

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**ORTA ASYA BÖLGESİNDE NÜKLEER SİLAHSIZLANMA:
KAZAKİSTAN ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Assel ISMAKHANBETOVA**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Canan ATEŞ EKŞİ**

Ankara-2013

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**ORTA ASYA BÖLGESİNDE NÜKLEER SİLAHSIZLANMA:
KAZAKİSTAN ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Assel ISMAKHANBETOVA**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Canan ATEŞ EKŞİ**

Ankara-2013

ONAY

ASSEL ISMAKHANBETOVA tarafından hazırlanan "Orta Asya Bölgesinde Nükleer Silahsızlanma: Kazakistan Örneği" başlıklı bu çalışma, 24.12.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

(Danışman)

Prof. Dr. Canan ATEŞ EKŞİ

(Üye)

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN

(Üye)

Yrd. Doç. Dr. Öner AKGÜL

ÖZET

ISMAKHANBETOVA, Assel. Orta Asya Bölgesinde Nükleer Silahsızlanma: Kazakistan Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

Geçmiş yüzyılın ikinci yarısının yıkıcı güçlerinden biri olan nükleer silahların üretilmesi ve gelişmesiyle tüm medeniyet değerlerinin tamamen kaybolma tehlikesi ortaya çıktı. SSCB'nin dağılmasından yani Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra kitle imha silahlarının yayılması, uluslararası istikrara yönelik en büyük tehlikelerden biri oldu. Dolayısıyla nükleer silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasını önleme meseleleri son derece önemli ve çözümü zor konulardan biri haline geldi.

Çalışmamızın amacı, Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bölgenin kurulması konusunun tüm yönlerini inceleyerek uluslararası güvenlik sistemindeki yerini belirlemektir.

Çalışmamız esas olarak üç bölümden oluşur. İlk bölümünde, nükleer silahların tanımı, tarihçesi, Soğuk Savaş dönemi boyunca nükleer silahlar bağlamında yaşanmış olan önemli olaylara, aynı zamanda silahsızlanma kavramına ve nükleer silahsızlanma konusunda faaliyet gösteren kuruluşlara, iki ve çok taraflı antlaşmalara kısaca değinilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümünde, Orta Asya bölgesinin jeopolitik ve jeostratejik önemine, Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bölgenin kurulması konusunda Orta Asya devletlerinin politikasına, Orta Asya bölgesinde yer alan nükleer silahların yayılmasını önleme alanındaki güncel sorunlara durulacaktır.

Son bölümünde ise Sovyetler Birliği sonrası miras kalan nükleer silahlardan kendi isteğiyle vazgeçen Kazakistan'ın nükleer silahların yayılmasını önleme ve silahsızlanma politikası için yaptığı yeni uluslararası inisiyatifler ile faaliyetler anlatılmaya çalışılacaktır.

Çalışma sırasında tez yöntemi olarak metodolojik yöntemler kullanıldı. Bu yöntemler esasında 20. yüzyılın ortasından başlayarak günümüze kadar devam eden nükleer silahların yayılmasını önleme ve silahsızlanma meseleleri, Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bölgenin kurulması konusunda araştırmalar yapıldı ve uluslararası ilişkiler sisteminde söz konusu bölgenin gelişmesinde ortaya çıkan problemler belirlendi. Tez konusuna ilişkin tüm tarihi olaylar karmaşıklığına ve çok taraflılığına rağmen ayrıntılı incelendi. Yaptığımız çalışma sonucunda tüm belirlenen amaçlara ulaşıldı.

Anahtar Sözcükler:

1. Orta Asya
2. Nükleer Silahsızlanma
3. Kazakistan Dış Politikası
4. Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölgeler
5. Nükleer Silahlar

ABSTRACT

Ismakhanbetova, Assel. Nuclear disarmament in Central Asia: Kazakhstan Model. Master's Thesis, Ankara, 2013.

Due to production and development of nuclear weapons as destructive forces, the threat of eradication of all civilization values exists. Since the end of the Cold War and the USSR dissolution the proliferation of the mass destruction weapons has become one of the greatest dangers to international stability. Therefore, the issues of nuclear disarmament and non-proliferation are of extreme importance and need to be resolved.

The thesis is dedicated to a research of all aspects of a nuclear-free zone establishment in Central Asia and definition of its role in the international security system.

The thesis consists of three parts. In the first part, a brief discussion on the nuclear weapons history is presented together with an overview of major events that took place in the context of the nuclear weapons during of the Cold War. Furthermore, the non-proliferation concept is explained and information on nuclear disarmament organizations that work via multilateral agreements is reviewed.

Geo-political and geo-strategic importance of the Central Asian region, the policies of the Central Asian countries concerning the establishment of a nuclear-free zone, and current problems in the field of nuclear non-proliferation in Central Asia will be discussed in the second part.

In the last part, Kazakhstan's voluntary renunciation of the Soviet Union nuclear weapons and its new international initiatives and activities towards the nuclear non-proliferation and disarmament will be analyzed.

Methodological methods were employed in the analysis and all objectives of the study were achieved... The research was carried out on the nuclear non-proliferation and disarmament issues, which started off in the middle of the 20th century and are still present. The establishment of the nuclear-free zone in Central Asia and the problems related to its development in the international relations system were analyzed as well.

Key Words:

1. Nuclear Disarmament
2. Kazakhstan's Foreign Policy
3. International Stability
4. Nuclear-Free Zones
5. Central Asia

ÖNSÖZ

Orta Asya ülkeleri, nükleer silahlar tehditlerini ortadan kaldırmak amacıyla, Batılı devletlerle olduğu kadar kendi aralarında da önemli bir işbirliği içinde olmaya çalışmaktadır. Kitle imha silahlarının yapımında kullanılan maddelerin bölge içine girmesi veya bölge dışına çıkartılması sonucunda bu ülkelerin güvenliklerini olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle, Orta Asya bölgesinde kolektif adımlar atılmaktadır. Bunlardan en önemlisi Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bölge kurulması girimleridir.

Çalışmamızın amacı, Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bölgenin kurulması konusunun tüm yönlerini inceleyerek uluslararası güvenlik sistemindeki yerini belirlemektir. Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası nükleer silahların yayılmasını önleme ve silahsızlanma konusuna ilişkin politikasını incelemektir.

Çalışma süresince değerli tezin tüm aşamasında önerilerini sunan zamanını esirgemeyerek, sabırla düzeltmeleri yapan değerli Danışmanım Prof. Dr. Canan ATEŞ EKŞİ'ye sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca uzakta olsa tezin hazırlanmasında verdikleri manevi destekten dolayı sevgili aileme, yazım hatalarını düzelteren kıymetli arkadaşım Saltanat Kemaliyeva'ya ve beni sabırla dinleyen can dostum Yerbolat Sagindikov'a minnettarım.

Assel Ismakhanbetova

Ankara 2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NÜKLEER SİLAHLAR VE SİLAHLANMA SÜRECİ. SİLAHSIZLANMA KAVRAMI VE NÜKLEER SİLAHLARIN SINIRLANDIRILMASINA İLİŞKİN FAALİYETLER

I. ATOM VE ATOMUN TARİHÇESİ.....	5
A. Atomun Tanımı ve Yapısı	5
B. Atomun Tarihçesi	6
II. NÜKLEER SİLAHLAR VE NÜKLEER SİLAHLARIN ORTAYA ÇIKIŞ TARİHİ.....	7
A. Nükleer Silahların Tanımı	7
B. Manhattan Projesi	9
C. İlk Nükleer Silahların Kullanılması.....	11
D. Sovyetler Birliğinin Nükleer Silah Çalışmaları ve İlk Nükleer Denemesi	14
III. NÜKLEER SİLAHSIZLANMA ÇABALARI.....	17
A. Silahsızlanma Teriminin Kavramsal Çerçevesi.....	17
B. Nükleer Silahsızlanma Konusunda Faaliyet Gösteren Kuruluşlar	18
1. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA - International Atomic Energy Agency).....	18
2. Birleşmiş Milletler Örgütü ve Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Bölümü (DDA - Department For Disarmament Affairs).....	20
3. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO, North Atlantic Treaty Organization).....	22

C. Nükleer Silahların Sınırlandırılması ve Denetim Altına Alınması	
Konusunda Yapılan Önemli Antlaşmalar	24
1. Çok Taraflı Antlaşmalar	24
a. Antarktik Antlaşması.....	24
b. Atmosferde, Dış Uzayda ve Su Altında Nükleer Silah Denemelerini Yasaklayan Antlaşma.....	25
c. Ay ve Öteki Gezegenler Dahil Dış Uzayın Araştırılması ve Kullanımında Devletlerin Eylemlerini Denetleyen İlkeler Antlaşması (Dış Uzay Antlaşması).....	27
d. Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölgelerle İlgili Antlaşmalar.....	28
(1) Tlatelolco Antlaşması.....	29
(2) Rarotonga Antlaşması	30
(3) Bangkok Antlaşması	31
(4) Pelindaba Antlaşması	31
(5) Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması.....	33
(6) Nükleer Silahlarla Öteki Kitle İmha Silahlarının Deniz Yatağında, Okyanus Tabanında ve Bunun Altındaki Topraklara Yerleştirilmesinin Yasaklanması Antlaşması (Deniz Yatağı Antlaşması).....	35
(7) Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Antlaşması.....	36
2. İki Taraflı Antlaşmalar	37
a. Doğrudan Haberleşme Hattı Kurulmasına İlişkin Antlaşma (Kırmızı Telefon Antlaşması).....	37
b. Anti Balistik Füze Sistemlerini Sınırlandıran Antlaşma	38
c. Stratejik Saldırı Silahlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Belirli Önlemler Geçici Antlaşması (SALT-I Geçici Antlaşma).....	39

ç. Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması (SALT-II)	40
d. Stratejik Silahların İndirimi Antlaşması (START-I).....	41

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA NÜKLEER SİLAHLARDAN ARINDIRILMIŞ BÖLGE:

AKTÜEL MESELELER

I. ORTA ASYA, MERKEZİ ASYA VE TÜRKİSTAN KAVRAMLARI	45
II. ORTA ASYA BÖLGESİNİN JEOPOLİTİK, JEOSTRATEJİK VE JEOEKONOMİK ÖNEMİ	48
III. ORTA ASYA'DA NÜKLEER SİLAHLARDAN ARINDIRILMIŞ BÖLGE KURULMASI KONUSUNDA ORTA ASYA DEVLETLERİNİN TUTUMLARI	50
A. Türkmenistan.....	57
B. Özbekistan	58
C. Tacikistan ve Kırgızistan	60
IV. ORTA ASYA'DA NÜKLEER SİLAHLARDAN ARINDIRILMIŞ BÖLGENİN KURULMASI KONUSUNA İLİŞKİN NÜKLEER GÜCE SAHİP ÜLKELER POLİTİKASI.....	61
A. Rusya Federasyonu	61
B. Çin Halk Cumhuriyeti.....	66
C. Amerika Birleşik Devletleri.....	67
D. Büyük Britanya ve Fransa.	68
V. ORTA ASYA DEVLETLERİNDE YER ALAN NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASINI ÖNLEME ALANINDAKİ GÜNCEL SORUNLAR	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASINI ÖNLEME

KONUSUNDA KAZAKİSTAN POLİTİKASI

I. BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI.....	78
II. KAZAKİSTAN'IN NÜKLEER SİLAHLARDAN VAZGEÇMESİ.....	82

III. KAZAKİSTAN'IN NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASINI ÖNLEME VE SİLAHSIZLANMA POLİTİKASI	85
IV. ORTA ASYA'DA NÜKLEER SİLAHLARDAN ARINDIRILMIŞ BÖLGE KURULMASI KONUSUNDA KAZAKİSTAN TUTUMU	90
V. NÜKLEERSİZ DÜNYA İÇİN KAZAKİSTAN'IN YENİ ULUSLARARASI İNİSİYATİFLERİ	94
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	103

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
a.g.e	: Adı geçen eser
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
a.g.m	: Adı geçen makale
a.g.r.	: Adı geçen rapor
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
CACO	: Orta Asya İşbirliği Teşkilatı
CİCA	: Asya Karşılıklı İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
DGP	: Üst Düzeyli Savunma Grubu (NATO)
EURASEC	: Avrasya Ekonomik Topluluğu
GKO	: SSCB Devlet Savunma Komitesi
IAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
İİÖ	: İslam İşbirliği Örgütü
JCP	: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Ortak Komitesi (NATO)
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması
NDYA	: Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Antlaşması
NPG	: Nükleer Planlanma Grubu (NATO)
NSAB	: Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge
NSYÖ	: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme
RF	: Rusya Federasyonu
s.	: Sayfa
SALT	: Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri
SGP	: Üst Düzeyli Politik Askeri Grup (NATO)
START	: Stratejik Silahların Azaltılması Görüşmeleri
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

- ŒiÖ** : Œanghay İŒbirlięi Örgütü
- TNT** : Trinitrotoluen
- UNDP** : BirleŒmiŒ Milletler Kalkınma Programı
- UNESCO** : United Nations Educational, Scientific and Cultural
Organization
- UNISEF** : United Nations International Children's Emergency Fund

GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısının yıkıcı güçlerinden biri olan nükleer silahların üretilmesi ve gelişmesiyle medeniyet değerlerinin kaybolma tehlikesi arttı. Hiroşima ve Nagazaki'de gerçekleşen atom bombalarının patlamasından sonra insanoğlu nükleer silahların yayılmasını önleme konusunda ciddi düşünmeye başladı. Söz konusu mesele geniş bir şekilde konuşulup, önemli konulardan biri haline geldi.

ABD ve SSCB tarafından yönetilen birbirine karşı sistemler temelinde ortaya çıkan bloklarda dünyayı bir değil bir çok defa yok etme potansiyeline sahip silahların olağanüstü sayısı mevcuttu. O dönemde nükleer silahlar uluslararası ilişkilerin siyasi şantaj yöntemi, güç dengesinin ölçüm cihazıydı.

SSCB dağılmasından yani "Soğuk Savaş'ın" sona ermesinden sonra da dünya devletleri tarafından nükleer silahların yayılmasını önleme konusunda istikrarlı bir tutum gösterilmedi. Yeni dünya düzeninde kitle imha silahlarının yayılması, uluslararası istikrara yönelik en büyük tehlikelerden biri haline geldi.

Uluslararası jeopolitik durumun tamamen değişmesine rağmen dünyanın birçok ülkelerinde ciddi politik, dini, milletler arası v.s. anlaşmazlıklar devam etmektedir. Böyle durumlarda taktik nükleer silahların kullanılma ihtimali yüksektir. Son yıllarda nükleer silahlara sahip olmak isteyen çeşitli aşırı grupların düzenlediği terör hareketlerinin sayısı da artmaktadır.

Dolayısıyla nükleer silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasını önleme meseleleri son derece önemli ve çözümü zor konulardan biridir. Uluslararası topluluk, bir takım antlaşma ve sözleşmeleri imzalayarak, nükleer silahların yayılmasını ve belli bir bölgelere yerleştirilmesini önledi, fakat ne yazık ki nükleer silahları tamamen yok etmeyi başaramadı.

Çalışmamız, "Orta Asya Bölgesinde Nükleer Silahsızlanma: Kazakistan Örneği" olarak adlandırılmaktadır. Bugünün şartları içinde Orta Asya halklarına göre barışı yoğunlaştırmak, savaşı engellemek ve nükleer silahsızlanma tüm barışsever devletlerin ortak bir hedefi olmalı ve en kısa zamanda gerçekleştirilmelidir. Nükleer silahların yayılmasını önleme konusunun en temel yönlerinden biri Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölgeler oluşturmaktır.

Orta Asya ülkeleri, Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölgelerin oluşturulmasını uluslararası istikrar ve güvenliğin korunmasıyla beraber uluslararası toplumun önemli görevlerinden biri olduğunu öne sürmektedirler. Orta Asya ülkelerinden biri Kazakistan, nükleer silahlardan kendi isteğiyle vazgeçerek, nükleer silahların yayılmasını önleme konusunda faaliyetlerde bulundu. Dolayısıyla tez konusunu oluşturan Orta Asya bölgesindeki nükleer silahların yayılmasını önleme sürecinin tarihi boyutu yanında siyasi, diplomatik, askeri, ekonomik boyutları da incelenecektir.

Çalışmamızın amacı, Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bölgenin kurulması konusunun tüm yönlerini inceleyerek uluslararası güvenlik sistemindeki yerini belirlemektir. Orta Asya'da nükleer silahların yayılmasını önlemeye ilişkin tarihi süreci inceleyerek, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra uluslararası ilişkilerde nükleer silahların yayılmasını önleme ve nükleer silahsızlanma arasındaki bağlantı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Orta Asya ülkelerinin özellikle Kazakistan'ın nükleer silahların yayılmasını önleme konusuna ilişkin politikası ele alınacaktır.

Tezimizin öneminden bahsederek, seçilen konu siyasi, diplomatik, hukuksal, ekonomik ve askeri özelliklere sahip çok taraflı bir meseledir. Fakat nükleer silahların yayılmasını önleme konusunun bu kadar önemli olmasına rağmen, yapılan bilimsel çalışmalar yeterli sayıda değildir. Söz konusu mesele sistemli incelemeleri ve çok yönlü araştırmaları gerekmektedir.

Tez konusunun farklı dildeki kaynaklar kullanılarak hazırlanması için Kazakça, Rusça, Türkçe ve İngilizce kitaplar, makaleler, elektronik yayınlar

ve arşiv belgeleri kullanıldı. Söz konusu çalışmalar tez konusunun teorik esasını oluşturarak, konunun açıklanmasında önemli rol oynadı.

Çalışma sırasında tez yöntemi olarak metodolojik yöntemler kullanıldı. Bu yöntemler esasında 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündemde olan nükleer silahların yayılmasını önleme ve silahsızlanma meseleleri incelendi. Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bölgenin kurulması konusunda araştırmalar yapıldı. Söz konusu bölgenin oluşturulması sürecinde ortaya çıkan problemler belirlendi.

Çalışmamız esas olarak üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, nükleer silahların tanımı, ortaya çıkışı, tarihsel gelişimi konusunda bilgi verilmiştir. Soğuk Savaş döneminde ABD ile SSCB arasındaki nükleer silahlar konusunda sürdürülen rekabetçilik süreci kısaca anlatılmıştır. Bunların yanı sıra, silahsızlanma kavramı, nükleer silahların sınırlandırılması, nükleer silahsızlanma konusunda faaliyet gösteren kuruluşlar, iki ve çok taraflı antlaşmalardan bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, Orta Asya bölgesinin jeopolitik ve jeostratejik önemi konusu ele alınmıştır. Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bölgenin kurulması konusunda bölge devletlerinin tutumuna ve söz konusu bölgeye ilişkin nükleer güce sahip devletlerin bakışına değinilmiştir. Orta Asya bölgesinde yer alan nükleer silahların yayılmasını önleme alanındaki güncel sorunlardan bahsedilmiştir.

Son bölümünde ise, Sovyetler Birliği sonrası miras kalan nükleer silahlardan kendi isteğiyle vazgeçen Kazakistan'ın nükleer silahların yayılmasını önleme ve silahsızlanma politikası ve nükleer silahlardan arındırılmış dünya için Kazakistan'ın yeni uluslararası inisiyatifleri ile faaliyetleri anlatılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

NÜKLEER SİLAHLAR VE SİLAHLANMA SÜRECİ. SİLAHSIZLANMA KAVRAMI VE NÜKLEER SİLAHLARIN SINIRLANDIRILMASINA İLİŞKİN FAALİYETLER

I. ATOM VE ATOMUN TARİHÇESİ

A. Atomun Tanımı ve Yapısı

Bilim adamları, en eski çağlardan itibaren günümüze kadar maddelerin kökenini, niteliğini ve yapısını anlatmaya devam etmektedirler. Onların açıklamalarına göre atom, evrendeki tüm maddelerin kimyasal ve fiziksel niceliklerini taşıyan en küçük yapıtaşıdır. Atom, Yunanca bölünmeyen anlamına gelen "*atomos*" kelimesinden gelmektedir. Atom, gözle görülmesi imkânsız, çok küçük bir parçacıktır ve sadece taramalı tünel mikroskobu ile incelenmektedir.¹

Atomun kendisine özgü bir iç yapısı vardır. Basit bir şekilde anlatırsak, çekirdek etrafında dönen elektronlardan oluşan atom yapısında pozitif (+) ve negatif (-) kütleler bulunmaktadır. Atom, elektron, nötron ve proton gibi üç temel parçacıktan oluşmaktadır. Bu üç parçacık, bütün elementlerin atomlarında mutlaka bulunmaktadır. Bilim adamları tarafından yapılan araştırmalar sonucunda protonlar ve nötronların, daha da temel parçacıklardan oluştuğu ortaya çıkmıştır. Bu parçacıklara "kuark" adı verilmiştir.²

Dolayısıyla maddenin en küçük yapıtaşı kuarklardır. Kuarklar, bir araya gelerek, proton ve nötronları, bunlar ve elektronlar bir araya gelerek atomları, atomlar molekülleri, moleküller de maddeyi oluşturmaktadır.

¹ "Atom Nedir?", **Diyadinnet Haber İletişim ve Yayıncılık**, (Erişim) <http://www.diyadinnet.com/YararliBilgiler-58&Bilgi=atom-nedir>, Mayıs 2013.

² Zelinsky, N.N.; **Atomlar ve kimyasal elementler**, Moskova, Globus Yayıncılık, 1997, s. 62.

B. Atomun Tarihçesi

Eski çağlarda evrendeki her şeyin bir tek ana maddeden geldiği fikri vardı. Antik Yunan filozofu Aristoteles'e (Aristo) göre, maddeyi oluşturan dört temel element var. Onlar ateş, hava, su ve topraktır. Aristo, maddenin sonsuza kadar bölünebileceğini ve bu kadar küçük parçalara bir isim vermek anlamsız olduğunu ifade etmiştir.³

Milattan önce 400'lü yıllarda, başka bir Yunan düşünürü Demokritos, tüm maddenin bölünemeyen en küçük parçacıklardan meydana geldiğini öne sürmüştür. Demokritos, atom kavramından bahseden ilk kişi olmuş ve "atom veya bölünmeyen öz" teorisi ile ünlenmiştir. Demokritos ve dönemin diğer düşünürleri, atomların aynı olduğunu, maddelerin birbirinden tek farkının, bu atomların farklı dizilişlerde bulunduğundan kaynaklandığını düşünmüşlerdir. Bu düşünceler, günümüzdeki atom çalışmalarının temellerini oluşturmuştur.⁴

17. yüzyılın İngiltere'sinde Isaac Newton, bu görüşü canlandırmış ve tekrar bilimin gündemine sokmuştur. 1800'lü yılların başında İngiliz bilim adamı Michael Faraday, atomun da kendi içinde elektron denilen parçacıklardan oluştuğunu öne sürmüştür. 19. yüzyılın başlarında atom konusunda ilk bilimsel yaklaşımı yapan atomcu John Dalton'dur. Sonuç olarak John Dalton'a göre, atomlar içleri dolu ve parçalanamayan berk kürelere benzemektedir. John Dalton, maddeleri çok küçük yapı taşlardan oluştuğu fikrini ileri sürmüştür.

20. yüzyılın başında radyoloji bilimin kurucusu olan Marie Curie, radyoaktiviteyi keşfetmiştir. Marie Curie, radyoaktivite üzerine yaptığı çalışmalarla iki farklı alanda Nobel Ödülü kazanmıştır. Çalışmalarıyla bir çığır

³ "Atomun Tarihi. Atomun Anlamı. Atomun Tarihçesi", **DiyaDinnet Haber İletişim ve Yayıncılık**, (Erişim) <http://www.diyadinnet.com/YararliBilgiler-957&Bilgi=atomun-tarihi-atomun-anlami-atomun-tarihçesi>, Mayıs 2013.

⁴ "Atom teorilerinin tarihsel gelişimi ve modern atom teorisi", **Eğitim Pusulası**, (Erişim) http://www.egitimpusulasi.net/?Syf=15&cat_id=157&baslik_name=QVRPTSBURU9SxLBMRVLEsE7EsE4gVEFSxLBIU0VMIEFTMSwxZ7EsE3EsCA= Mayıs 2013.

açan Curie, Nobel Ödülü'nü alan ilk kadın ve bu ödülü iki kere alan ilk bilim insanı olmuştur.⁵

Marie Curie ile birlikte Henri Becquerel, yaptığı radyoaktivite ile ilgili çalışmalarından dolayı Nobel ödülüne layık görülmüştür. Henri Becquerel de atomun bölünmesi ile ilgili çeşitli çalışmalar yapmıştır. 1901 yılında cebinde taşıdığı radyumun vücudunda yanma yarattığını bildirerek, sağlık fiziğine ve radyum kanser tedavisine katkıda bulunmuştur.

Yine aynı yıllarda Danimarkalı bilimci Niels Hendrik Bohr ve Yeni Zelandalı bilimci Ernest Ruhford, atom modelini kavramsallaştırdılar. Niels Hendrik Bohr, 1913 yılında önceki atom modellerinden yaralanarak yeni bir atom modeli fikrini öne sürmüştür. Fikirleriyle kuantum fiziğinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. 1905 senesinde Albert Einstein, görelilik teorisini ortaya koymuş ve maddenin enerjiye dönüşebileceğini kanıtlamıştır. 1932'de İngiliz bilimci James Chadwick, nötronu keşfetmiştir. Atom çekirdeğinin nötronlarla çarpışarak, çekirdek bölünmesi yapabileceğini ortaya koymuştur. James Chadwick, 1935'de Nobel Fizik Ödülünü kazanmıştır. 1934 yılında İtalyan bilim adamı Enrico Fermi, Roma Üniversitesi laboratuvarında uranyumun atom çekirdeğini bölmeyi gerçekleştirmiştir.⁶

II. NÜKLEER SİLAHLAR VE NÜKLEER SİLAHLARIN ORTAYA ÇIKIŞ TARİHİ

A. Nükleer Silahların Tanımı

II. Dünya Savaşı sonrası kullanılan en önemli kavramlardan biri "nükleer silahlar" olmuştur. Nükleer silahlar, insanlık için bir tehlikedir. Buna, Hiroşima ve Nagazaki'ye 6 ve 9 Ağustos 1945'te atılan ve yüz binlerce

⁵ Diyardinnet Haber İletişim ve Yayıncılık; "Atomun Tarihi..." a.g.m., s. 2.

⁶ İşbilen, Evren; **Nükleer Satranç: İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye**, İstanbul, Ozan Yayıncılık Ltd., 2009, s. 22-25.

insanın ölümüne ve milyonlarca insanın sakat kalmasına yol açan atom bombaları örnektir.⁷

Atom çekirdeğinin füzyon ve fisyon⁸ veya her ikisinin karışımıyla oluşan bir kimyasal reaksiyon sonucunda enerjinin açığa çıkartılması ile meydana gelen, infilak yaratan, her türlü silaha "nükleer silah" adı verilmektedir.⁹ Bu çerçevede, atom çekirdeğinin parçalanması suretiyle yani nükleer fisyon yoluyla yapılan silahlar, elde edilen enerji, temel olarak atomun çekirdeğinden (*nucleus*) geldiği için "atom bombası" olarak anılmaktadır. Birden çok atom çekirdeğinin birleştirilmesi ile nükleer *füzyon* yoluyla elde edilen silahlarsa, genellikle "termonükleer bombalar" ya da "hidrojen bombaları" olarak adlandırılmaktadır. Çünkü elde edilen ve teorik olarak sınırsız olan enerji, hidrojen izotopları arasındaki etkileşimden gelmektedir. Mevcut uluslararası hukuk düzenlemeleri çerçevesinde nükleer silahlar, insani ve çevresel etkileri açısından uzun süreli kitle imha silahı olarak bilinmektedir. Nükleer silahlar, nükleer enerjiden oluştuğundan yıkıcı bir etkiye sahiptir. Onların tek bir birimi, binlerce normal bomba ve top mermilerden daha güçlüdür. Nükleer silahların en önemli özelliği, çok geniş bir bölgede canlı-cansız her şeyi tümünden yok etme kapasitesine sahip olması ve zararlı etkilerini çok uzun bir zaman dilimi içerisinde de gösterebilmesidir.¹⁰

Nitekim nükleer silahların kullanıldığı Hiroşima, Nagazaki ve Sovyet bombasının denemesinin yapıldığı Kazakistan'ın Semey¹¹ şehrinde

⁷ İşbilen, Evren; **a.g.e.**, s. 33-34.

⁸ *Füzyon, hafif radyoaktif atom çekirdeklerinin birleşerek daha ağır atom çekirdeklerini meydana getirmesi olayıdır. Füzyon, tepkimesinde ortaya çıkan sıcaklık çok daha büyüktür. Fisyon – bir nötronun, uranyum gibi ağır bir element atomunun çekirdeğine çarparak yutulması, bunun sonucunda bu atomun kararsız hale gelerek daha küçük iki veya daha fazla farklı çekirdeğe bölünmesi reaksiyonudur.*, "Atom, Fisyon, Füzyon, Zincirleme Tepkime (Reaksiyon) Nedir?", **Türkiye Atom Enerjisi Kurumu**; 14 Eylül 2009, Son güncelleme: 07 Şubat 2013, (Erişim) http://www.taek.gov.tr/ogrenci/bolum1_02.html, Mart 2013.

⁹ Tuğlaci, Pars; **Okyanus Ansiklopedik Sözlük**, VIII. cilt, İstanbul, Cem Yayınevi, 1983, s. 2593.

¹⁰ "Yadernoe oruzhie / Nükleer silahlar", **Entsiklopediya vooruzhenii / Silahlanma Ansiklopedisi**, (Erişim) <http://www.arms.ru/nuclear> Mart 2013.

¹¹ Sovyetler döneminde Semipalatinsk olarak adlandırılmıştır. 21 Haziran 2007 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı kararıyla "Semey" olarak değiştirilmiştir. Gujvenko, Yulya; "Semipalatinsk ili Semey? Neskolko slov k istorii nazvaniya odnogo goroda" / "Semipalatinsk mi? Semey mi? Bir şehir adının değişmesi ile ilgili bir kaç cümle", **Fergana News Bilgi Ajansı**, 27 Ağustos 2007, (Erişim) <http://www.fergananews.com/articles/5305> Mart 2013.

yaşananlar ve yaşanmakta olanlar, bu tür silahların etkisi konusunda doğrudan ve somut veriler sunmaktadır.

B. Manhattan Projesi

1933 yılında Almanya'da iktidara gelen 3. Reich Hükümeti, Versay Antlaşmasını geçersiz saymış, Alman ordusunun itibarını iade ederek ülke içinde bozulmuş olan nizamı düzeltmiş ve milli birliği sarsılmaz bir güce erdirmiştir.¹² Almanya'da bu gelişmeler yaşanırken, I. Dünya Savaşı'nın galibi olan devletlerin bu gelişmeleri önemsemedikleri söylenemeyeceği gibi, uzun yıllar Almanya'nın uluslararası politika alanında bir "taraf" olarak boy göstermesinin mümkün olmadığı konusunda da hemfikir olmuşlardır. Ancak Almanya, 1938'de tekrar güçlü bir devlet haline gelebilmiştir. Almanya'nın ve doğal olarak da bütün dünyanın savaşa hazırlandığı bu zaman diliminde, fizik ve kimya Profesörü Otto Hahn, Kayzer Wilhelm Enstitüsü'nde yaptığı deneyler esnasında uranyum atomunu, nötronlarla bombalayarak parçalamayı başarmıştır. Günümüzde "atomun babası" olarak da bilinen Hahn, elde ettiği buluşun savaş alanlarında bir silah olarak kullanılabileceğini düşünerek, çalışmalarını gizli tutmaya çalışmıştır.¹³ Ancak mesai arkadaşları yüzünden, bu buluşu gizli tutulamamıştır.

Albert Einstein'a kadar ulaşan bu buluşun sırları, Amerikan Başkanı Roosevelt'e, yine Einstein tarafından yazılan bir mektupla bildirilmiş ve bu konuyla ilgili bilim adamlarının çalışmaları için mali yardım istenmiştir. Mektupta yazılan ünlü cümleler şunlardır:

"Sayın Başkan, Enrico Fermi ve Leo Szilard'ın çalışmaları uranyumun yakın gelecekte önemli bir enerji kaynağı olabileceğine beni inandırdı. Bu buluş çok kuvvetli bombaların yapımına yol açabilir. Nazilerin bu konuda

¹² "1935 yılından itibaren Almanya politika alanındaki cüretli ve kesin atılımlarla dost, düşman bütün devletler dikkatlerini çekebilmiş ve nihayet 1938 yılında Almanya, siyasi başarılarının doruğuna ulaşmıştır...". Dabağyan, Levon Panos; **Pearl Harbor'dan Hiroşima'ya (1941-1945)**, İstanbul, Kum Saati Yayıncılık, 2004, s. 291.

¹³ Dabağyan, a.g.e., s. 292.

çalışmalar yaptığına dair elimde bilgiler var. Amerika onlardan önce davranmak zorundadır. Aksi halde medeniyet yok olacaktır.”¹⁴

Einstein'ın bu konudaki çabaları sonuçsuz kalmamış ve Başkan Roosevelt, talepte bulunulan mali yardım konusunda özel bir fon oluşturulması emrini vermiştir. Bu projeyi başlatmak için 2 milyon dolar yatırım yapılmıştır. Sonra da senatoya sorulmadan ek ödemeler bütçeden alınmaya başlamıştır.¹⁵

Eylül 1942'de Tuğgeneral Leslie Groves "Manhattan Projesi" adı verilen büyük bir araştırma geliştirme projesinin başına gelmiştir. Proje, 3 yıl boyunca casusluk ve bilgi sızdırılmasından korkulduğu için büyük bir gizlilik perdesi altında yürütülmüştür. Groves, projenin bilimsel sorumlusu olarak ünlü teorik fizikçi Robert J. Oppenheimer'i görevlendirmiştir.¹⁶

Dünya tarihinde “Manhattan Projesi” olarak geçen çalışmanın asıl amacı “nükleer enerjiyi” bulmaktır. 1943 yılının Ağustos ayında Manhattan Projesi'ne, biri bayan olmak üzere İngiltere ve ABD'nin çeşitli yerlerinden, yaşları 21-23 olan 43 bilim adamı katılmıştır. Bunların arasında Albert Einstein, Enrico Fermi, Edward Teller, Von Neumann, Emilio Segre, Niels Bohr, Arthur Compton, Richard Feynman, Stanislaw Ulam, Hans Bethe, Bruno Rossi, Klaus Fuchs gibi, bazıları Nobel ödülü sahibi, bilim adamları bulunmuştur. Buna ek olarak 20 binin üzerinde teknisyen nükleer projeye dahil edilmişti. New Mexico Los Alamos'da büyük bir bilim kolonisi oluşmuştur.¹⁷ Chicago Üniversitesi'nin “Stagg Field” adlı binasında yer alan laboratuvar, çok sıkı bir koruma ve denetim altına alınmıştır. Proje üzerine çalışan tüm bilim adamlarının yalnızca kendi aralarında sohbet etmelerine

¹⁴ Dikbaş, Yılmaz; **İsrail'in Nükleer Silah Cephaneliği**, İstanbul, Asya Şafak Yayınları, 2006, s. 211-212.

¹⁵ Bal, Çetin; “Manhattan Projesi”, **Zamanda Yolculuk**, Haziran 2005 (Erişim) <http://www.zamandayolculuk.com/cetinbal/manhattanprojesi.htm>, Mart 2013.

¹⁶ "The Manhattan Project. Making the atomic bomb." The Manhattan Engineer District: Initial Problems", **United States Department of Energy**, January 2010, Part 3, (Erişim) http://answers.usa.gov/system/selfservice.controller?CONFIGURATION=1000&PARTITION_ID=1&CMD=VIEW_ARTICLE&ARTICLE_ID=10706&USERTYPE=1&LANGUAGE=en&COUNTRY=US, Mart 2013 s. 15.

¹⁷ İşbilen, **a.g.e.**, s. 26.

izin verilmiştir, en yakınlarından bile araştırdıklarını saklamışlardır. Chicago Üniversitesi'nin diğer bölümlerinde çalışan öteki bilim adamlarıyla arkadaşlık kurmaları bile yasaklanmıştır. Daha sonraki yıllarda bu projeye katılan bilim adamlarının söylediklerine göre, projede çalışan 43 kişiden 4-5 kişi hariç, hiç kimse ne için çalıştıklarını, neyi bulmaya uğraştıklarını farkında bile değildi.¹⁸

2 Aralık 1942'de Chicago Üniversitesi Fizik bölümü Başkanı Arthur H. Compton Harvard Üniversitesi Rektörü James B. Conant'a "*The Italian Navigator has landed in the New World*" şeklinde şifreli bir mesaj ulaştırmıştır. Bu mesajda Manhattan Projesi'nin asıl hedefine ulaştığının yani atom bombasının doğuşu haberi verilmiştir.¹⁹

Ağustos 1943'de ABD Başkanı Roosevelt ve Britanya Başkanı Churchill, Quebec'de gizli bir protokol imzalayıp, atom bombası projesi konusunda yakın işbirliği yapmak ve üst düzey bilim adamlarının değişimi konusunda anlaşmışlardır.²⁰

Nisan 1945'de ABD Savunma Bakanı G. Stimson ve 12 Nisan'da vefat eden Franklin Delano Roosevelt'in yardımcısı D. Burns, ABD'nin yeni Başkanı G.Truman'e atom bombasıyla ilgili rapor sunmuşlardır: "... Biz Dünya'yı yok edebilir bir silah oluşturmaktayız...", "... bu bomba savaş sonunda şartlarımızı dikte etmeyi sağlayacaktır."²¹

C. İlk Nükleer Silahların Kullanılması

"6 Ağustos 1945'te olanlar kalbime derin bir yara gibi kazılmıştır. O insafsız savaş bir saniye içinde on binlerce kıymetli varlığı sildi, süpürdü. Aklıma düştükçe bugün bile dehşetle ürperiyorum. Annem, babam,

¹⁸ Bal, **a.g.m.**, s. 3.

¹⁹ United States Department of Energy, **a.g.m.**, s. 33.

²⁰ İşbilen, **a.g.e.**, s. 27

²¹ Institut Strategicheskoy Stabil'nosti PosAtoma / Rosatom Stratejik İstikrar Enstitüsü; **Yadernoe Oruzhie i Nacional'naja Bezopasnost'** / Nükleer Silah ve Ulusal Güvenlik, Moskova, Krasni Oktyabr Yayınları, 2008, s. 15.

kardeşlerim... evet hepsini kaybettim. Yapayalnızım. Onların yerini kimseler tutamaz. Bütün yakınlarım atom bombası yüzünden birbiri ardından can verdiler..."

Takako Okimato. 10 yaşında. Kız. 1945'te 2. sınıftaydı.²²

Nükleer silahlar, ilk defa II. Dünya Savaşı sırasında, Amerika Birleşik Devletleri'nde Manhattan Projesi çerçevesinde iki çeşit olarak üretilmiştir.²³ Bu silahlara Başkan Truman tarafından kullanım onayı verilmiştir. Bunların birincisi, plütonyumlu atom bombasıdır. İlk kez 16 Temmuz 1945 tarihinde ABD'nin New Mexico eyaletinin Alamogordo Hava Üssü'nde denenmiştir. O güne kadar neyin üzerinde çalıştıklarını bilmeyen birçok bilim adamı, bu denemeden sonra gerçeği öğrenmişlerdir. Bunun sonrasında projeye katılan tüm bilim adamları, atom bombasının insanlığa karşı kullanılmamasını istemişlerdir. Fakat bu projeyi yöneten ABD Başkanı Harry Truman, bu bildiriye dikkate almamıştır.²⁴

Truman'ın bu şekilde davranması normaldi. Çünkü atom bombasını kullanarak Sovyetler Birliğini kısa sürede yıkmak hatta yok etmek ve böylece ABD'yi dünya lideri yapmak Truman politikasının önemli hedeflerindendi.

24 Haziran 1945'te Potsdam Konferansı sırasında ABD Başkanı Truman, Joseph Stalin'e sıra dışı yıkıcı bir silaha sahip olduklarını söylemiştir.²⁵ Fakat Joseph Stalin, bu açıklamaya beklenen tepkiyi göstermemiştir.²⁶ Çünkü Stalin, "Manhattan Projesi" ile ilgili yeterince bilgiye çoktan sahipti ve o sıralarda SSCB'de atom bombası çalışmaları yapıyordu.

²² Osada, Arata; **Atom Bombası Çocukları**, çeviren Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 1965, s. 26.

²³ Sönmezoğlu, Faruk; **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2000, s. 65.

²⁴ Bal, **a.g.m.**, s. 3.

²⁵ "24 Temmuz'da sanki önemsiz bir şeymişçesine Stalin'e yeni ve benzeri görülmemiş yıkıcılıkta bir silahımız olduğunu söyledim. Rus lideri özel bir ilgi göstermedi. Duyduğuna memnun olduğunu ve bunun Japonlara karşı kullanılmasını umut ettiğini söyledi.", Truman, Harry S.; "Truman Tells Stalin, July 24, 1945", **Year of Decisions**, 1955 (Erişim) <http://www.dannen.com/decision/potsdam.html>, Mart 2013.

²⁶ Institut Strategicheskoy Stabil'nosti PosAtoma / Rosatom Stratejik İstikrar Enstitüsü, **a.g.e.**, s. 16.

Bu bombaların ikincisi, uranyumlu atom bombasıdır ve denemesi bile yapılmadan 6 Ağustos 1945'te ABD saatiyle 8:16'da Japonya'nın Hiroşima şehrine atılmıştır. Atılan uranyumlu atom bombası, şehrin büyük bir bölümünü yerle bir ederken, ilk anda yaklaşık 68.000, kısa bir süre sonrasında da 200.000 civarında insanın ölümüne sebep olmuştur. Bu tarihten üç gün sonra yani 9 Ağustos 1945'te ABD saatiyle 11:08'de, daha önce denemesi yapılmış olan plütonyumlu atom bombası, Nagazaki'ye atılmış ve Hiroşima'dakine benzer bir yıkım daha gerçekleşmiştir.²⁷ Hiroşima'ya atılan atom bombası nedeniyle şehir binasının %70'i yakılıp yıkılmıştır. 1945'in sonuna doğru yapılan araştırmalar sonucunda ölü sayısının 140'a çıktığı tahmin edilmiştir. Bunun yanı sıra kanser ve kronik hastalıkların oranı artmıştır. Nagazaki'ye atılan bomba ise, 74 bin kişinin ölümüne sebep olmuştur.²⁸

Bugünleri Nagazaki ve Hiroşima deyince Japon milleti başta olmak üzere herkesin aklına ilk olarak cehennem sıcaklığı, ölüm korkusu, yıkım, kaos ve trajedi gelmektedir. Bu şehirler ilk önce çağrıştırmaktadır. Fakat çoğumuz bu şehirlerin şimdiki durumundan pek haberdar değiliz. Aslında Hiroşima ve Nagazaki şimdi Japonya'nın diğer şehirleri gibi pırıl pırıl gökdelenlerin bulunduğu, sakura ağacının güzel kokusunun yayıldığı ve mutlu insanların yaşadığı büyük yerleşim yerleridir. Öyle korkunç bir felaketten sonra orada bulunan insanların hedefi, ilk önce kendine gelmektir. Tamamen yıkılıp yok olan şehirleri sıfırdan inşa etmek, diğer bir hedefleriydi. Bu hedefler milletin mutlu geleceğe olan umuduyla gerçekleştirilmiştir.

Zaman içerisinde ABD, bu tecrübelerinin ardından tereddüt etmeden, daha karmaşık ancak daha hafif, daha güçlü ve daha etkili silahların

²⁷ United States Department of Energy, **a.g.m.**, s. 34.

²⁸ "Hiroshima And Nagasaki Bombings", **ICAN International Campaign To Abolish Nuclear Weapons**, (Erişim) <http://www.icanw.org/the-facts/catastrophic-harm/hiroshima-and-nagasaki-bombings/>, Mart 2013.

üretimine devam etmiştir. Başkan Truman'ın onayı ile "Little Boy" ile "Fat Man",²⁹ geliştirilip, termonükleer silahlar icat edilmiştir.³⁰

D. Sovyetler Birliğinin Nükleer Silah Çalışmaları ve İlk Nükleer Denemesi

Los Alamos'da alınan tüm güvenlik önlemlerine karşın bilgi sızması ve casusluk faaliyetleri önlenememiştir. Proje üzerinde çalışan bilim adamları Klaus Fuchs ve David Greenglass, komünizme duydukları sempati sebebiyle en gizli bilgileri Sovyetler Birliği'ne iletmışlerdir. Böylece SSCB, nükleer güce ABD'nin düşündüğü gibi 10-15 senede değil, dört senede sahip olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin nükleer fizik araştırma alanında geri kalması, 1930'lu yılların 2. yarısında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun sebebi o süreçteki ideolojik gelişmelerdi. Ağustos 1945'te Hiroşima ve Nagazaki'de patlayan atom bombasının yıkıcı gücü Sovyetler Birliği'nin nükleer silah çalışmalarına hız kazandırmış ve Sovyet liderleri bu yönde kararlı adımlar atmışlardır.

1940 yılının sonbaharında Sovyetler Birliği'nin istihbarat yetkilileri, askeri amaçlı nükleer enerji uygulama yollarını araştıran merkezleri belirleme ve nükleer silahların geliştirilmesinde güvenilir veri toplama konusunda yönerge almışlardır. Bu yönergeyi, Bilimsel Teknik İstihbarat Daire Başkanı, kimya mühendisi Leonid R. Kvasnikov göndermiştir.

İlk sonuçlar Leonid R. Kvasnikov'un çalışmalara doğru yön verdiğini göstermiştir. 1940 sonbaharının ortalarına doğru Cambridge bilim

²⁹ Japonya'nın şehirlerine (Hiroşima ve Nagazaki) atılan bombaların isimleridir. "Little Boy", 60 kg uranyum-235 içermiş ve patlama sonucunda 140 bin insan yaşamını yitirmiştir. Radyasyon yayılımının uzun süreli etkileri ile de bu sayı 300 bine ulaşmıştır. "Fat Man" atom bombası çalışmalarını sürecinde 22 kiloton TNT gücüne eşit 8 kg plütonyum-239 kullanılmıştır. Bozbuğuk, Arif; Hancı, Hamit; Özdemir, Çağlar; Demirkan, Özgür; "Nükleer Silahlar: Üretimi ve Etkileri", **Türk Tabipleri Birliği**, (Erişim) <http://www.ttb.org.tr/STED/sted1001/nukleer.pdf>, Mart 2013, s. 1.

³⁰ "Nuclear Weapon Design", **Federation of America Scientists**, October 21, 1998, (Erişim) <http://www.fas.org/nuke/intro/nuke/design.htm>, Mart 2013.

adamlarından biri John Cairncross, İngiltere'de atom bombası üzerinde çalışmaya başladığını duyurmuştur.³¹

Aralık 1941'den itibaren İngiltere ve ABD'nin nükleer bomba üretimiyle ilgili çalışmalarında yer alan ve Sovyetler Birliği'ni de bu konuda sürekli bilgilendiren, bir Alman rahibinin oğlu, antifaşist Klaus Fuchs'tu. Klaus Fuchs, Hitler iktidara gelince 22 yaşında İngiltere'ye göç etmiştir. 1941 yılının sonbahar mevsiminde hayatındaki bu önemli kararı almıştır. O günden itibaren Sovyetler Birliği'nin istihbaratıyla uzun yıllar boyunca işbirliğinde olmuştur. Fuchs, Sovyetler Birliği'ne 1943-1946 yıllar arasında 2000 sayfadan fazla gizli bilgi göndermiştir.³²

Klaus Fuchs dışında Manhattan projesinin atom üslerinde dört kişi daha çalışıyordu. Bu kişilerden biri SSCB'yle işbirliğinde olduğunu şöyle açıklamıştı: "Böyle bir dehşet silaha sahip olma konusunda Sovyetler Birliği'nden başka hiçbir ülkeye güvenilmez. Sovyetler Birliği son gelişmeler, deneyler ve üretimlerden haberdar olmalı. Böylece, SSCB şantaj edilebilecek ülkeler arasında yer almayacaktır....".³³

1943'ten itibaren Sovyet nükleer silah çalışmaları başlamıştır. Devlet Savunma Komitesi (GKO), istihbarat aracılığıyla alınan bilgilere dayanarak, nükleer silahların hazırlanmasını onaylamıştır. Böylece Atom Enerji Enstitüsü'ne ait meşhur 2 Nolu Laboratuvar kurulmuştur. Bu laboratuvarda toplanan Sovyet bilim adamları ve uzmanları, en kısa zamanda İngiltere ve Amerika seviyesine ulaşmayı hedeflenmiştir.³⁴

³¹ Sluzhba Vneshnej Razvedki Rossijskoj Federacii / Rusya Federasyonu Dış İstihbarat Hizmeti, **a.g.m.**, s. 2.

³² "Klaus Fuchs", **Sluzhba Vneshnej Razvedki Rossijskoj Federacii / Rusya Federasyonu Dış İstihbarat Hizmeti**, (Erişim) <http://svr.gov.ru/history/fx.htm>, Nisan 2013.

³³ "Oni pomogli sovetskim uchenym... / Onlar kısa süre içinde Sovyetler Birliği'ne...", **Sluzhba Vneshnej Razvedki Rossijskoj Federacii / Rusya Federasyonu Dış İstihbarat Hizmeti**, **a.g.m.**, s. 2.

³⁴ Institut Strategicheskoy Stabil'nosti PosAtoma / Rosatom Stratejik İstikrar Enstitüsü, **a.g.e.**, s. 24.

Çalışmalar çok hızlı bir şekilde devam etmiş ve 29 Ağustos 1949'da Moskova saatiyle 04.00'da ilk Sovyet atom bombasının denemesi Kazakistan'ın Semey şehrinde başarılı bir şekilde gerçekleşmiştir. Patlama gücü, 22 bin ton TNT'nin³⁵ gücüne ulaşmıştır. Bu başarı ülke çapında kutlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin nükleer silaha sahip olması savunma potansiyelini artırmıştır.³⁶

Atom silahıyla ilgili tüm bilgilerin kısa sürede Sovyetler Birliğine ulaşması zaman açısından önemliydi. Nitekim 50. yıllarda yer alan atom şantajı ve "soğuk savaş" başka bir savaşa yani "nükleer savaşa" dönebilirdi.³⁷

Böylece ABD'nin nükleer tekeli Sovyetler Birliği tarafından 10-15 sene değil, sadece 4 sene sonra kaldırılmıştır. Fakat bu çalışmalar, savaştan tahrip olan ülkenin tüm tabii kaynaklarını mobilize etmeyi gerektirmiştir. Sovyetler Birliği'nin nükleer silaha sahip olması uluslararası sistemi istikrara kavuşturmuş ve olası büyük çaplı askeri çatışmayı önlemiştir.

İşin kötü tarafı da, Semey bölgesindeki denemenin üzerinden 64 sene geçmesine rağmen denemelerin korkunç sonuçları hala ortaya çıkmaktadır. Mühendisler, Semey, Astrahan ve Novaya Zemlya'da yüzlerce nükleer bombayı patlatmıştır. Sayılan bölgelerde bebeklerde sakat doğum oranı her yıl artmıştır. Kan kanseri ve diğer kanser türlerinin oranı ise ülke ortalamasının iki katına çıkmıştır. Kazakistan'ın doğusundan binlerce kişinin radyasyona doğrudan maruz kaldığı belirlenmiştir.³⁸

³⁵ Trinitrotoluen, sarı renkli güçlü, kimyasal bir patlayıcıdır., bilgi için bakınız, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Trinitrotoluen>, Mayıs 2013.

³⁶ "Jadernoe ispytanie i sozdanie jadernogo oruzhija / Nükleer Silahlar ve Nükleer Denemeler", **Vsjakaja vsjachina bibliotechka zhurnal'nyh statej i inyh publikacii / Bilimsel makaleler ve diğer yayımların elektronik kütüphanesi**, (Erişim) http://wsyachina.narod.ru/history/nuclear_testing_1.html, Nisan 2013, s. 5.

³⁷ "Oni pomogli sovetskim uchenym... / Onlar kısa süre içinde Sovyetler Birliği'ne...", **Sluzhba Vneshnej Razvedki Rossijskoj Federacii / Rusya Federasyonu Dış İstihbarat Hizmeti, a.g.m.**, s. 4.

³⁸ Ahmetova, Albina; "Geneticheskiy genocid. Postradavshie ot Semipalatinskogo poligona (Kazahstan) stanovjatsja izgojami obshhestva" / "Genetik soykırım. Semipalatinsk kurbanları toplu

Manhattan Projesi'nden sonra devletler, nükleer silah üretmek için büyük bir çaba göstermişlerdir. ABD'den sonra 1949 yılında Sovyetler Birliği, 1952 yılında Birleşik Krallık, 1960 yılında Fransa ve 1964 yılında Çin Halk Cumhuriyeti ilk nükleer silah denemelerini yapmışlardır. Bu ülkeler, 1968 yılında imzalanan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (Non-Proliferation Treaty) hükümlerince 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer bir düzeneği patlatmış oldukları için resmen "Nükleer Silahlı Devletler" statüsü kazanmışlar ve nükleer silah kapasitelerini geliştirmeye devam etmişlerdir.³⁹

III. NÜKLEER SİLAHSIZLANMA ÇABALARI

A. Silahsızlanma Teriminin Kavramsal Çerçevesi

Devletler, silahları dış politikanın bir aracı olarak kullanmalarının yanı sıra, zaman zaman silahsızlanmayı da benzer bir şekilde kullanmışlardır.

"Silahsızlanma kavramı, dar ve teknik anlamda, ulusların güvenlik arayışları içerisinde çatışma ve uyuşmazlıktan uzak, barış ve karşılıklı güvenliğin mantıksal bir denge konumuna kavuşturulması amacıyla, akid devletlerin ülke topraklarında konuşlandırılmış mevcut silah sistemlerinde karşılıklı olarak sayısal ve niceliksel azaltım veya bütünüyle ortadan kaldırılması faaliyetlerini içermektedir."⁴⁰ Başka bir deyişle silahsızlanma, silahların sınırlandırılması, denetlenmesi, azaltılması ya da tamamen ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir.

Birçok bilim adamı, diplomat, filozof gibi toplumun önde gelen insanları silahsızlanma konusuna ilişkin açıklamalarda bulunmuşlardır. Örneğin,

tarafından dışlanmakta", **TsentrAsya Orta Asya Araştırma Merkezi**, 22 Ağustos 2003, (Erişim) <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1061504640>, Mart 2013.

³⁹ "Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons" (nuclear weapons state olarak NPT antlaşmasında tanımlanmıştır), **Project of the Nuclear Age Peace Foundation**, (Erişim) <http://www.nuclearfiles.org/menu/libruary/treaties/non-proliferation-orijinali>, aktaran. İşbilen, **a.g.e.**, s. 56.

⁴⁰ Sözmezoğlu, Faruk; **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitapevi, 2000, s. 392, aktaran Çaşın, Mesut Hakkı; **Çağdaş Dünyada Uluslararası Güvenlik Stratejileri ve Silahsızlanma**, Basılmış Doktora Tezi, Ankara, 1995, s. 77.

"Devletler Arasında Ebedi Barış" adlı çalışmasında Immanuel Kant, genel bir silahsızlanmanın gerçekleştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu Büyükelçiliğini yapan Henri Morgenthau, silahsızlanmayı, silahlanma yarışına son verecek bir süreç olarak değerlendirmiştir. 1867-1934 arasında yaşamış Amerikalı askeri stratejist Herman Kahn'a göre silahsızlanma, savaş riskini azaltacak bir faaliyettir.⁴¹

Kavram olarak silahsızlanma, devletlerin sahip oldukları silahların sayısal olarak indirimini veya sınırlandırılmasını ifade etmektedir. Silahsızlanma, istikrarlı bir ortamı yaratabilecek bir araçtır. Uluslararası barış ve güvenliği sağlamaya dönük çabaların içinde mutlaka silahsızlanma da olmalıdır. Ancak silahsızlanma, tek başına barışı sağlayamayacaktır. O, sadece dünya toplumunun organize bir şekilde barışı sağlama girişiminin bir parçasıdır.⁴²

Konuyu daha detaylı incelemek için nükleer silahsızlanma ve silahların sınırlandırılmasına ilişkin faaliyet gösteren kuruluşlar ve antlaşmalar hakkında kısa bilgiler vermenin doğru olacağını düşünerek, bu süreçler incelenmiştir. Nükleer silahlara ilişkin yapılan antlaşma ve protokollerin sayısı yeterince fazla olduğundan çalışmamızda daha önemli olanları yer almıştır.

B. Nükleer Silahsızlanma Konusunda Faaliyet Gösteren Kuruluşlar

1. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA - International Atomic Energy Agency)

Günümüzde nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, bu alanda oluşturulan rejimin güçlendirilmesi ve daha etkin kılınması uluslararası topluluğun önünde duran önemli sorunlardan biri olmuştur. Bu çerçevede Birleşmiş Milletler gözetiminde nükleer silahsızlanmaya yönelik önemli bir

⁴¹ Caşın, **a.g.e.**, s. 77.

⁴² Arı, Tayyar; **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2004, s. 589.

adım olarak kurulan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, nükleer silahların yayılmasını önlemede sorumlu evrensel bir örgüttür.

Genel Kurul tarafından 24 Ocak 1946'da alınan bir kararla atom enerjisinin kontrolü ve bunun özellikle barışçıl amaçlarla kullanılması ve atom silahlarının ulusal savunma silahlarının dışında bırakılmasını sağlamak amacıyla "Atom Enerjisi Komisyonu" kurulmuştur. Komisyon, BM Güvenlik Konseyi üyeleri ve Kanada'nın temsilcisinden oluşmuştur. Ancak, "Komisyon faaliyetlerde bulunmasından kısa süre sonra, ABD ve SSCB arasındaki birtakım anlaşmazlıklardan ötürü bir sonuca varamayacağını anlayınca kendini feshetmiştir."⁴³

Genel Kurul'un 14 Aralık 1946 tarihli tavsiye kararı çerçevesinde Güvenlik Konseyi, 13 Şubat 1947'de "Konvensiyonel Silahsızlanma Komisyonu"nu kurmuştur. Ancak Soğuk Savaş ortamında her iki komisyonun da etkin olarak çalışması söz konusu olmamış ve Genel Kurul 1 Ocak 1952'de aldığı bir kararla her iki komisyonu kaldırarak yerine "Silahsızlanma Komisyonu"nu kurmuştur. Komisyonun görevi, her türlü silahsızlanmayı ve silahların denetimini sağlamaktır. Bunun yanı sıra atom silahlarının bertaraf edilmesi, her türlü silahlanmanın azaltılması ve sınırlandırılması konusunda çalışmalar yapmaktır.⁴⁴

1950'lerde ABD'nin yanında SSCB'nin de atom bombasını elde etmesi, nükleer silahlar konusunda bir rekabete neden olmuştur. Rekabetin sonucunda elde edilen nükleer silahlarla dünya defalarca yok edilebilir duruma gelmiştir. Fakat sanayi, tarım, bilimsel, teknik vb. alanlarda nükleer faaliyetlerden sağlanan faydalar da az değildir. Bu nedenle nükleer enerji, çoğu kez vazgeçilemez bir konuma yükselmiştir.

Nükleer faaliyetleri kontrol altında bulundurmak amacıyla 8 Aralık 1953 tarihli BM Genel Kurulu'nda ABD Başkanı Eisenhower, ünlü "Barış için atom"

⁴³ Kibaroglu, Mustafa; **Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Japonya'nın Güvenliği**, 5. cilt, Sayı 2, Avrasya Dosyası, Yaz 1999, s. 65.

⁴⁴ Armaoglu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasal Tarihi 1914-1995**, 1. cilt., 1992, s. 635-636, aktaran. Arı, a.g.e., s. 594.

programını açıklamıştır. Böylece nükleer teknoloji alanında birçok bilgi uluslararası bilim camiasına tanıtılmıştır. Bu program kapsamında Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA ya da IAEA-International Atomic Energy Agency)'nin kurulması teklifi sunulmuştur.⁴⁵

Uzun tartışmaların sonucunda Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın kurucu Antlaşması (IAEA) 23 Ekim 1956'da imzalanmış ve 29 Temmuz 1957'de yürürlüğe girerek faaliyetlere başlamıştır ve Silahsızlanma Komisyonu etkinliğini kaybetmiştir.⁴⁶ Şubat 2013 tarihine göre şu an Ajans'a 159 devlet üyedir.⁴⁷

1968'de Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın (NPT-Non Proliferation Treaty) Genel Kurul'da kabul edilmesinden sonra Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, nükleer silahların kontrolü ve silahsızlanma konusunda önde gelen bir örgüt olmuştur.

2. Birleşmiş Milletler Örgütü ve Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Bölümü (DDA - Department For Disarmament Affairs)

Uluslararası barış ve güvenliğin korunması Birleşmiş Milletler'in ana amaçlarından biri olmasına karşın, Antlaşma'nın kendisinde silahların denetimi ve silahsızlanma konusunda çok az hüküm bulunmaktadır. 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'da imzalanmış ve 24 Ekim 1945'te yürürlüğe girmiş Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 26. maddesine göre, "Dünyanın insan ve ekonomi kaynaklarının, yalnızca en küçük bölümünü silahlanmaya ayırarak, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanıp korunmasını kolaylaştırmak için Güvenlik Konseyi, 47. maddede öngörülen Askeri Kurmay

⁴⁵ Fischer, David; "History Of The International Atomic Energy Agency. The First Forty Years", **A Fortieth Anniversary Publication**, (Erişim) http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1032_web.pdf, Mayıs 2013, s. 9.

⁴⁶ Fischer, David; **a.g.e.**, s. 49.

⁴⁷ "Member States of the IAEA", **IAEA Resmi Websitesi**, (Erişim) <http://www.iaea.org/About/Policy/MemberStates/>, Mayıs 2013.

Komitesi'nin de yardımıyla, silahlanmanın düzenlenmesi için bir sistem kurmak üzere Birleşmiş Milletler üyelerine sunulacak planlar hazırlamakla yükümlüdür."⁴⁸ Başka bir ifadeyle Güvenlik Konseyi, BM ilke ve amaçları çerçevesinde uluslararası barış ve güvenliği korumakla yükümlüdür. Barışı tehdit eden bir meselenin ortaya çıkması halinde Konsey, tarafların sorunlarını barışçıl yollarla çözülmesini sağlamakla yetkilidir.⁴⁹ Birleşmiş Milletler Antlaşması, Hiroşima'ya atom bombası atılmadan imzalandığı için Antlaşma metni nükleer silahsızlanma ile ilgili bir madde içermemektedir.

Buna rağmen BM, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve askeri kullanımın barışçıl amaçlara yönlendirilmesi konusunda önemli bir rol oynamıştır. Örneğin BM bünyesinde bulunan Silahsızlanma Bölümüdür.

Özellikle dünyadaki nükleer silahlanma eğiliminin artması konusunda olası tehditleri belirlemek ve gereken önlemleri almak adına BM Silahsızlanma Bölümü, Ocak 1998 tarihinde Genel Kurula bağlı olarak kurulmuştur.⁵⁰ BM Silahsızlanma Bölümü, bir yandan uluslararası alandaki silahsızlanma faaliyetlerinin amaçlarını ve ilkelerini belirlerken, diğer yandan da yapılacak silahsızlanma anlaşmalarına ilişkin gerekli olan her türlü veriyi sağlamaktadır.⁵¹ Bu konulara ilişkin olarak Genel Kurul'un birinci ana komitesi olan "Silahsızlanma ve Uluslararası Barış Komitesi" ile işbirliğinde bulunmaktadır ve ayrıca silahsızlanma ile ilgili her türlü bilgiyi BM'nin ilgili

⁴⁸ "Birleşmiş Milletler Antlaşması", **Kamu Denetçiliği Kurumu (OMBUDSMAN)**, (Erişim) <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/35501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>, Mart 2013, s. 2.

⁴⁹ "Birleşmiş Milletler Antlaşması. Güvenlik Konseyi", **The United Nations Today**, (Erişim) <http://www.unicankara.org.tr/today/1.html#1g>, Mart 2013.

⁵⁰ *Departmanının kuruluş çalışmaları, Genel Kurul'un 1982'de yaptığı ikinci özel silahsızlanma oturumundaki tavsiye kararlarına dayanmıştır. Bu oturumun akabinde 1992'ye kadar bağımsız bir bölüm olarak faaliyetlerine devam etmiştir. 1992 - 1997 yılları arasında Politik İlişkiler Departmanını bir alt merkezi olarak varlığını sürdürmüş ve nihayetinde 1998 yılında Genel Kurula doğrudan bağlı bir bölüm haline getirilmiştir.* "Mehanizm Razorujeniya / Silahsızlanma Mekanizmaları: Upravlenie po voprosam razorujeniya / Silahsızlanma Departmanı", **Birleşmiş Milletler Resmi Web Sitesi**, (Erişim) <http://www.un.org/ru/peace/disarmament/oda.shtml>, Mayıs 2013.

⁵¹ "Funkcii upravlenie po voprosam razoruzhenija" / "Silahsızlanma Departmanı Fonksiyonlar", **Birleşmiş Milletler Resmi Web Sitesi**, (Erişim) <http://www.un.org/ru/peace/disarmament/oda.shtml>, Mayıs 2013.

çalışmalarında Genel Sekretere sunmak gibi önemli bir de yükümlülüğü mevcuttur.⁵²

"Kitle İmha Silahları", BM Silahsızlanma Bölümü'nün 5 alt bölümden biridir.⁵³ Konumuzla ilgili olarak, kitle imha silahları bölümünün faaliyetlerine kısaca değinmek istiyoruz. Bu bölüm, BM'nin kitle imha silahları ve bunların terör örgütleri tarafından kullanılması tehdidi ile ilgili yaptığı her çalışma için bilgi kaynağı görevindedir.⁵⁴ Kitle İmha Silahları Bölümünün diğer bir görevi ise, Genel Sekreter'i konuyla ilgili tam bilgilendirmektir. Ancak bu sadece Genel Sekreterle de sınırlı kalmamaktadır. Talepte bulunan devletlere veya genel olarak uluslararası kamuoyuna bilgi sağlamak durumundadır. BM çatısı altında faaliyetlerine devam eden BM Silahsızlanma Bölümü, IAEA ve OPWC (Organization for the Prohibition Chemical Weapons)⁵⁵ ile yoğun bir şekilde işbirliği içerisinde bulunmakta ve uluslararası alandaki silahsızlanma girişimlerinin devamı için çalışmaya devam etmektedir.⁵⁶

3. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO, North Atlantic Treaty Organization)

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle genel politikası ve savunma konumunu yeni güvenlik ortamına uydurmak için ileriye dönük ve önemli adımlar atmıştır. NATO'nun silahların kontrolü, silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasını önleme konularını destekleme politikası, Örgüt'ün güvenlik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol

⁵²BM Silahsızlanma Bölümü, silahsızlanmanın gerekliliği ile ilgili farklı konulara da değinmektedir. Silahsızlanma (buna bağlı olarak askeri harcamaların azalması) ve bunun devamında devletlerin daha hızlı gelişeceğiyle ilgili yaklaşımı buna örnek olabilir." Levitas, Gloria; **Peace and Disarmament Education**, New York, Town Crier Printing, 2004, s. 114.

⁵³ "Struktura Upravlenie po voprosam razorozhenija / Silahsızlanma Departmanının Yapısı", **Birleşmiş Milletler Resmi Web Sitesi**, (Erişim) <http://www.un.org/ru/peace/disarmament/oda.shtml>, Mayıs 2013.

⁵⁴ Levitas, a.g.e., s.114.

⁵⁵ OPWC, 1997'de yürürlüğe giren Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'ni (KSS) uygulayıcı bir bölümdür. Örgütün kimyasal silahlardan arınmış bir dünya'ya ulaşmak için birlikte çalışan 188 üyesi vardır., bilgi için bakınız: "About OPWC", (Erişim) <http://www.opcw.org/about-opcw/>, Mayıs 2013.

⁵⁶ Birleşmiş Milletler Resmi Websitesi, (Erişim) <http://www.un.org/ru/peace/disarmament/oda.shtml>, Mayıs 2013

oynamış ve oynamaya devam etmektedir. NATO, 1999 Stratejik Kavramı'nda da belirtildiği üzere, "Örgüt, Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemler (CSBM'ler)" dahil, silahların kontrolü, silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasını önleme anlaşmalarının geliştirilmesine aktif olarak katkıda bulunmaktadır. Müttefikler, daha geniş kapsamlı ve denetlenebilir bir uluslararası silah kontrolü ve silahsızlanma sürecini geliştirmekteki önemli rollerinin tamamen bilincindedirler. Güven tesisini, silahların kontrolünü, silahsızlanmayı ve silahların yayılmasını önlemeyi önemli unsurlarından biri olarak görmektedirler.⁵⁷

Nükleer silahların ve diğer kitle imha silahların yayılmasını önleme konusunda üç üst düzeyli NATO grubu oluşturulmuştur. Onlar:

1. Siyasal boyut konusunda, Üst Düzeyli Politik Askeri Grup (SGP, Senior Politico-Military Group on Proliferation);
2. Savunma boyutu konusunda, Üst Düzeyli Savunma Grubu (DGP, Senior Defense Group on Proliferation);
3. Siyasal ve savunma çabaları konusundaki çalışmalarını koordine etme konusunda, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Ortak Komitesi (JCP, Joint Committee on Proliferation).⁵⁸

Bu gruplar silahların kontrolü, silahsızlanma ve silahların yayılmasını önleme konularında görüşmeler düzenlemektedir. SGP, siyasal, güvenlik ve ekonomi alanlarında silahların yayılmasına sebep olabilecek veya etkileyebilecek çeşitli faktörleri incelemektedir. DGP, kitle imha silahların yayılmasını engellemek, bu silahların tehdidi veya kullanımına karşı caydırıcı olmak konularında askeri faaliyetlerde bulunmaktadır. JCP ise, her iki açıdan da çalışmalarını koordine eden komitedir.⁵⁹

⁵⁷ "Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemler (CSBM'ler), Denetim, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme, Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma Seçenekleri Üzerinde", **NATO Raporu**, Basın Bildirisi İM-NAC 2(2000) 121, Aralık 2000, s. 44.

⁵⁸ "Committee on Proliferation", **North Atlantic Treaty Organization Official Website**, (Erişim) http://www.nato.int/cps/ar/natolive/topics_69282.htm, Mayıs 2013.

⁵⁹ NATO Handbook, "Key To The Principal NATO Committees And Policy Bodies", **Brüksel, Public Diplomacy Division**, 2006, (Erişim) <http://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-en-2006.pdf>, Mayıs 2013, s. 115-122.

14 Aralık 1966 tarihinde kurulmuş olan Nükleer Planlanma Grubu (NPG), NATO'nun önemli gruplarından biridir. Nükleer Planlanma Grubu, NATO Savunma Planlama Komitesi'nde yer almaktadır. Savunma Bakanları, Nükleer Planlama Grubu ile toplanarak, nükleer kuvvetlerle ilgili siyasi konuları görüşmektedirler. Nükleer silahlara sahip olan veya olmayan ülkelerin savunma bakanları, Örgüt'ün nükleer politikasının gelişmesinde katkıda bulunmaktadır. NATO'nun nükleer silahlarla ilgili kararlarının alınması sürecinde yer almaktadırlar.⁶⁰

C. Nükleer Silahların Sınırlandırılması ve Denetim Altına Alınması Konusunda Yapılan Önemli Antlaşmalar

Bu bölümde, devletler arasında nükleer silahlarla ilgili yapılan önemli antlaşmalar kronolojik bir şekilde özetlenecektir. Nükleer silahsızlanma konusunda bugüne kadar yapılmış olan tüm antlaşmalar iki gruba ayrılmıştır.

1. Çok taraflı antlaşmalar, birçok ülke tarafından imzalanan genellikle Birleşmiş Milletler bünyesinde yapılan antlaşmalardır.

2. İki taraflı antlaşmalar, ABD-SSCB arasında imzalanan antlaşmalardır.

1. Çok Taraflı Antlaşmalar

a. Antarktik Antlaşması

Antarktik Antlaşması, İkinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan ve nükleer silahlarla ilgili maddeler içeren ilk antlaşmadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin önerisi üzerine 15 Ekim – 30 Kasım 1959 tarihleri arasında Washington'da yapılan "Uluslararası Bilimsel İşbirliği Konferansı"nda

⁶⁰ NATO Handbook, a.g.e., s. 115.

hazırlanmıştır. Konferansa, Antarktika'da bilimsel araştırma yapan 11 devlet ile "bilimsel üssü" bulunan Güney Afrika katılmıştır. Güney Afrika dışındaki diğer devletler: Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Avustralya, Belçika, Fransa, İngiltere, Japonya, Norveç, Sovyetler Birliği, Şili ve Yeni Zelandadır.⁶¹

Antlaşma, Antarktik bölgesinin yalnızca barışçıl amaçlar için kullanılmasını öngörülmüştür. Antlaşmanın 1. maddesinde nükleer silahlar özel olarak belirtilmekle birlikte, bölgede askeri üsler bulundurulması, askeri manevraların yapılması ve hangi türden olursa olsun silah denenmesi yasaklanmıştır. Antlaşmanın 5. maddesi ise, bölgede nükleer patlamalar ve radyoaktif artıkların bulundurulmasını yasaklamaktadır.⁶²

Antlaşma ile bölgede nükleer denemeler ve nükleer atıkların bulundurulması yasaklanırken, kıta üzerindeki bilimsel çalışmalarda işbirliği yapılması gibi konular da karara bağlanmıştır. Antarktika Antlaşmasının nükleer silahların azaltılması yönünde etkili bir adım olduğunu tüm zayıflıklarına rağmen söylemek mümkündür. Bu alanda atılan ilk adımlardan biri ve aynı zamanda Doğu ve Batının birlikte katıldıkları ilk silahsızlanma çalışması olan söz konusu Antlaşma, nükleer silahların sınırlandırılması konusunda katkı sağlamıştır.

b. Atmosferde, Dış Uzayda ve Su Altında Nükleer Silah Denemelerini Yasaklayan Antlaşma

Nükleer denemelerin oluşturduğu radyoaktivitenin ve özellikle etkisi uzun süren radyoaktif serpentinin, giderek yeryüzündeki radyoaktivite düzeyini tehlikeli boyutlarda arttırması, tüm dünyada tedirginlik yaratmıştı. Ayrıca, nükleer güçlerin her geçen gün daha büyük bombaları denemeleri, tüm insanlığı tehdit eden bir sağlık sorunu ortaya koymuştu.

⁶¹ Gönübol, Mehmet; **Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, s. 463.

⁶² Gerger, Haluk; **Soğuk Savaştan Yumuşamaya**, Işık Yayınları, Ankara, 1980, s.120.

Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği tarafından 5 Ağustos 1963'te Moskova'da imzalanan ve 10 Ekim 1963'te yürürlüğe giren Antlaşma, yer altı denemelerini serbest bıraktığı için, "Sınırlı Deneme Yasağı Antlaşması" olarak anılmaktadır.⁶³

Beş maddeden oluşan bu Antlaşmanın 1. maddesinde taraflar su altında, atmosferde ve uzayda nükleer deneme yapmamayı ve bu tür denemelerin yapılmasında yardım etmemeyi üstlenmişlerdir. Yeraltı denemelerinde ortaya çıkan radyoaktif kalıntılar, patlamanın yapıldığı ülkenin sınırları dışına çıkarsa, bu tür denemeler de yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra 1. maddede "herhangi başka nükleer patlama" ifadesi kullanılarak, barışçıl olsa bile, karadaki tüm denemeler yasaklanmaktadır.

Moskova Antlaşmasına dünya devletlerinin büyük çoğunluğu olumlu tepki göstermişler. Antlaşmanın 3. maddesine göre Antlaşma tüm devletlerin katılımına açık tutulmuştur. Antlaşmayı bugüne kadar 108 ülke imzalamış ve Antlaşmaya 94 ülke taraf olmuştur.⁶⁴

Bazı devletler Antlaşmayı kabul etmediklerini açıklamışlardır: Çin, Fransa, Arnavutluk, Kamboçya, Kongo, Küba, Gine, Kuzey Vietnam, Kuzey Kore ve Suudi Arabistan. Fransa 1960'ta, Çin ise 1964'te ilk nükleer denemesini yapmıştı. Fransa'nın Moskova Antlaşmasına katılmamasının nedeni şöyle açıklanmıştır: *"Bu Antlaşma, Anglo-Saksonlar ile Sovyetler Birliği'nin nükleer üstünlüklerini sürdürmek için düşündükleri bir yöntemdir. Tüm nükleer devletler, bu tür silahlarını ortadan kaldırmadıkça, Fransa kendi nükleer caydırıcı gücüne sahip olmaya devam edecektir."* Çin ise, bu Antlaşmanın üç devletin nükleer tekeli sürdürmek için yaptıkları bir girişim

⁶³ Gerger, a.g.e., s. 121.

⁶⁴ Antlaşmayı imzalayan ve Antlaşmaya taraf olan devletler listesi için bakınız. "Treaty Banning Nuclear Weapon Tests In The Atmosphere, In Outer Space And Under Water", **Arms Control Association**, (Erişim) <http://www.armscontrol.org/documents/LTBT>, Mayıs 2013.

olduğunu ileri sürmüştü ve bu açıklama, Çin ile Sovyetler Birliği arasındaki sürtüşmeyi daha fazla arttırmıştır.⁶⁵

Nükleer denemelerin kısmen durdurulması, kendi başına bir "silahsızlanma önlemi" değildir. Bu nedenle, Moskova Antlaşması, nükleer tehdidi ortadan kaldırmaktan veya azaltmaktan çok, iki blok arasındaki gerginliğin yumuşamasına yardım etmiş olması bakımından önemlidir.

c. Ay ve Öteki Gezegenler Dahil Dış Uzayın Araştırılması ve Kullanımında Devletlerin Eylemlerini Denetleyen İlkeler Antlaşması (Dış Uzay Antlaşması)

İki büyük güç arasında nükleer silahların sınırlandırılması için çalışmalar sürerken, BM çerçevesinde de bu konuda yeni tedbirlerin alınması için çaba sarf edilmiş ve bu çabalar sonucunda 13 Aralık 1963 tarihinde BM Genel Kurulunda 1962 sayılı karar alınmıştır.⁶⁶ Bu karar "Uzayın Araştırılması ve Kullanılması Konusunda Devletlerin Çalışmalarını Düzenleyen Hukuki İlkeler Bildirisi" başlığını taşımaktaydı. Bu Bildirinin öngördüğü ilkelerin pek çoğu, BM Genel Kurulu tarafından 1966'da onaylanmıştır. Daha sonra 27 Ocak 1967'de Washington, Moskova ve Londra'da imzaya açılıp 10 Ekim 1967'de yürürlüğe giren "Ay ve Gök Cisimleri Dahil Uzayın Araştırılması ve Kullanılmasında Devletlerin Çalışmalarını Yönlendirmeye İlişkin Antlaşma" da bildiride yer almıştır.⁶⁷

Füze teknolojisindeki gelişmeler sonucu ortaya çıkan bu Antlaşmayla, dünya etrafında yörüngeye nükleer ya da öteki kitleli imha silahlarını taşıyan araçların yerleştirilmesi, ay ve öteki gezegenlerde bu tür silahların

⁶⁵ Gönübol, a.g.e., s. 466-468.

⁶⁶ 1963'te SSCB, BM Genel Kuruluna nükleer silah taşıyan cisimlerin uzaya yollanmasının yasaklanmasına dair bir antlaşmanın yapılmasını önermiştir. 1966'da hem SSCB, hem ABD ayrı antlaşma metinleri sunmuşlardır. ABD'ninki yalnız uzay cisimlerine ilişkindi; SSCB önerisi bütün uzay çevresini kapsamaktaydı. Sonunda Amerika, Sovyet önerilerini kapsam yönünden benimsemiş ve Antlaşma imzalanmıştır. Ataöv, Türkkiye; **Silahsızlanma Gereği**, Doğan Basımevi, Ankara, 1979, s.7.

⁶⁷ Gönübol, a.g.e., s. 467.

konuşlandırılması, silah denemelerinin yapılması, askeri manevralar ve askeri üslerin kurulması yasaklanmış, ay ve öteki gezegenlerin ancak barışçıl amaçlar için kullanılması öngörülmüştür.⁶⁸

Antlaşmanın silahsızlanma ile ilgili hükümleri 4. maddede belirtilmektedir. Söz konusu madde uyarınca:

1. Ay ve gök cisimleri sadece barışçıl amaçlarla kullanılacaklar;
2. Nükleer silahlar veya öteki kitlesel yok etme silahları taşıyan cisimler dünyanın yörüngesine, diğer uzay cisimlerine veya diğer başka bir biçimde uzaya yerleştirilmeyecekler;
3. Ay ve gök cisimlerine askeri tesisler kurulmayacak, manevra ve silah denemeleri yapılmayacaktır.⁶⁹

Bu Antlaşma, Antarktika Antlaşması gibi, yeni alanlarda rekabeti engelleyen önemli bir çalışmaydı.

d. Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölgelerle İlgili Antlaşmalar

Nükleer silahsızlanma alanında, 1960'ların başında, "nükleer silahlardan arındırılmış bölge" yeni bir olgu olarak uluslararası ilişkilerin önemli bir gerçeği olmuştur. Bu olgu, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması imzalanmadan önce çıkmış ve daha sonra ilgili antlaşmanın 7. maddesinde yer almıştır:⁷⁰ "Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, herhangi bir devletler grubunun kendi topraklarının nükleer silahlardan tamamıyla

⁶⁸ Gerger, **a.g.e.**, s. 122

⁶⁹ Gönübol, **a.g.e.**, s. 467.

⁷⁰ Slipchenko, V. S.; "Dogovor o nerasprostraneni jaderного oruzhija / Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması", **Centr po izucheniju problem razoruzhenija, jenergetiki i jekologii pri MFTI / Moskova Fizik Enstitüsü Silahsızlanma, Enerji ve Ekoloji Araştırma Merkezi**, 23 Eylül 2004, (Erişim) <http://www.armscontrol.ru/course/lectures04b/vss040923.htm>, Mayıs 2013.

arındırılmasını sağlamak amacıyla bölgesel antlaşmalar yapma hakkını etkilemez".⁷¹

O zamandan bu yana nükleer silahlardan arındırılmış bölgelerin sayısı dörde ulaşmıştır. Her bölge için ayrı bir antlaşma yapılmıştır:

1. Latin Amerika-Tlatelolco Antlaşması
2. Güney Pasifik-Rarotonga Antlaşması
3. Güneydoğu Asya-Bangkok Antlaşması
4. Afrika-Pelindaba Antlaşması

Bölgesel nükleer silahlanmanın önlenmesi amacıyla yapılan bu antlaşmaları tek tek ele alıp özetleyeceğiz.

(1) Tlatelolco Antlaşması

Latin Amerika'nın nükleer silahlardan arındırılması konusundaki ilk girişim, 1963 yılında yapılmıştır. Bolivya, Brezilya, Ekvador, Meksika ve Şili devlet başkanları 23 Nisan 1963'te bir bildiri yayınlayarak, "Latin Amerika ülkeleri arasında bir Sözleşme akdine hazır olduklarını belirtmişlerdi."⁷²

Böylece, ilk kez insan yaşamının bulunduğu bir bölgeyi nükleer silahlardan arındıran antlaşma Mexico City'de 14 Şubat 1967'de imzalanmış ve 25 Nisan 1969'da yürürlüğe girmiştir. Antlaşma, bölgede nükleer denemeleri, nükleer silahların üretilmesini, depolanmasını, bölge ülkelerinin nükleer silahlara sahip olmasını yasaklamıştır.⁷³ Bu Sözleşme, Tlatelolco Antlaşması adıyla da bilinmektedir.⁷⁴ Kıta dışında kalan devletlerin Antlaşmaya katılmalarına müsaade edilmemiştir.

⁷¹ "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nın 7. Maddesi", **Türkiye Atom Enerjisi Kurumu**, Antlaşma metni için bakınız. (Erişim) <http://www.taek.gov.tr/uluslararası/cok-tarafli-anlasmalar-sozlesmeler/134-npt.html>, Mayıs 2013.

⁷² Tacar, **a.g.e.**, s. 157.

⁷³ Gerger, **a.g.e.**, s. 122.

⁷⁴ *Tlatelolco, Mexico şehrinde, sözleşmenin imzalandığı Dışişleri Bakanlığının bulunduğu yerin adıdır.* "Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean (Treaty of

Antlaşmaya eklenen 1 Nolu Protokol ile bölgede toprakları bulunan ülkelerin (ABD, Fransa, İngiltere ve Hollanda) ilgili hükümlere uymaları sağlanmıştır. 2 Nolu Protokol ise, nükleer silahlara sahip ülkelerin (ABD, Sovyetler Birliği, Çin, Fransa, İngiltere) bölgenin nükleer silahlardan arınmışlığını kabul etmelerini ve Antlaşmaya taraf olan bölge ülkelerine karşı nükleer silah kullanmama ya da kullanma tehdidinde bulunmamalarını hükme bağlamaktadır.⁷⁵

Tlatelolco Antlaşması, genel silahlanma yolunda önemli bir adımdır. Bu Antlaşma, geniş alana sahip bölge devletlerinin kendi istek ve inisiyatifleriyle hazırladıkları bir antlaşmadır. Taraflar arasındaki eşitlik tamdır. Antlaşma, 33 ülke tarafından imzalanmış ve Antlaşmaya 33 ülke taraf olmuştur.⁷⁶

(2) Rarotonga Antlaşması

5 Ağustos 1985 tarihinde Güney Pasifik'teki ada devletlerinin hükümet başkanları, Pasifik Okyanusu'nda nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge oluşturulması ve bu bölgedeki nükleer denemelerin yasaklanmasını öngören bir antlaşma için görüşmek üzere, Tahiti'nin batısında bulunan Cook Adasındaki Rarotonga'da toplanmışlardır. Görüşme sonucunda, Güney Pasifik bölgesindeki nükleer silah denemelerini, nükleer silahların yayılmasını ve üretilmesini yasaklayan Antlaşma 6 Ağustos 1985'te, Güney Pasifik Ülkeleri Forumu üyesi olan, 15 ülke tarafından imzalanarak, 11 Aralık 1986'da yürürlüğe girmiştir. Antlaşmaya taraf olan ülkeler sayısı 13'tür. Nükleer silaha sahip ülkelerden Fransa ve Büyük Britanya, Antlaşmanın tüm protokolünü, Rusya ve Çin ise, sadece 2 ve 3 Nolu protokolleri

Tlatelolco)", Antlaşma metni için bakınız. (Erişim) <http://cns.miiis.edu/inventory/pdfs/tlat.pdf>, Mayıs 2013

⁷⁵ Gerger, **a.g.e.**, s. 122

⁷⁶ Jadernoje Razoruženje, Nerasprostranenie i Nacional'naja Bezopasnost' / Nükleer Silahsızlanma, Nükleer Silahların Yayılmaması ve Ulusal Güvenlik Dergisi, **Elektronik Kitap**, Moskova, 2000, (Erişim) <http://www.iss-atom.ru/book-22/>, Mayıs 2013.

onaylamışlardır. Antlaşma, ABD tarafından imzalanmış ancak henüz onaylanmamıştır.⁷⁷

(3) Bangkok Antlaşması

Güneydoğu Asya'yı nükleer silahlardan arındırılmış bölge yapmayı amaçlayan Bangkok Antlaşması⁷⁸, anılan bölgede bulunan ülkeler tarafından, 15 Aralık 1995'te imzalanmış ve 28 Mart 1997'de yürürlüğe girmiştir. Antlaşmaya Brunei Darussalam, Cambodia, Indonesia, Laos, Malaysia, Myanmar, Philippines, Singapore, Thailand, and Vietnam gibi on ülke taraftır.⁷⁹

Antlaşmaya taraf Güneydoğu ülkeleri, barışı ve çevreyi korumak için kendi topraklarında radyoaktif çöp ve diğer radyoaktif maddeleri bulundurmama, üretme ve bunların denenmemesini taahhüt etmektedir.⁸⁰

(4) Pelindaba Antlaşması

Soğuk Savaş süresince Afrika ülkelerinin, Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler arasında yaşanacak bir nükleer savaşa sahne olacağı düşünülmekteydi. Bugün ise sorun, kıtanın iki yırtıcı ülke (büyüyen ve istekli bir Çin ile her zaman yayılcı bir ülke olan Birleşik Devletler) arasında bir nükleer oyuna sahne olup olmayacağı konusudur.

⁷⁷ Antlaşmaya taraf ülkeler listesi için bakınız "South Pacific Nuclear-Free Zone (SPNFZ) Treaty of Rarotonga", **Nuclear Threat Initiative (NTI) Official Website**, (Erişim) <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/south-pacific-nuclear-free-zone-spnfz-treaty-rarotonga/>, Mayıs 2013.

⁷⁸ "Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone (Bangkok Treaty)", **Nuclear Threat Initiative (NTI) Official Website**, (Erişim) <http://www.fas.org/nuke/control/seanwffz/text/asean.htm>, Mayıs 2013.

⁷⁹ Acharya, Amitav; "The Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone Treaty", (Erişim) <http://www.amitavacharya.com/sites/default/files/The%20Southeast%20Asia%20Nuclear%20Weapon-Free%20Zone%20Treaty.pdf>, Mayıs 2013, s. 4.

⁸⁰ Acharya, Amitav; **a.g.m.**, s. 3.

Bundan dolayı, Afrika'nın, muhtemelen en gelişmiş nükleer silahların çoğalmasını önleme antlaşmalarından birine, aynı zamanda Pelindaba Antlaşması⁸¹ olarak da bilinen ve 2009 yılında yürürlüğe giren Afrika Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Antlaşmasına sahip olması bir teselli kaynağıdır. Antlaşmayı, bugüne kadar 35 ülke onaylamıştır.⁸²

Pelindaba Antlaşması, oldukça kapsamlı bir antlaşmadır. Antlaşmayı imzalayan ülkeler, nükleer silahların gelişimine yol açacak herhangi bir eyleme katılamazlar, bu türden silahları kendi topraklarında deneyemezler ya da denenmesine izin veremezler ve bu ülkelerin, aynı zamanda, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın denetimlerine izin verme yükümlülükleri bulunmaktadır. Aynı şekilde Antlaşma, bilimsel nükleer gelişmelerin öneminin farkında olup, Antlaşmada yer alan hiçbir maddenin, "nükleer bilimlerin ve teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını engelleme anlamına gelmeyeceğini" kesin bir şekilde belirtmektedir.

Tüm bu gelişmeler sonucunda, nükleer silahlardan arınmış bölgelerin oluşturulmasıyla ilgili imzalanan antlaşmaların bir devamı olarak Yakın Doğu ve Orta Asya'da da böyle bölgelerin oluşturulması konusu gündeme gelmiştir. Aynı bölgelerin Orta Avrupa'da oluşmasıyla ilgili fikri ilk kez Polonya Dış İşler Bakanlığı Adam Rapacki 1957'de ileri sürmüştür. 1960'lı yıllarda Doğu Avrupa'da NSAB'nin oluşturulması ile ilgili teklifler sunulmuştur. Moğolistan ise, 1992'de kendisini Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge olarak tanımlamıştır.⁸³

⁸¹ Antlaşmaya taraf olan ülkeler listesi için bakınız. "African Nuclear Weapons Free Zone (ANWFZ) Treaty (Pelindaba Treaty)", **Nuclear Threat Initiative (NTI) Official Website**, (Erişim) <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/african-nuclear-weapon-free-zone-anwfz-treaty-pelindaba-treaty/>, Mayıs 2013.

⁸² Wa Ngugi, Mukoma; "Conversing with Africa: Politics of Change ve Hurling Words at Consciousness", (Erişim) <http://www.sendika.org/2007/10/afrika-ve-nukleer-silahlar-mukoma-ngugi/>, Mayıs 2013.

⁸³ Orlov, V.; **Yadernoe Nerasprostranenie / Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme**, 1. Cilt, Moskova, PIR-Tsentr Politicheskikh Isledovaniy, 2002, s. 149.

(5) Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması

Nükleer enerjinin askeri amaçlarla kullanılmasını önleyecek ve tüm nükleer silahların ortadan kaldırılmasını sağlayacak bir uluslararası anlayış oluşturulamayınca, bu kez bu silahlara sahip ülke sayısının dondurulması fikri gündeme gelmiştir. Hiç olmazsa, bu silahların yayılmasının önlenmesiyle uluslararası ilişkilerde belli bir istikrarın korunabileceği düşünülmüştür.⁸⁴

Böylece, Mart 1968'de BM Genel Kurulu'nda kabul edilerek Moskova, Washington ve Londra'da 1 Temmuz 1968'de imzaya açılan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması, 5 Mart 1970'te yürürlüğe girmiştir.⁸⁵ Ekim 2013 tarihindeki kaynaklara göre, Antlaşmaya taraf olan ülkeler sayısı 189'a çıkmıştır.⁸⁶ Fransa ve Çin, kendi nükleer güçlerini oluşturmak amacıyla Antlaşmayı imzalamamışlardır. Hindistan, Pakistan ve İsrail Antlaşmaya taraf ülkeler değildir. Antlaşmaya taraf olan devletler istedikleri takdirde antlaşmadan çekilebilmektedir. Bu durumun tek örneği olan Kuzey Kore'nin bir açıklama yapıp, 10 Ocak 2003'te NPT'den ayrıldığını görmekteyiz.

Antlaşmanın 1. maddesi nükleer gücü olan devletleri ilgilendirmektedir. Antlaşmaya taraf nükleer silah sahibi her devlet, nükleer silahları ve diğer patlayıcı nükleer araçları ya da bu gibi silahların kontrolünü doğrudan veya dolaylı olarak hiçbir devlete devretmemeyi ve nükleer silah sahibi olmayan herhangi bir devlete nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı araçların kontrolünü elde etmesi için herhangi bir şekilde yardımda bulunmamayı üstlenmiştir.

⁸⁴ Gerger, **a.g.e.**, s. 123.

⁸⁵ "Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)", **Nuclear Threat Initiative (NTI) Official Website**, (Erişim) <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/treaty-on-the-non-proliferation-of-nuclear-weapons/>, Mayıs 2013.

⁸⁶ *Antlaşmaya taraf olan ülkeler listesi için bakınız.* "Military Threats To Israel: Signatories To The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons (NPT)", **Jewish Virtual Library**, (Erişim) http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Threats_to_Israel/nptsigners.html, Mayıs 2013.

2. maddesi ise, nükleer güce sahip olmayan devletler için hazırlanmış ve hiçbir şekilde nükleer güç veya onu elde etmek için kullanılacak herhangi bir maddeyi devralamayacakları hususu belirtilmiştir.

Antlaşmanın en önemli maddesi, 3. maddedir. Çünkü bu maddede IAEA'ya, nükleer enerji tesislerinin silah yapımında kullanılmaması için, denetim yetkisi verilmektedir. Antlaşmayı imzalayan her devlet IAEA ile ayrı bir güvenlik denetim protokolü imzalayarak, bu denetimlerin nasıl yapılacağına ayrıntılı şekilde belirtilmesine karar verilmiştir.⁸⁷

Antlaşma nükleer silahlara sahip olan ve olmayan ülkelere ayırım getirerek, birincilerin başka ülkelere nükleer silahlarını ve bunların teknolojisini aktarmayı yasaklamakta, ikinci grup ülkelere, yani nükleer silahlara sahip olmayanlara ise, bu tür silahları edinme yükümlülüğü getirmektedir. Antlaşmaya göre, 1 Ocak 1967 tarihinden önce bir nükleer bomba ya da patlayıcı yapmış ülkeler birinci gruba, ötekilerse ikinci gruba dahil edilmişlerdir.⁸⁸ Yani Antlaşma hükümlerince (Madde 9. paragraf. 3) 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer patlayıcıya sahip olmuş konumdaki ülkeler uluslararası hukuk nezdinde yasal olarak "Nükleer Silaha Sahip Devlet" olarak tanımlanmıştır. Diğer ülkeler ise "Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devlet" olarak tanımlanmıştır.⁸⁹

Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması, nükleer silahsızlanma rejiminin en önemli adımıdır. Yürürlüğe girdiği 1970 yılından itibaren her beş yılda bir (1975, 1980, 1985, 1990, 2000, 2005) "gözden geçirme" konferansları ile güçlendirmeye çalışılan NSYÖ Antlaşması 1995 yılında "Gözden Geçirme ve Uzatma Konferansı" ile yürürlükte kalması "süresiz ve koşulsuz" olarak uzatılmıştır. Konferans'ta ayrıca, gözden geçirme sürecini güçlendirmeye ve bir dizi "Nükleer Silahların Yayılmasını

⁸⁷ "Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)", **a.g.m.**

⁸⁸ Gerger, **a.g.e.**, s. 123.

⁸⁹ Baraday, Muhammed; "Nükleer silahsızlanma rejimi", **Yeni Şafak**, 26 Mart 2006 (Erişim), <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2006/mart/29/dusunce.html>, Mayıs 2013.

Önleme ve Silahsızlanma için İlkeler ve Hedeflerin" benimsenmesine karar verildi.⁹⁰

Günümüzde nükleer silahsızlanma adına atılmış en önemli adım olarak kabul edilen antlaşmanın, silahsızlanmadan ziyade, ABD ve SSCB'nin nükleer gücüne potansiyel rakipler çıkmasını engellediğini ve nükleer kulübe üye ülke sayısının dondurulması amacı gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Bunun yanında nükleer güç olma konusunda kararlı olan devletlerin bu güce kavuşabileceklerini Hindistan, Pakistan ve İsrail örnekleri ile görmüş bulunuyoruz.

(6) Nükleer Silahlarla Öteki Kitle İmha Silahlarının Deniz Yatağında, Okyanus Tabanında ve Bunun Altındaki Topraklara Yerleştirilmesinin Yasaklanması Antlaşması (Deniz Yatağı Antlaşması)

Moskova, Washington ve Londra'da 11 Şubat 1971'de imzalanan ve 18 Mayıs 1972'de yürürlüğe giren bu Antlaşma⁹¹ nükleer silahların henüz girmediği bir alanı bu tehlikeden korumak amacıyla yapılmıştır. 1967'de Malta delegesinin önerisi üzerine, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu deniz yatağının barışçıl amaçlarla kullanımını inceleyecek bir komite kurmuştur.

1969'da Sovyet Birliği 12 mil açığındaki deniz yatağının bütünüyle silahsızlandırılmasını ve bütün deniz yatağının herkese açık olmasını isteyen öneriler sunmuştur. Amerikan önerisi ise, yalnız nükleer ve kitle imha silahlarının deniz yatağından 3 mil ötesine konmasına karşıydı. Her iki öneri neyin yasaklanacağı konusunda önemli ölçüde ayrılmaktaydılar. Sovyet

⁹⁰ Carter, Jimmy; "ABD'nin nükleer çifte standartı barışın altını oyuyor", 23 Eylül 2007, (Erişim) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=233642>, Mayıs 2013.

⁹¹"Deniz Yatağı Antlaşması", **BM Resmi Websitesi**, (Erişim) http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conv_disarmament.shtml, Mayıs 2013.

önerisi deniz yatağının her türlü askeri amaçlar uğruna kullanılmasını yasaklamaktaydı.⁹²

Antlaşma, katılımcı ülkeler tarafından deniz ve okyanus tabanında nükleer silahların veya diğer kitle imha silahlarının saklanması, denenmesi veya kullanılmasını yasaklamıştır.

İki yıl süren görüşmelerden sonra, son metin Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 7 Aralık 1970'te 2 olumsuz (El Salvador ve Peru) ve 2 çekimsere (Fransa ve Ekvador) karşı 104 oyla kabul edildikten sonra imzalanmış ve 18 Mayıs 1972'de yürürlüğe girmiştir. Antlaşmaya, 95 ülke taraf olmuştur. Antlaşmanın uygulanmasına ilişkin bir Değerlendirme Konferansı 1977'de gerçekleştirilmiştir.⁹³

(7) Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Antlaşması

Nükleer silahsızlanma alanında son yıllarda nükleer denemelerin tamamen yasaklanması da gündeme gelmiştir.⁹⁴ Bu gelişmeler doğrultusunda BM Silahsızlanma Konferansı, bünyesindeki Nükleer Denemelerin Yasaklanması Komitesini, Aralık 1993'te Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Antlaşması'nı (NDYA) hazırlamakla görevlendirmiştir.⁹⁵

Bu çerçevede hazırlanan NDYA'nın müzakereleri, 1994 yılından itibaren Cenevre'deki BM Silahsızlanma Konferansı'nda sürdürülmüştür. Çalışmalar neticesinde ortaya çıkan taslak metin 10 Eylül 1996 tarihinde New

⁹² Ataöv, a.g.e., s. 10.

⁹³ "Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and Other Weapons of Mass Destruction on the Seabed and Ocean Floor and in the Subsoil Thereof (Seabed Treaty)", **Nuclear Threat Initiative (NTI) Official Website**, (Erişim) <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/treaty-prohibition-emplacement-nuclear-weapons-and-other-weapons-mass-destruction-seabed-and-ocean-floor-and-subsoil-thereof-seabed-treaty/>, Mayıs 2013.

⁹⁴ Scheinman, Lawrence; "The Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT)", 8 Ekim 2009, (Erişim) <http://www.nti.org/analysis/articles/comprehensive-nuclear-test-ban-treaty/>, Mayıs 2013, s. 1.

⁹⁵ "Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Antlaşması", **Türkiye Atom Enerjisi Kurumu**, Antlaşmanın orijinal metni için bakınız. (Erişim) http://www.taek.gov.tr/attachments/139_deneme_yasaklama_tr.pdf, Mayıs 2013.

York'taki BM Genel Kurulu'nda 4462 sayılı karar ile kabul edilmiş ve onaylanmış ve 24 Eylül 1996 tarihinde imzaya açılmıştır. Antlaşma 158 olumlu oya karşılık, 3 olumsuz oyla (Hindistan, Bütan, Libya) kabul edilmiş, 5 ülke de (Küba, Suriye, Lübnan, Mauritius, Tanzanya) çekimser oy kullanmıştır. Antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için NDYA Antlaşması'nın 2 numaralı ekinde isimleri verilen 44 ülkenin onayı gerekmektedir. 8 ülkenin onayı hala gelmemiştir. Bunların arasında Antlaşmayı imzalamaları beklenen Hindistan, Pakistan, Kuzey Kore, Çin, ABD, İran, Mısır ve İsrail bulunmaktadır. 2006 Nisan ayı itibariyle 132 devlet tarafından onaylanan NDYA, ABD Senatosu onaylamadığı için halen yürürlüğe giremedi.⁹⁶

Antlaşmaya taraf olan her devlet, 1. maddeye göre, "yetki alanı veya kontrolü altındaki herhangi bir yerde, her türlü nükleer silah deneme patlamasını veya diğer nükleer patlamaları yapmamayı, yasaklamayı ve önlemeyi taahhüt eder." 2. maddesine göre de, "her türlü nükleer silah deneme veya diğer nükleer patlamalara sebep olmaktan, teşvik etmekten veya bunların uygulanmasına herhangi biçimde bizzat katılmaktan kaçınmayı da taahhüt eder."⁹⁷

Kapsam olarak tüm nükleer denemelere mutlak yasak getiren NDYA, 1970 yılından beri yürürlükte bulunan Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nı tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

2. İki Taraflı Antlaşmalar

a. Doğrudan Haberleşme Hattı Kurulmasına İlişkin Antlaşma (Kırmızı Telefon Antlaşması)

Aralarında istemeden, yanlışlık sonucu bir nükleer savaş çıkma olasılığı, ABD ile Sovyetler Birliği'ni sürekli tedirgin eden bir sorun olmuştur.

⁹⁶ Scheinman, **a.g.m.**, s. 2-3.

⁹⁷ "Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty (CTBT)", **United Nations Office For Disarmament Affairs**, (Erişim) http://www.ctbto.org/fileadmin/content/treaty/treaty_text.pdf, Mayıs 2013.

1962 Küba Bunalımı, bu iki ülkeyi bir nükleer savaşın eşiğine getirmiş ve her iki ülkedeki tedirginliği daha da artırmıştır. İki ülke liderleri arasında hemen devreye girebilecek ve diyalogu kolaylaştıracak, yanlış anlamaları önleyip, gerginlikleri azaltacak bir doğrudan iletişim sisteminin kurulması, bu olayla, bir kez daha gündeme geldi ve her iki tarafça da ciddi biçimde düşünölmeye başlandı.

Yapılan karşılıklı temaslardan sonra, iki ülke temsilcileri 20 Haziran 1963'te bir araya gelerek, Cenevre'de söz konusu antlaşmayı imzalamıştır.⁹⁸ Antlaşma imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girmiştir.

Antlaşmada öngörölen doğrudan haberleşme sistemi şöyledir:

1. Doğrudan iletişim için iki devreli bir telli telgraf hattı;
2. Karşılıklı mesajların gönderilmesi için yine çift devreli ve sürekli bir telgraf hattı (Washington-Londra-Kopenhag-Stokholm-Moskova);
3. Her iki ülkede bulunacak birer terminalin bakımı ve eşgüdüm için de sürekli çalışan bir radyo telgraf hattından (Washington-Tanca-Moskova) oluşmaktaydı.⁹⁹

ABD ile Sovyetler Birliği arasında nükleer savaş tehlikesi dolayısıyla yapılan bu ilk ikili Antlaşma ile oluşan söz konusu haberleşme hattı, daha sonraları çeşitli bunalım anlarında kullanılmıştır.¹⁰⁰

b. Anti Balistik Füze Sistemlerini Sınırlandıran Antlaşma

Sovyet Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki "silah denetimi" sürecinin en önemli halkasını, hiç kuşkusuz, Stratejik Silahların

⁹⁸ Gerger, **a.g.e.**, s. 124.

⁹⁹ "Kırmızı Telefon Antlaşması", **US Department of State Diplomacy in Action**, Antlaşma metni için bakınız, (Erişim) <http://www.state.gov/t/ac/trt/4785.htm>, Mayıs 2013.

¹⁰⁰ Örneğin, *1967 Orta Doğu savaşı sırasında kullanılmıştır*. "Hot Line Agreement (1963)", (Erişim) <http://www.atomicarchive.com/Treaties/Treaty2.shtml>, Mayıs 2013.

Sınırlandırılması Görüşmeleri (Strategic Arms Limitation Talks SALT) oluşturur.¹⁰¹

Bu görüşmeler çerçevesinde süresiz olmakla beraber beş yılda bir gözden geçirilmek üzere Moskova'da 26 Mayıs 1972'de SALT-I adı ile anılan stratejik silahların aynı düzeyde dondurulmasını öngören Anti Balistik Füzelere (ABM) Antlaşması¹⁰², ABD ve SSCB Başkanları tarafından imzalanmıştır.¹⁰³

Süresiz olan 16 maddelik bu Antlaşmaya göre, taraflar, karada üslenmiş sabit ICBM fırlatıcısı (mevcutlar haricinde) inşa etmeyecek¹⁰⁴ ve kendi toprakları dışında bu tür savunma sistemleri kurmamayı taahhüt etmişlerdir.

İki ülke arasındaki silahlanma yarışına körükleyici bir etki yapan ve stratejik istikrarı bozma eğilimi gösteren balistik füze savunma sistemlerini sınırlayan bu antlaşmanın, ayrıca, her 5 yılda bir gözden geçirilmesi de kararlaştırılmıştır. 1977'de ilk gözden geçirme görüşmesi gerçekleşmiştir.¹⁰⁵

c. Stratejik Saldırı Silahlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Belirli Önlemler Geçici Antlaşması (SALT-I Geçici Antlaşma)

1970'li yılların en kapsamlı silahsızlanma antlaşması SALT-I ve yürürlüğe giremeyen SALT-II antlaşmalarıdır. SALT-I görüşmeleri 1969 Kasımında Helsinki'de başlamıştır. Bu Antlaşma, Helsinki ve Viyana'da gerçekleşen toplantılardan sonra Nixon ve Brejnev tarafından 26 Mayıs 1972'de Moskova'da imzalanmış ve 3 Ekim 1972'de yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁶ Antlaşma, taraflar arasındaki görüşmelerin daha kapsamlı bir sonuca

¹⁰¹ Labrie, Roger P.; "SALT Handbook: Key Documents and issues, 1972-1979", **American Enterprise Institute for Public Policy Research**, Washington D.C., 1980., aktaran Gerger, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁰² "Anti-Ballistic Missiles Treaty (Anti Balistik Füzelere (ABM) Antlaşması)", Antlaşma metni için bakınız, (Erişim) <http://www.fas.org/nuke/control/abmt/index.html>, Mayıs 2013.

¹⁰³ Çaşın, **a.g.e.**, s. 200.

¹⁰⁴ Salih Özgür, **Kitle İmha Silahları**, İstanbul, IQ Kultur Sanat Yayıncılık, 2006, s. 200.

¹⁰⁵ Gerger, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁰⁶ Arı, **a.g.e.**, s. 600.

ulaştırılması kararıyla, 5 yıl için imzalanmış ve Antlaşmanın sona erdiği tarihte (3 Ekim 1977) taraflar antlaşma hükümleri ile çelişen davranışlardan kaçınma kararı almışlardır.¹⁰⁷

Geçici Antlaşma, her iki ülke için Antlaşmanın imzalandığı tarihteki stratejik güdümlü füzeler sayısını doldurmakta (ABD 1054, SSCB 1618) ve denizaltılardan atılan füzeler için tavan getirmekteydi. Dolayısıyla Antlaşma beş yıl süreyle tarafların sahip olabilecekleri kıtalararası balistik füzelere ve denizaltılardan atılan balistik füzelere üst sınırlar getirmekteydi. Buna göre, Amerika 44 füze taşıyabilen modern denizaltı ile 710 denizaltıdan atılabilen balistik füze, Sovyetler ise 62 füze taşıyabilen denizaltı ile 950 denizaltıdan atılabilen balistik füzeye sahip olabilecekti.¹⁰⁸ Tarafların yeni füze üretimleri aynı sayıdaki eski füzelerin sökülmesi ile mümkün olabilecek ve böylece söz konusu tavanlar korunacaktı. Ancak Salt-I konunun daha ayrıntılı ele alınmasını SALT-II'ye bırakmıştı.¹⁰⁹

SALT-I Antlaşmasının nükleer silah yarışını belirli bir ölçüde durdurması ve genel savaş tehlikesini azaltması bakımından yararlı olduğunu söyleyebiliriz. ABD ve SSCB'yi bu Antlaşmayı imzalamaya iten en önemli neden, güvenliklerini arttıracaklarına dair olan inançlarıydı.

ç. Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması (SALT-II)

SALT-I çalışmalarının olumlu sonuçlar vermesinden sonra, iki "Süper Devlet" 21 Kasım 1972'de Cenevre'de SALT-II görüşmelerine başlamışlardır.¹¹⁰ 18 Haziran 1979'da Carter ve Brejnev arasında Viyana'da SALT-II imzalanmıştır. Taraflara ilk başta 2400 gönderme aracına sahip

¹⁰⁷ Gerger, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁰⁸ Gerger, Haluk; Soğuk Savaşın Yumuşamaya, Ankara, Işık Yayınları, 1980, s. 95-97, aktaran Arı, **a.g.e.**, s. 600.

¹⁰⁹ Arı, **a.g.e.**, s. 600.

¹¹⁰ "Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Strategic Offensive Arms", **Arms Control Association**, (Erişim) <http://www.armscontrol.org/documents/salt2.asp>, Mayıs 2013

olmaları hakkı verilmekle beraber 1981'den başlamak üzere bu sayıyı 2250'ye düşürmeleri öngörülmekteydi. Tarafların sahip olabilecekleri MIRV'li* balistik füze rampası 1200'ü geçemeyecek ve bunların en fazla 820'si MIRV'li karadan atılan kıtalararası balistik füzelerden oluşabilecekti. Bu arada "ağır" ve çok başlıklı kıtalararası füzelerin sayısı da imza günü tarafların sahip olduğu sayıda dondurulmuştur. Ayrıca, balistik sayılarına sınırlama getirilmiştir.

Kapsamlı bir antlaşma olarak nitelendirilebilecek olan SALT-II, tarafların özellikle denizlerdeki caydırıcı kuvvetlerini sınırlamıştır. Ancak denizaltılardan atılan gönderme araçlarında (balistik füze sayılarında) bir sınırlamaya gidilmemiştir.

Oldukça kapsamlı olan ve silahlanma yarışının durdurulması konusunda umut verici bir gelişmeyi simgeleyen SALT-II Antlaşması, Amerikan Senatosunda onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiş ve Reagan, Antlaşmayı bu haliyle kabul etmeyeceğini açıklamıştır.¹¹¹

d. Stratejik Silahların İndirimi Antlaşması (START-I)

1980'de ABD Başkanı Ronald Reagan, başlangıçta SALT-II Antlaşmasına karşı bir tutum takınmasına karşın, büyük ölçüde NATO'nun Avrupalı müttefiklerinden gelen baskılar sayesinde 30 Haziran 1982'de Cenevre'de yeniden bir araya gelerek START (Stratejik Silahların Azaltılması Görüşmeleri Strategic Arms Reduction Talks) diye adlandırılan Stratejik Silahların Azaltılması görüşmelerine başlamışlardır.¹¹²

Sovyetler Birliği, 1989'un Eylülünde SDI konusunda yumuşamadı ve ABD'nin yeni Başkanı George Bush'a görüşme önerisinde bulundu. İlk lider

*MIRV - bağımsız olarak hedefe yönlenebilen çok başlıklı füze.

¹¹¹ Gerger, a.g.e., s. 130.

¹¹² Gönlübol, a.g.e., s.495.

1990 Haziran'da Washington'da bir araya gelerek START kapsamına giren konularda bir ön anlaşmaya vardılar.

Aradaki anlaşmazlıklar konusunda uzlaşma sağlanınca, Stratejik Nükleer Silahların indirimi amacıyla başlayan görüşmeler sonunda 31 Temmuz 1991 yılında Moskova'da Bush ve Gorbaçov START Antlaşmasını imzalamışlardı.¹¹³

START Antlaşması, 10 protokol ve ekleri de dahil 700 sayfadan oluşmaktadır. Bu tarihi belgeler iki ülkenin stratejik taarruz silahlarını azaltarak sınırlandırmalarına ilişkin kuralları içermektedir. Antlaşma ile iki ülke de sahip oldukları stratejik nükleer silahlarda ortalama % 30'luk bir indirimi kabul etmişlerdir. Yine Antlaşmaya göre, 1999 yılına kadar ABD'nin elinde bulunan nükleer füze ve bombaların sayısının 12 binden 9 bine, SSCB'nin de 11 binden 7 bine indirilmesi karara bağlanmıştır.¹¹⁴ Nükleer savaş başlığı taşıyabilecek nitelikteki füze ve denizaltılar için 1600 tavanını öngören Antlaşma, on beş yıl süre ile yürürlükte kalacak ve süre bitimlerinde beşer yıllık uzatmalara gidilebilecek biçimde düzenlenmiştir.¹¹⁵

1992'de süper devletlerin her biri halen 10.000 savaş başlığına sahip bulunmaktaydı. Antlaşmaya göre 1999'a kadar ABD bu sayıyı 8.500'e SSCB ise (Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Kazakistan) 6.500'e indirecekti. Taraflar geri kalan savaş başlıklarını uçaklara yerleştirilen Cruise'lerde kullanabileceklerdi. Denizaltıdan atılan kıtalararası balistik füzelerin (SLBM) sayısı 880'i geçmeyecekti. Bunların dışında Sovyetler, MIRV'li olan SS-18 stokunun yarısını imha edecekti. START-I ile denetim sistemi de getirilmekte ve buna göre önceden haber vererek tarafların birbirlerini karşılıklı denetmeleri söz konusu olabilecekti.¹¹⁶

¹¹³ "START-I", (Erişim) <http://www.fas.org/nuke/control/start1/index.html>, Mayıs 2013.

¹¹⁴ Anderson, David; *The Achievements of the Strategic Reduction Treaty and Future Possibilities for Strategic Arms Reduction*, **Published by the Department of the Parliamentary Library**, Australia, 1991, s. 12.

¹¹⁵ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.638.

¹¹⁶ Henderson, Conway W.; **International Relations, Conflict and Cooperation at the Turn of the 21th Century**, New York, McGraw Hill, 1998, s. 323, aktaran Arı, **a.g.e.**, s. 606.

Bu süreç içinde SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan nükleer silah sahibi devletler olarak SSCB'den ayrılmış ve bu sebepten 23 Mayıs 1992'de ABD ile Lizbon Protokolü'nü imzalamışlardır. START-I Antlaşması Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Kazakistan tarafından 1992-1993 yılları arasında onaylanmış. Ancak Ukrayna Parlamentosu onaylamamıştır. Bu sebeple START-I bir süre yürürlüğe girememiştir. Fakat Rusya Federasyonu ve Batılı devletlerin Ukrayna üzerine baskı yapması sonucunda Ukrayna Parlamentosu 18 Kasım 1993'te START-I'i ve Lizbon Protokolü'nü şartlı olarak onaylamıştır. Kremlin'de 13-15 Ocak 1994 tarihinde Clinton ile Yeltsin arasında gerçekleşen Moskova Zirvesi'ne 14 Ocak'ta Ukrayna'nın katılması ile üç ülkenin devlet başkanları Ukrayna'nın topraklarındaki SSCB'den kalan bütün nükleer silahların imhası şartıyla Rusya Federasyonu'na devredilmesini kararlaştıran anlaşmayı imzalamışlardır.¹¹⁷ START-I Antlaşması 15 yıl süre ile yürürlükte kalacak ve süre bitimlerinde beşer yıllık uzatmalara gidilecek şekilde düzenlenmiştir.¹¹⁸ Bu çerçevede sürdürülen görüşmeler Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ABD ile Rusya arasında gerçekleşmiştir.

START-I Antlaşması'nı daha da genişleterek stratejik nükleer silahlarda daha alt düzeylerde uzlaşmayı gerçekleştirmek amacıyla 3 Ocak 1993 tarihinde Clinton ve Yeltsin Moskova'da START-II Antlaşması'nı imzalamışlardır.¹¹⁹

START-II Antlaşması¹²⁰ "5+2" formülü ile de tanınmaktadır. Antlaşmada "5" ile ifade edilen beş indirim konusu, bombardıman uçakları, nükleer başlıklar, nükleer silahlar, konvansiyonel silahlar ve uzayda ortak çalışma olarak saptanmıştır. Antlaşmada "2" ile ifade edilen konu ise ABD ve

¹¹⁷ Akbulut, Saffet; Ertekin, Süleyman; **Dünyadaki Silahsızlanma Çalışmaları ve Türkiye**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1995, s. 11.

¹¹⁸ Özgür, **a.g.e.**, s. 206.

¹¹⁹ Akbulut, **a.g.e.**, s. 14.

¹²⁰ "START-II", (Erişim) <http://www.fas.org/nuke/control/start2/index.html>, Mayıs 2013

Rusya Federasyonu arasında ekonomik ve mali işbirliğinin geliştirilmesi olarak karara bağlanmıştır.¹²¹

Söz konusu Antlaşma, Rusya tarafından ancak 2000 yılında onaylanmıştır. Ancak Antlaşma kağıt üzerinde kalmıştır.¹²²

Umut ve endişe yaratan diğer bir antlaşma ise, Amerikan Başkanı George W. Bush ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından 24 Mayıs 2002'de Moskova'da imzalanan ve Moskova Antlaşması olarak da bilinen Stratejik Nükleer Silah Başlıklarının İndirimi (Strategic Offensive Reductions Treaty) Antlaşması'dır. Taraflar nükleer savaş başlıklarının sayısını 2012 itibarıyla 1700-2200'e kadar indirme konusunda anlaşmaya varmışlardır. Antlaşma silah başlıklarında indirimi öngörmesine karşılık bunların imhasını öngörmediği için ve tarafların bu başlıkları depolayıp daha sonra kullanabilecekleri gerekçesiyle eleştirilmiştir.¹²³

Bütün bu gelişmelere rağmen, her iki tarafın sahip oldukları nükleer silah kapasitesi dünyada nükleer tehdidin devam ettiğini kanıtlayacak niteliktedir. Çünkü her iki devlet de ilk saldırıda karşı tarafa dayanılmaz zararlar verebilecek durumdadır. Her iki tarafın da sahip oldukları ikinci vuruş kapasiteleri bir ilk vuruşu caydıracak ölçülerdedir.

¹²¹ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.640.

¹²² Özgür, **a.g.e.**, s. 217.

¹²³ Arı, **a.g.e.**, s. 608.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA NÜKLEER SİLAHLARDAN ARINDIRILMIŞ BÖLGE: AKTÜEL MESELELER

Nükleer silahların yayılmasını önleme meselesi, uluslararası toplum gündeminin ilk sıralarında yer almakta ve 21. yüzyılın en aktüel konularından biri haline gelmektedir. Nükleer silahların yayılmasını önleme ve nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler oluşturma, çok önemli meselelerdir. Nükleer silahların yayılmasını ve nükleer silah üretimini kontrol altında tutmak bugünleri mümkün değildir. Ülkelerin nükleer silaha sahip olma çabaları gün geçtikçe artmaktadır. Bugünde resmi olarak nükleer silahlara ABD, Büyük Britanya, Fransa, Çin ve Rusya olarak beş ülke sahiptir. Bunun yanı sıra 30'dan fazla devletin nükleer silahlara sahip olma imkanı vardır. Son 25 yıldır yaklaşık 10'a yakın devlet nükleer silah üretme çabasındadır.¹²⁴

Orta Asya devletleri tarafından bu coğrafyada nükleer silahlardan arındırılmış bölge oluşturma girişimleri, nükleer silahların yayılmasını önleme meselesinin uluslararası düzeyde gelişmesine önemli katkı sağlayacaktır. Esas konuya geçmeden önce Kazakça, Rusça, İngilizce, Türkçe kaynaklarda "Orta Asya" (Central Asia), "Merkezi Asya" (Middle Asia) veya "Türkistan" olarak kullanılan kavramlarla ilgili bilgi verilecektir.

I. ORTA ASYA, MERKEZİ ASYA VE TÜRKİSTAN KAVRAMLARI

Orta Asya deyince, kimilerin aklına Amu Derya (Ceyhun) ve Sır Derya'nın (Seyhun) aktığı bölge, kimilerin aklına da ünlü tarihçi L.N.

¹²⁴ "21 vek: navstrechu miru, svobodnogo ot jadernogo oruzhija " / "21. yüzyıl: nükleer silahlardan arındırılmış dünyaya doğru bir yol", **Po Materialam Mezhdunarodnoj Konferencii / Uluslararası Konferans Materyalleri**, Almatı, 29-30 Ağustos 2001, (Erişim) <http://photos.state.gov/libraries/amgov/30145/publications-russian/EJ-nuclear-0210-ru.pdf>, Haziran 2013, s. 5.

Gumilyev ve coğrafyacı E.M. Murzayev'in anlattığı gibi Orhon nehrinin bulunduğu ve Büyük Hingan dağlarının yükseldiği bambaşka bölge gelir.

Bugünleri bölgenin sınırlarının tayin edilmesinde, uluslararası düzeyde kabul görmüş bir tek tanımdan söz etmek mümkün değildir. Orta Asya'nın dünyanın farklı bir bölgesi olarak tanımlanması gerektiği ilk kez 1843 yılında Alman bilim adamı Alexander von Humboldt tarafından ortaya konulmuştur. Bazı yazarlara göre, bölge, tarihsel olarak göçebe halklarla ve İpek Yoluyla bağlantılıdır. Bu anlamda Orta Asya, insanların, malların ve fikirlerin Avrupa, Ortadoğu, Güney Asya ve Doğu Asya arasında hareketini sağlayan bir köprüdür.

Orta Asya, Asya kıtasının okyanuslara çıkışı olmayan geniş bir bölgesidir. Kültürel, demografik ve coğrafi bakış açısına göre bölge için kullanılan terimler de çeşitlilik göstermektedir. UNESCO, bölgenin iklim ve yer şekillerini dikkate alarak, Orta Asya tanımını öne sürmüştür. Bu tanıma göre Orta Asya, Moğolistan ve Çin'in batısını, Hindistan ve Pakistan'ın kuzeyini, İran'ın kuzeydoğusunu, Afganistan, Rusya ve Ortadoğu bölgesi ile eski Sovyet Cumhuriyetlerini içermektedir. Etnik köken açısından tanım, Sibirya'nın Türk bölgeleri, Orta Asya'nın beş ülkesi, Afgan Türkistan'ı, Tibet, Kuzey Pakistan ve Afganistan'ı kapsamaktadır.¹²⁵

19. yüzyılın 2. yarısında Orta Asya "Türkistan" olarak adlandırılmıştır. Yani Hazar Denizi ve Çin arasındaki toprak "Batı Türkistan", Türk halklarının (Uygur, Kazak) yerleştiği Çin'in Batı tarafı "Doğu Türkistan", Amu Derya'nın arka tarafında bulunan Türk halklarına ve Taciklere ait olan toprak ise, "Afgan Türkistan" olarak adlandırılmıştır.

En dar tanımlama Sovyetler Birliği tarafından yapılmıştır. Bölge, Sovyetler döneminde Kazak, Kırgız, Tacik, Türkmen ve Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri olarak adlandırılmıştır. Yıllar sonra bu adlandırmalar

¹²⁵ Usabaliyev, Esen; "İstoriko-Etnicheskaya Haraktiristika Turkestana" / "Türkistan'ın Tarihi-Etnik Karakteristiği", **İstitüt Strategicheskogo Analiza i Prognoza - İSAP / Stratejik Analiz ve Tahminler Enstitüsü - İSAP**, aktaran Ainur Nogayeva, **Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin'in Stratejik Denge Arayışları**, Usak Yayınları, Ankara, 2011, s. 97.

biriktirilip, "Orta Asya ekonomik bölgesi" olarak değiştirilmiştir. Sonrasında Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ayrı bir ekonomik bölge olarak tanımlanmış ve böylece "Orta Asya ve Kazakistan" ifadesi ortaya çıkmıştır.¹²⁶

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Orta Asya ülkeleri bağımsızlık kazanmışlar ve bu bölgenin acil jeopolitik kimliğini belirleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1992'de Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Güney Kazakistan'ın Ordabası şehrinde gerçekleşen Orta Asyalı beş ülke başkanlar zirvesinde Orta Asya ve Kazakistan (Middle Asia and Kazakhstan) kavramı yerine, iki kavramı (Orta Asya ve Kazakistan) da içeren tek terim Merkezi Asya'yı (Central Asya) teklif etmiştir.¹²⁷ Neticede Ocak 1993'te gerçekleşen Orta Asya devlet başkanları zirvesinde bu teklif kabul edilmiştir.

Bu bölge, batıda Hazar Denizi, doğuda Çin'in Sincan bölgesinin batı sınırı, kuzeyde Kazakistan'ın Torgay bölgesi, güneyde İran ve Afganistan'ın kuzey sınırına kadar oldukça geniş bir alanı kapsamakta ve bu alanda beş ülke (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) bulunmaktadır.¹²⁸

Bu bölgeyi tanımlamak için kullanılan bir başka terim de "İç Asya"dır. İç Asya şeklindeki kullanım daha çok Amerikan tarzını andırmaktadır. Bu bölge için genel olarak Orta Asya terimi kullanılmaktadır.¹²⁹ Türkçe kaynaklarda da bu bölge, "Orta Asya" olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda Orta Asya kavramının kullanılmasına karar verilmiştir.

¹²⁶ Brockhaus, Efron; Ansiklopedik Sözlük: "Srednaya Asya (Tsentralnaya Asya)" / "Orta Asya (Merkezi Asya)", **TsentrAsia / Merkezi Asya**, (Erişim) <http://www.centrasia.ru/cnt.php>, Haziran 2013.

¹²⁷ İbragimov, Sagınbay; "Orta Asya mı, Merkezi Asya mı?", Karakalpakstan'ın (Özbekistan) ünlü yazar gazetecisi, siyasetçi **Sagınbay İbragimov Eserleri Resmi Sitesi**, (Erişim) <http://www.katharsis.su/newspaper/15-asia.html>, Haziran 2013.

¹²⁸ Kasenov, U.T.; **Bezopasnost Tsentralnoi Azii: Globalnie, Regionalnie i Natsionalnie Problemi / Orta Asya Güvenliği: Küresel, Bölgesel ve Ulusal Sorunlar**, Almatı, Kitap Yayınları, 1998, s. 179.

¹²⁹ Frank, Andre Gunder; **The Centrality Of Central Asia**, Amsterdam, VU University Press, 1992, s. 5, aktaran Şatlık Amanov; **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, Gökkuşbu Bilim Evi Basın Yayın, İstanbul, 2007, s. 67.

II. ORTA ASYA BÖLGESİNİN JEOPOLİTİK, JEOSTRATEJİK VE JEOEKONOMİK ÖNEMİ

Bilindiği üzere Orta Asya, Avrasya'nın önemli stratejik bölgesidir. Bölgenin doğusunda Çin ve Asya-Pasifik ülkeleri, güneyinde İran, Afganistan, Pakistan, batısında Kafkas ülkeleri, Türkiye ve Avrupa, kuzeyinde ise Rusya bulunmaktadır.¹³⁰ Orta Asya, Asya'nın merkezinde yer almakta ve kıtanın bütün istikametlerini bağlayan bir köprü olarak bilinmektedir.¹³¹ Coğrafya ile dış politikayı birbirine bağlayan İngiliz coğrafyacısı Sir Halford Mackinder tarafından Avrasya kıtası, "Dünya Adası" olarak adlandırılmış ve bu bölgeyi ele geçirenin dünyaya hakim olabileceğini belirtilmiştir.¹³² Jeopolitikçi Brzezinski ise, Avrasya'yı küresel güçlerin mücadelesinin yapıldığı bir satranç tahtası olarak nitelendirmiştir.¹³³

Orta Asya'nın asıl önemi, sahip olduğu coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır. Başta ABD olmak üzere, Japonya ve AB gibi büyük aktörler, diğer bölgelerdeki büyük güçlerin hegemon haline gelmesini ve kendilerine rakip olmasını istememektedirler. Orta Asya bölgesinin, Çin ve Rusya gibi büyük güçlerin yanı sıra Hindistan ve İran gibi ülkelerin kontrol edebileceği bir yerde bulunması, bölgesel ve bölgesel olmayan ülkelerin ilgi odağı haline gelmesine neden olmuştur. Başka bir deyişle bölge, "güvenlik çemberi" veya "tampon" bölgesi olarak algılanmaktadır.¹³⁴ Orta Asya bölgesinde yer alan herhangi bir olay, önce eski SSCB ülkelerinde, sonra

¹³⁰ Paramonov, V.; "Geopolitika i Tsentralnaya Aziya / Jepolitik ve Orta Asya", **Irex Russia Uluslararası Araştırma ve Değişim Konseyi**, (Erişim)

<http://www.irex.ru/press/pub/polemika/05/par/>, Haziran 2013, s. 1.

¹³¹ Yüce, Çağrı Kürşat; **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerine Mücadele**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006, s. 49, aktaran Aynur Nogayeva, **a.g.e.**, s. 98-99.

¹³² Metin için bakınız. Arı, Tayyar; **Uluslararası İlişkiler Teorisi: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 3. baskı, İstanbul, Alfa Yay. Dağ., 2004 s. 176.

¹³³ Brzezinski, Zbigniew; **Büyük Satranç Tahtası**, İstanbul, İnkilap Yayınları, 2005, aktaran Ainur Nogayeva, **a.g.e.**, s. 95.

¹³⁴ Doğanay, M.; Atun, A.F.; **Ortadoğu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Değerlendirilmesi: Körfez Harbi ve Alman Dersler**, Ankara, Nurol Matbaası, 1994, s. 431, aktaran Kürşat Yüce Çağrı; "Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Enerji Potansiyelleri ve Önemi", **Uluslararası İlişkiler Portalı**, 26 Ocak 2012 (Erişim), <http://www.uiportal.net/bagimsiz-turk-cumhuriyetlerinin-enerji-potansiyelleri-ve-onemi.html>, Haziran 2013.

Çin, Türkiye, İran ve Afganistan yani tüm Avrasya kıtasında jeopolitik denge değişikliklerine neden olabilir.

Orta Asya bölgesi, Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan gibi nükleer silaha sahip ve İran gibi gelecekte bu konuma ulaşabilecek ülkelerle komşudur.¹³⁵

14 Kasım 1974 tarihinde ABD Dış İşleri Bakanı Henry Kissenger, petrolü dünyanın en önemli stratejik maddesi olarak tanımlamıştır.¹³⁶ Orta Asya çoğunlukla enerji hammaddeleri olmak üzere, zengin doğal kaynaklara sahiptir. Gaz ise, bölgede siyasi ve ekonomik bir silah olarak kullanılmaya devam etmektedir. Eski SSCB'deki renkli ve kıymetli madenlerin çoğu doğal gaz, petrol, kömür, siyah maden, altın, çinko, kurşun, toplam hidro enerji kaynaklarının dörtte biri, toplam tarım ürünlerinin ve işlenen toprakların yarısı Orta Asya Cumhuriyetlerinin payına düşmektedir.¹³⁷

Stratejik önemi büyük olan uranyum rezervlerinin büyük bir kısmı da Orta Asya da bulunmaktadır. Uranyum, nükleer silah üretiminde ve atom enerjisinde olmazsa olmaz maddelerden biridir. Kazakistan, dünya uranyum kaynakları sıralamasında birinci sırada, dünya uranyum üretiminde ise Kanada ve Avustralya'dan sonra en büyük üçüncü ülkedir.¹³⁸ Özbekistan'daki uranyum cevheri işletmeleri, Uçkuduk, Zaravşan ve Novai şehirlerinde bulunmaktadır. Uranyum cevheri işleten hidro metalürji fabrikası Kırgızistan'ın Karabaltı şehrinde, Tacikistan'ın ise Adrasman ilçesinde yer almaktadır.¹³⁹

Orta Asya bölgesi satın alma gücü giderek artan ve 90 milyonu aşan nüfusu ile büyüyen bir pazar konumundadır. 1990'lı yıllardaki boyunca belirli

¹³⁵ Starr, Frederick; "Tsentralnaya Aziya. Devyat Voprosov Odnomu Ekspertu" / "Orta Asya. Bir uzmana Dokuz Soru", **Zona KZ İnternet Gazete**, 05 Şubat 2009, <http://www.zonakz.net/blogs/user/iparty/4389.html>, Haziran 2013.

¹³⁶ Doğanay, M.; Atun, A.F.; **a.g.e.**, s. 434.

¹³⁷ Baycaun, Saule; "SSCB Sonrası Orta Asya'da Entegrasyon Arayışları: Olumlu ve Olumsuz Faktörler" **Stratejik Analiz**, cilt 2, sayı 25, 2002, s. 83.

¹³⁸ "Uranium and Nuclear Power in Kazakhstan", **World Nuclear Association**, 21 Nisan 2011, (Erişim) <http://world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-G-N/Kazakhstan/>, Haziran 2013.

¹³⁹ Baycaun, **a.g.m.**, s. 94.

kararsız dönemlerin ardından, 2000'li yıllarda bölge ekonomileri, Kırgızistan dışında,¹⁴⁰ genel olarak istikrarlı bir şekilde gelişmiştir. Bölge ülkeleri 2002-2012 yılları ortasında yüzde 7 oranında büyüme kaydetmiştir. Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ise dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına girmiştir. Aynı dönemde Orta Asya ülkelerinde gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırım yaklaşık 12 kat artmıştır. Yabancı yatırımlar özellikle Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da yoğunlaşmıştır.¹⁴¹

III. ORTA ASYA'DA NÜKLEER SİLAHLARDAN ARINDIRILMIŞ BÖLGE KURULMASI KONUSUNDA ORTA ASYA DEVLETLERİNİN TUTUMLARI

Orta Asya bölgesinde istikrarın ve güvenliğin sağlanmasının ne kadar önemli olduğu önceki bölümde ayrıntılı anlatılmıştı. Çalışmamızın bu kısmında ise, Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bölge kurulması konusuna ilişkin bölge devletlerinin tutumları ile politikaları yakından incelenecektir.

Orta Asya'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge'nin (NSAB) kurulması konusunda ilk resmi teklif, 1993 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurul'un 48. oturumunda Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Karimov tarafından ileri sürülmüştür.¹⁴² Mayıs 1995'te New York'ta gerçekleşen Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması ile ilgili konferansta Kırgızistan Başkanı A.Akayev, İ.Karimov'u bu konuda desteklemiş ve Kırgızistan tarafı, Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bölge kurulması konusuna dair antlaşma taslağını dağıtmıştır. Antlaşma taslağında,

¹⁴⁰ 2005 ve 2010'da gerçekleşen iktidar değişimi ve 2009'da küresel finansal kriz Kırgızistan ekonomisini etkilemişti. Budak, Turkan; "Orta Asya'da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye", **Bilge Strateji**, V. cilt, 9. sayı, Güz 2013, (Erişim) http://www.bilgesam.org/tr/images/stories/dergiler/bilgestrateji_2013/Makale%207%20-%20Orta%20Asya.pdf, Haziran 2015, s. 125-140

¹⁴¹ "World Investment Report 2013:Annex Tables", **UNCTAD**, 26 Haziran 2013, <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx> aktaran Turkan Budak, **a.g.m.**, s. 125-140.

¹⁴² Kasenov, **a.g.e.**, s. 179.

Orta Asya bölgesinin iki büyük nükleer güç arasında yer aldığı ve bölgeyi nükleer silahlardan arındırmanın, barış, istikrar ve güvenliğin sağlanması için tek yol olduğu belirtilmiştir.¹⁴³

Benzer öneriler, AGİT'in 1996'da Lizbon'da gerçekleştirdiği zirvede de gündeme getirilmiştir. Lizbon Zirvesi'nde Özbekistan temsilcisi tarafından, Cumhurbaşkanı İ. Karimov'un teklifi bir kez daha ortaya koyulmuş ve bu meselenin Özbekistan Cumhuriyeti dış politikasının önemli hususlarından biri olduğu dile getirilmiştir.¹⁴⁴

İlk zamanlar Orta Asya bölgesinin diğer ülkeleri bu fikre sıcak bakmamışlardı. Zira kendi aralarında bir takım sorunlar mevcuttu. Ancak NSAB kurulması konusunda ilk desteği Almatı vermişti. Çünkü bu fikir, Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in inisiyatifleriyle gerçekleşen "Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia - CICA / AİGK)" prensipleriyle örtüşüyordu.¹⁴⁵

Orta Asya'da NSAB kurulması konusunda net siyasi adımlar kısa süre sonra atılmıştır. 27 Şubat 1997'de Orta Asya'nın beş devleti, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan Cumhurbaşkanları tarafından Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bölgenin kurulmasına dair "Almatı Deklarasyonu" imzalanmıştır. Deklarasyon, Semey poligonunun 50. yıl dönümünde Orta Asya'yı "Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge" olarak ilan etmeyi desteklemiştir.¹⁴⁶

¹⁴³ Tokayev, K. K; **Organizatsiya Obedinennih Natsii: Polveka Sluzheniya Miru / Birleşmiş Milletler Örgütü: Elli Sene Barış İçin Hizmet**, Almatı, 1995, s. 138.

¹⁴⁴ "Lisbon Document From The Lisbon Summit", **Organization Of Security And Cooperation In Europe**, Aralık 1996, (Erişim) <http://www.osce.org/mc/58691>, Haziran 2013.

¹⁴⁵ Aynı zamanda örgüte üye devletler uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden nükleer silahlar başta olmak üzere bu tür tüm silahların yayılmasını yasaklama konusunda işbirliğini geliştirmek için görev aldılar.", "Azyadağı Özara İs-Kimil jane Senim Şaraları Jöznindeği Kenes Sammitinin Korıttındı Kujatı" / AİGK Zirvesi Karalarına İlişkin Antlaşma, **Egemen Kazakistan / Bağımsız Kazakistan**, 17 Ağustos 1999.

¹⁴⁶ "Orta Azya Respublikaları Başşılarının Almatı Deklaratsiyası. 28 Akpan 1997 jıl. / "28 Şubat 1997 Alma-Ata Deklarasyonu", **Egemen Kazakistan / Bağımsız Kazakistan**, 28 Şubat 1997.

Orta Asya ülkelerinin başkanları tarafından sık sık düzenlenen görüşmeler neticesinde söz konusu mesele dünya tarafından daha da desteklenmeye başlamıştır. NSAB'nin kuruluşu, 1997 tarihli BM Kararıyla da desteklenmiştir. 1997'de gerçekleşen BM Genel Kurulu'nun 52. oturumunda Orta Asya devletleri tarafından NSAB kurulması konusuna ilişkin girişimleriyle ilgili antlaşma taslağı sunulmuştur. Nükleer güce sahip ülkeler Rusya, Çin, ABD, Büyük Britanya, Fransa Antlaşma taslağına yönelik birkaç düzeltmeler dışında önemli eleştiride bulunmamışlardır. Söz konusu Antlaşma taslağına düzeltmeler yapıldıktan sonra 1997 Aralık'ta Genel Kurul tarafından onaylanmıştır.¹⁴⁷

Orta Asya'da NSAB'nin kurulması konusu ile birlikte çevre sorunları da gündeme gelmiştir. Zira bu bölgede eski Sovyet nükleer maddeleri ile atıklar bulunmaktaydı. Bu nedenle bölge ülkelerinin nükleer silah üretimi ve denemesi sonucunda ortaya çıkan çevresel sorunları çözme meselesi de mevcuttu.¹⁴⁸

8-12 Eylül 1997'de Almatı ve Kurçatov şehirlerinde Kazakistan Cumhurbaşkanı inisiyatifiyle nükleer silahların yayılmasını önleme konusuna ilişkin Uluslararası Konferans düzenlenmiştir. Konferansa ABD, Almanya, Norveç, İsveç, Fransa, Belçika, İngiltere'den ve BM, IAEA, "Doktorlar Nükleer Savaşa Karşı", "Uluslararası Bilim ve Teknoloji Merkezi" gibi uluslararası örgütlerden temsilciler katılmıştır. Konferansta Orta Asya'da NSAB kurulması konusu ayrıntılı konuşulmuştur.

Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev, konferansın açılış konuşmasında konferans katılımcılarının tüm dünyada güvenliğin sağlanması ve nükleer silahlara dair sorunların çözülmesi konusunda önemli katkıda bulunacaklarına inandığını belirtmiştir. BM Genel Sekreteri Kofi Annan,

¹⁴⁷ "The Central Asian Nuclear Weapons Free Zone (CANWFZ)", **Russia and Central Asia**, 18 Kasım 2005, (Erişim) <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, Haziran 2013.

¹⁴⁸ Kibaroglu, Mustafa; "Orta Asya'da Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma", derleyen Mustafa Aydın, **Küresel Politikada Orta Asya**, Avrasya Üçlemesi I, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 331.

gönderdiği mektupta Almatı Konferansı'nın, Orta Asya'da NSAB Antlaşması'nı sağlayacak bit olay olduğunu ifade etmiş ve nükleer silahsızlanma sürecinde Kazakistan'ın önemli rol aldığını dile getirmiştir.¹⁴⁹

Orta Asya'da NSAB'nin kurulması konusunda 15-17 Eylül'de Taşkent'te diğer bir uluslararası konferans düzenlenmiştir. "Orta Asya, Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölgedir" adlı bu uluslararası konferansta 60'tan fazla devlet, uluslararası ve toplumsal örgüt temsilcileri katılmıştır. Katılımcılar arasında resmi nükleer silahlara sahip beş ülkenin, BM, AB'ne üye devletlerin, AGİT, Latin Amerika ve Karayipler'de Nükleer Silahları Yasaklama Ajansı (OPANAL- The Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean), IAEA, İslam Konferansı Örgütü ve NATO temsilcileri yer almışlardır. Konferansta Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan Dış İşleri Bakanları Orta Asya'da NSAB kurulması konusunda ortak antlaşmayı imzalamışlardır.¹⁵⁰

BM Genel Kurul, Almatı Deklarasyonu ve Bakanlar tarafından imzalanan Antlaşmayı dikkate alarak, Eylül 1997'de gerçekleşen BM Genel Kurulu'nun 52. oturumunda Orta Asya'da NSAB kurulması konusuna ilişkin uzmanlar toplantısının, 1998'de Bişkek'te geçeceğine dair Kırgızistan inisiyatifini onaylamıştır. Söz konusu bölgenin kurulmasıyla ilgili görüşmeler, BM'nin bir sonraki toplantısında gerçekleşeceğine karar verilmiştir.¹⁵¹

9-10 Temmuz 1998'de Bişkek'te "5+5+BM" (yani Orta Asya'nın beş ülkesi, nükleer silahlara sahip beş ülke ve BM temsilcileri) formülü kapsamında Orta Asya bölgesinin uzmanlar toplantısı düzenlenmiştir. Bu

¹⁴⁹ "BUU Bas Hatşısı K. Annanın Yadrolık Karu Taratpau Maseleleri Jönindegi 2. Halıkaralık Konferentsiyağa Katusuşılarga Joldagan Ündeui" / "BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Nükleer Silahlarının Yayılmasını Yasaklama Konusuna Dair 2. Uluslararası Konferans Katılımcılarına Yönelik Konuşması", **Egemen Kazakistan / Bağımsız Kazakistan**, 9 Eylül 1997.

¹⁵⁰ "Sovmestnoe Zayavlenie Ministrov İnostrannih Del Respubliki Kazahstan, Kırgızskoi Respubliki, Respubliki Tacikistan, Turkmenistana i Respubliki Uzbekistan O Sozdanii V Tsentralnoi Azii Zoni, Svobodnoi Ot Yadernogo Orujiya" / "Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan Dış İşleri Bakanları Orta Asya'da NSAB kurulması konusuna ilişkin antlaşması", **Problemi Nerasprostraneniya / Silahsızlanma Sorunları**, sayı 1, 1998, s. 48-49.

¹⁵¹ **Problema Sozdaniya v Tsentralnoi Azii Zoni, Svobodnoi Ot Yadernogo Orujiya / Orta Asya'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge'nin Kurulması**, Almatı, 1998, s. 17.

toplantıda Orta Asya'da NSAB'nin kurulması fikrinin gerçekleşmesi sürecinde efektif yollar ve yöntemler hakkında konuşulmuştur.

Görüşme süresinde Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan temsilcileri, "Orta Asya'da NSAB Antlaşması'nın önemli hususları" konusuna ilişkin Antlaşma taslağını sunmuşlardır.¹⁵² BM, Çin, Fransa, Rusya, ABD ve Büyük Britanya uzmanları, Antlaşma taslağının bazı kısımlarının değiştirilmesini istemişlerdir.

Orta Asya'da NSAB Antlaşma taslağının hazırlanması Şubat 1999'da bölge devletlerinin uzmanlar grubu tarafından, Özbekistan Dış İşleri Bakanlığı'nın Taşkent'te düzenlediği toplantısında devam etmiştir. Orta Asya temsilcilikleri gelecek antlaşma projesinin her bir maddesini tek tek inceleyip düzeltmiştir. Bu çalışmada bölge temsilcilerine BM, IAEA ve nükleer silahların yayılmasını önleme konusunda faaliyette bulunan hükümet dışı örgüt Monterey Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü Silahsızlanma Departmanı Uzmanları yardım etmişlerdir. Uzmanlar, üç önemli konu üzerinde çalışılacağını belirtmişlerdir: 1. Orta Asya'da NSAB'nin Hazar Denizindeki sınırı; 2. Nükleer silahların yabancı gemiler ve hava araçları aracılığıyla bölgeden geçişi; 3. Söz konusu bölgeyi komşu ülkelerin katılımıyla daha da genişletme imkanı.¹⁵³

Uzmanlar tarafından New York, Cenevre ve Sapporo toplantısında Antlaşma'nın ilk taslağı kabul edilmiştir. Fakat bazı meselelerle ilgili anlaşmazlıklar devam etmiştir. 2001 yılının başında kimi uzmanlar tarafından Orta Asya'da NSAB oluşturulması fikrinin gerçekleşemeyeceği düşünülmüştür. Böyle bir düşüncelerin ortaya çıkmasına bölge devletleri arasındaki gizli bölgesel rekabetçilik, birbirlerine olan güvensizlik, Rusya'yla

¹⁵² "Osnovnie elementi Dogovora o sozdanii zoni, svobodnoi ot yadernogo orujija v Tsentralnoi Azii (proekt)" / "Orta Asya'da NSAB kurma konusuna ilişkin antlaşmanın önemli hususları (proje)", **Yadernoe rasprostranenie / Nükleer silahlanma**, cilt 21, s. 111.

¹⁵³ "V Taşkente prodoljaetsya sessiya ekspertnoi gruppi, gotovyaşei proekt dogovora o sozdanii v Tsentralnoi Azii bezyadernoi zoni" / "Taşkent'te Orta Asya'da NSAB kurma konusuna ilişkin antlaşma taslağını hazırlayan uzmanlar toplantısı devam etmektedir", **Panorama / Panorama**, 5 Şubat 1999.

aradaki birçok meseleler neden olmuştur. Örneğin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan güvenlik konusunda Rusya'yla yoğun işbirliği içinde olmayı tercih etmiştir. Türkmenistan ve Özbekistan ise, bağımsız politika göstermiştir. Bunların dışında iki konu daha uyuşmazlığa sebep olmuştur. Biri, Orta Asya'da kurulacak NSAB sınırından nükleer silahların geçmesi, diğeri ise NSAB Antlaşması'na taraf olacak Orta Asya ülkelerinin başka uluslararası antlaşmalarla uyumluluğudur.¹⁵⁴

Rusya ise, Orta Asya bölgesindeki hareket özgürlüğünü kaybetme telaşındaydı. Rus diplomatları, Orta Asya'da NSAB oluşturma inisiyatifini desteklemişlerdir. Ancak Nisan 1999'da NATO'nun Kosova'yı bombalamasından sonra Rusya'nın politikası bir anda değişmiştir. Bu olayın neticesinde Rusya, ulusal güvenlik stratejisinde nükleer silah konusuna daha fazla önem vermeye başlamıştır.¹⁵⁵

NSAB Antlaşması'nın önceki uluslararası antlaşmalara olan etkisi konusundaki mesele Orta Asya devletleri arasında çelişkiler yaratmıştır. Bunlardan biri, 1992'de Taşkent'te imzalanan Kolektif Güvenlik Antlaşması'dır. Söz konusu Antlaşmanın nükleer silaha sahip tek katılımcısı Rusya, KGAÖ'nün katılımcıları tarafından, NSAB Antlaşması'na taraf ülkeler topraklarına, nükleer silahların yerleştirilmesi konusunu ileri sürmüştür. Kazakistan tarafı, Antlaşmaya taraf olan ülkelerin, nükleer silahları kendi topraklarından geçirip geçirmeyeceği ile ilgili kararı, ülkelerin kendi isteği ve ihtiyacına göre vermesinin doğru olacağını ileri sürmüştür. Özbekistan ve Türkmenistan, bu meseleyle ilgili Antlaşma maddesinin ne kadar sınırlı olursa, o kadar iyi olacağını savunmuştur.¹⁵⁶

Rusya, KGAÖ üye ülkelerinin, NSAB Antlaşması'na taraf devletler toprağına silah yerleştirme konusunda serbest karar vermesini istemiştir.

¹⁵⁴ Organization Of Security And Cooperation In Europe, **a.g.m.**, s. 2.

¹⁵⁵ Safranchuk, I.; "Sozdanie zoni, svobodnoi ot yadernogo oruzhiya, v Tsentralnoi Azii: Chto dumayut v Rossii / Orta Asya'da NSAB oluşturmak: Rusya ne düşünüyor?", **Yadernii kontrol / Nükleer kontrol**, sayı 4, 1999, s. 46.

¹⁵⁶ **Problema Sozdaniya v Tsentralnoi Azii Zoni, Svobodnoi Ot Yadernogo Orujiya / Orta Asya'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge'nin Kurulması, a.g.e.**, s. 19.

Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, NSAB Antlaşması'nın bundan önce imzaladıkları iki ve çok taraflı antlaşmaları etkilemeyeceğinin açık ifade edilmesini talep etmişlerdir. Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne üye olmayan Özbekistan ve Türkmenistan, bu talebi kabul etmemiştir. Bunun yanı sıra uzmanlar grubunun 2000'de gerçekleşen toplantısına Türkmenistan diplomatlarının katılmaması beklenmedik bir olay olmuştur.

Ancak 2002'nin ortasına kadar gelişen olaylar bu çelişkilerin çözülmesini sağlamıştır. Her şeyden önce 11 Eylül 2001'de ABD'ye karşı yapılan terör olayı Orta Asya bölgesindeki jeopolitik durumu değiştirmiştir. ABD, Özbek ve Kırgız topraklarında kendi askeri güçlerini yerleştirerek, Orta Asya bölgesinde aktif bir şekilde hareket etmeyi başlamıştır.¹⁵⁷

Bölgedeki jeopolitik değişimlere ilaveten, BM Genel Sekreteri'nin Silahsızlanma İşleri Sorumlusu Jayantha Dhanapala, 2002 yılında Orta Asya devletlerine gezi yapmıştır. Böylece NSAB'nin oluşma sürecini canlandırmıştır. Dhanapala, bölge devlet başkanları ve dış işler bakanlarıyla görüşüp, mevcut çelişkileri çözme konusunda teşvik etmiştir.¹⁵⁸

7-9 Şubat 2005'te Taşkent'te BM çerçevesinde Orta Asya temsilcilerinden oluşan bölgesel uzmanlar grubunun planlanan toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıya katılan Orta Asya ülkelerinin dış ilişkiler bakanlıklarının temsilcileri bölgede NSAB Antlaşması proje çalışmalarının tamamen sona erdiğini bildirmişlerdir. Gerçekleşen görüşme neticesinde, Eylül 2002'de yapılan Antlaşma taslağına göre sadece birkaç düzeltmeler yapılmıştır. İlki, Orta Asya bölgesinde alçak ve orta seviyedeki radyoaktif atıklarının (RA) gömülmesine izin verilmiştir. İkincisi, NSAB Antlaşması'na komşu ülkelerin de katılmasıyla ilgili madde kaldırılmıştır. Sonuncusu ise, Antlaşmanın yeni nüshasının emanetçisi olarak Kırgızistan tayin edilmiştir.

¹⁵⁷ İmangaziyev, Almaz; "Geopoliticheskaya rol Tsentralni Azii v 21 veke" / "21. yüzyılda Orta Asya'nın Jeopolitik Rolü", (Erişim) www.rau.su/observer/N9_2007/001_004.pdf, Haziran 2013, s. 5.

¹⁵⁸ "Under Secretary General To Visit Central Asia For Talks On Nuclear Weapon Free Zone", **The United Nations Press Release**, 12 Ağustos, 2002, <http://www.un.org/News/Press/docs/2002/dc2837.doc.htm>, Haziran 2013.

Antlaşmanın diğer maddelerine değişiklikler yapılmamıştır.¹⁵⁹ Antlaşmanın imzalanması, 2005'te Semey şehrinde gerçekleşeceğine karar verilmiştir. Görüşmeler sonucuyla ilgili düzenlenen basın toplantısında konuşma yapan Özbekistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakan Yardımcısı İ.Mavlyanov, NSAB Antlaşması taslağının onaylanmasını tarihi olay olarak değerlendirmiştir.¹⁶⁰

A. Türkmenistan

Türkmenistan, uzun süre kendisini Orta Asya'daki NSAB'nin katılımcısı olarak saymamıştır. NSAB Antlaşması'nı hazırlayan uzmanlar grubunda Türkmenistan Cumhuriyeti temsilcisi yoktu. Genel olarak Aşkabat, Orta Asya'da NSAB'nin oluşmasını gerekli bulmamıştır. Bunun sebebi de, Türkmenistan'ın kendisini resmi olarak tarafsız bir ülke ilan etmesidir. Aralık 1995'te "Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığı" ülke Anayasasında belirtildiği üzere "Türkmenistan, nükleer, kimyasal, bakteriyolojik ve kimle imha silahların herhangi bir türünü sahiplenmeyeceğini, üretmeyeceğini, yaymayacağını ve devlet sınırlarında başka bir ülkenin askeri üslerini bulundurmayacağını" ilan etmiştir.¹⁶¹

BM Genel Sekreteri'nin Silahsızlanma İşleri Sorumlusu J.Dhanapala'nın, Türkmenistan'ın Orta Asya'da NSAB Antlaşması'nı onaylaması sürecinde emeği büyüktür. 2002'de Orta Asya ülkelerine gezisi süresinde J. Dhanapala, Türkmenistan eski Cumhurbaşkanı S. Niyazov ile

¹⁵⁹ "Tsentralno-azyatskie gosudarstva zavershili rabotu nad tekstom dogovora o zone, svobodnoi ot yadernogo orujiya" / "Orta Asya ülkeleri, nükleer silahlardan arındırılmış bölge antlaşmasıyla ilgili sözleşme metni çalışmalarını tamamladı", **Obozrenie eksportnogo kontrolya / Eksperlerin denetim bakışı**, sayı 24, 2005, s. 4-5.

¹⁶⁰ "Ot regionalnoi bezopasnosti - k mirovoi" / "Bölgesel güvenlikten uluslararası güvenliğe", **Natsyonalnoe informatsyonnoe agenstvo Uzbekistana / Özbekistan Ulusal Haber Ajansı**, (Erişim) <http://www.uza.uz/>, Haziran 2013.

¹⁶¹ Abdrahmanov, A.S.; "Vneshnaya Politika Turkmenistana: Kluçivie Tendentsii" / "Türkmenistan Dış Politikası: Temel Esasları", **İnstitut Mirovoi Ekonomiki i Politiki Pri Fonde Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan / Kazakistan Cumhuriyeti Birinci Cumhurbaşkanı Vakfı Dünya Ekonomi ve Politika Enstitüsü (IWEP)**, 05.03.2008, (Erişim) http://iwep.kz/stariysite/index.php?option=com_content&task=view&id=236&Itemid=63, Haziran 2013

görüştür. Bu görüşme sonucunda Türkmenistan'ın Orta Asya'da NSAB Antlaşması'na taraf olmayacağı bildirilmiştir. Görüşme sırasında S. Niyazov, NSAB'nin sadece eski SSCB ülkelerinden oluşmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶² İran ve Afganistan'ın da Antlaşmaya taraf olmasına ilişkin fikir bildirmiştir. Fakat İran NSAB Antlaşması'na taraf olma gibi ihtiyacının olmadığını dile getirmiştir.

B. Özbekistan

Eylül 1997'de Taşkent'te gerçekleşen "Orta Asya, Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge" adlı uluslararası konferansta Özbekistan Cumhurbaşkanı İ.Karimov, Orta Asya'da NSAB konusuyla ilgili ülke tutumunu bildirmiştir. İ.Karimov, NSAB'nin kurulması konusundaki fikrini şöyle ifade etmiştir:

- NSAB'ler nükleer silahların sınırlandırılması konusunda önemlidir;
- NSAB'lerle ilgili görevlerin sadece katılımcı ülkeler tarafından değil aynı zamanda tüm ülkeler tarafından da uygulanması gerekmektedir;
- NSAB Antlaşması'nda belirlenen görevlerin kusursuz uygulanması için bu süreci kontrol edecek verimli bir sistemin oluşturulması gerekmektedir;
- Kontrol işlemleri BM Güvenlik Konseyi ile IAEA'nin garantileri temelinde uygulanması gerekmektedir.

Bunun yanı sıra Özbek lideri NSAB'nin, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması kapsamında belirlenen nükleer güvenlik, küresel sisteminin bölünmez bir parçası olduğunu öne sürmüştür. Lider, nükleer silahsızlanma hareketleriyle beraber kitle imha silahlarının diğer türlerinin

¹⁶² Panov, V.; "Prezident Turkmenii obmenyalsya s zamestitelem genseka OON mneniyami po voprosam mejdunarodnoi i regionalnoi bezopasnosti" / Türkmenistan Cumhurbaşkanı ile BM Genel Sekreter Yardımcısı arasında uluslararası ve bölgesel güvenlik konusunda fikir alışverişi yapıldı, **RIA Novosti / RIA Haberleri**, 26.08.2004, (Erişim) <http://ria.ru/search/?query=turkmenistan>, Haziran 2013.

yayılmasını önleme çabalarında bulunmak gerektiğini ifade etmiştir. Örneğin, devletlerin bulunan silah sayısı ile ilgili bilgi alışverişinde ve işbirliğinde olması gerektiğini ifade etmiştir.

Özbekistan Cumhurbaşkanı, eski SSCB'nin nükleer denemeleri sonucunda ortaya çıkan çevre sorunlarını ileri sürmüştür. Orta Asya'nın bazı bölgelerinde kapatılan uran üretme kuyularından, geri işlenen radyoaktif atıklarından ve yığınlarından bahsetmiştir. Bunların yanı sıra Semey poligonunda gerçekleşen nükleer denemelerin zararlarını da dile getirmiştir.

İ. Karimov tarafından, nükleer silahların yayılmasını yasaklama, silahsızlanma, silahları kontrol altına alma ve çevreyi koruma konuları dışında, Orta Asya ülkelerinin atom gücünü barışsever amaçlarda kullanılması gerektiği belirtilmiştir.

İ. Karimov'un böyle bir açıklamasından sonra Temmuz 2000'de Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ülke Başkanları tarafından imzalanan Duşanbe Deklarasyonu'nda taraflar, Orta Asya'da NSAB'nin kurulması konusunda Özbekistan inisiyatifini desteklediklerini belirtmiştir.¹⁶³

Taşkent'in NSAB Antlaşması sürecinde "lokomotif" bir ülke olmaya özen gösterdiği fark edilmektedir. Hatta başlatıcı devlet atanmak için Bişkek'le rekabet içinde olduğu anlaşılmaktadır. Özbekistan'ın böyle bir açıklamada bulunması beklenmedik bir olay değildir. Zira Orta Asya'da NSAB'nin kurulması konusunun fikir sahibi Özbekistan Cumhurbaşkanı İ. Karimov'tur. Kırgızistan ise, bu meseleye daha sonradan destekte bulunmuştur.

¹⁶³ "Duşanbinskaya Deklaratsiya Glav Gosudarstv - Chlenov ŞOS" / "ŞİÖ üye başkanları tarafından imzalanan Duşanbe deklarasyonu", *Sbornik dokumentov / Belgeler derlemesi*, Almatı, 2001, s. 32.

C. Tacikistan ve Kırgızistan

Tacikistan ve Kırgızistan temsilcileri, kendi tutumlarını değiştirmemişlerdir. Duşanbe ile Bişkek, NSAB'nin oluşturulması konusunda pek aktif katılım göstermemişlerdir. Kendileri için önemli olmayan meselelerle ilgili çoğunluğu desteklemişlerdir.

Ağustos 2002'de BM Temsilcisi J. Dhanapala, Duşanbe gezisi sırasında Tacikistan Başkanı E. Rahmonov'la görüşmüştür. Görüşme sırasında Tacik Lideri Orta Asya'da NSAB kurulması konusuna ülkesinin baştan aktif bir şekilde katılmakta olduğunu belirtmiştir. Görüşmeden sonra Tacikistan Cumhurbaşkanı'nın Basın Sekreteri Z. Saidov'un belirttiği üzere, Cumhurbaşkanı E. Rahmonov, NSAB Antlaşması taslağının en kısa sürede kararlaştırılacağına inanarak, bu konuyla ilgili kendi fikrini bildirmiştir.¹⁶⁴ Bu konuyla ilgili Kazakistan tutumu sonraki bölümde ele alınacaktır.

Orta Asya ülkelerinin ve BM desteği neticesinde Orta Asya'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Antlaşması 8 Eylül 2006 tarihinde Kazakistan'ın Semey şehrinde Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan tarafından imzalanmış ve onaylanmıştır. 21 Mart 2009 tarihinde Antlaşma yürürlüğe girmiştir. Antlaşmaya göre taraf devletler, kendi topraklarında nükleer silahlar ve parçalarının ya da diğer nükleer patlayıcı cihazlarının üretim, edinme ve dağıtım yasağını gerçekleştirmeye karar vermiştir. Antlaşmanın bölümleri arasında nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımı, nükleer tesislerin fiziksel olarak korunması ve nükleer silahların güvenli bir şekilde taşınması gibi konular yer almaktadır.¹⁶⁵

Orta Asya'da NSAB Antlaşması, nükleer silahların veya diğer nükleer patlayıcı aletlerinin araştırılması, geliştirilmesi, üretilmesi, elde edilmesi,

¹⁶⁴ "Tsentralno-azyatskoe turne zamestitelya Generalnogo Sekretarya OON po voprosam razorujeniya D.Danapala" / "BM Genel Sekreteri Silahsızlanma İşleri Yardımcısı J. Dhanapala'nın Orta Asya gezisi", **Tacikistan Medya**, Ağustos, 2002 (Erişim) <http://www.tajikistan.tajnet.com/>, Haziran 2013.

¹⁶⁵ Russia and Central Asia, **a.g.m.**, s. 3.

depolanması, muhafaza edilmesi veya bu amaçlarla yardım alınması veya teşvik edilmesini taraf ülkelere yasaklamaktadır. Üye ülkeler, Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 18 ay içerisinde Uluslararası Atom Enerji Ajansı ile gerekli işlemlerin başlatılmasını kabul etmektedirler. Aynı zamanda taraflar, diğer ülkelerle ilişkilerinde ve ihracat kontrol rejimlerinin düzenlenmesi, nükleer silahların ve tesislerin korunması bağlamında IAEA'nın standartlarına uymayı kabul etmektedirler.¹⁶⁶

Orta Asya nükleer silahlardan arındırılmış bölge olarak şu özellikleri taşımaktadır: 1. Kuzey yarımkürede iktir; 2. Nükleer silahlara sahip Rusya ve Çin gibi iki ülke ile ortak sınırdadır; 3. 1949'dan 1989'a kadar 40 sene içerisinde 450 nükleer deneme patlamasının gerçekleştiği Semey nükleer deneme sitesi Antlaşmaya taraf ülkelerden biri Kazakistan'a aittir.

IV. ORTA ASYA'DA NÜKLEER SİLAHLARDAN ARINDIRILMIŞ BÖLGENİN KURULMASI KONUSUNA İLİŞKİN NÜKLEER GÜCE SAHİP ÜLKELER POLİTİKASI

Bu bölümde, ilk olarak Orta Asya devletleri ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya'da NSAB'nin kurulması konusuna ilişkin politikalarından söz edilecektir.

A. Rusya Federasyonu

Rusya, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkesidir. BDT alanında yer alan olayların hepsi (özellikle nükleer alanında) Rusya amaçlarına bağlıdır. Her şeyden önce Rusya, diğer Orta Asya devletleriyle Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün üyesidir. NSAB Antlaşması'na taraf ülke

¹⁶⁶ "Central Asia Nuclear-Weapon-Free-Zone (CANWFZ)", **The Nuclear Threat Initiative Official Website**, (Erişim) <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/central-asia-nuclear-weapon-free-zone-canwz/>, Haziran 2013.

Kazakistan, Rusya ile dünyanın en uzun kara sınırını paylaşmaktadır.¹⁶⁷ Bu faktörler, Rusya'nın Orta Asya ülkeleri için nükleer güce sahip diğer ülkelere göre neden bu kadar önemli olduğunu anlatmaktadır.

Orta Asya'da NSAB'nin kurulması konusu Rusya dış politikasının en önemli yönü değildir. Fakat Rusya'nın siyasi ve askeri siyasi amaçlarının gerçekleşmesi konusunda böyle bir bölgenin oluşması önemlidir.

Rusya, NSAB Antlaşması taslağını Bişkek'te gerçekleşen uzmanlar görüşmesinden önce incelemiştir. Maddeler konusunda eleştiride bulunarak, taslağın henüz tamamen hazır olmadığını belirtmiş ve kendi tarafından herhangi bir teklifte bulunmayacağını bildirmiştir. Moskova, Antlaşma taslağının hazırlanması sürecinde sadece bölge devletlerinin katılımı gerektiğini ileri sürmüştür. Rusya temsilcileri, Antlaşma taslağını hazırlayan ekip isteğiyle tavsiyelerde bulunabileceğini öne sürmüşlerdir. Rusya politikasının temeli aşağıdaki konulara dayanmaktadır:

- NSAB, Orta Asya güvenliğini sağlayacaktır;
- NSAB oluşturulması konusunda önceden oluşturulmuş bu tür bölgelerin önemli uluslararası deneyimlerinin dikkate alınması gerekmektedir;
- Orta Asya'da NSAB Antlaşması'na, başta Orta Asya devletleri olmak üzere diğer ülkelerin de katılımı için gerekli şartların sağlanması gerekmektedir. Yeni ülkeler, kurucu devletler ile aynı düzeyde görevlere sahip olması gerekmektedir. Rusya, ileri dönemlerde NSAB Antlaşması'na İran ve Afganistan'ın katılımını desteklemektedir.
- Rusya, NSAB Antlaşması bölgesi olarak Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Tacikistan Cumhuriyeti, Türkmenistan ve Özbekistan

¹⁶⁷ Kazakistan'ın, Rusya Federasyonu ile sınır uzunluğu 6.467 km'dir. "Kazakistan Hakkında Kısa Bilgi", **Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği (Türkiye)**, (Erişim) <http://www.kazakhstan.org.tr/index.asp?sayfa=33>, Haziran 2013.

Cumhuriyeti'ne ait kara, iç suları (deniz, körfez, boğaz, göl, nehirler ve pınarlar) ve hava sahalarını belirlemektedir".¹⁶⁸

Rusya, NSAB üzerinden nükleer silah veya nükleer malzemelerin taşımacılığıyla ilgili herhangi bir sınırın koyulmaması gerektiğini ve Antlaşma katılımcılarının kendi isteğine göre karar verme imkanına sahip olması gerektiğini ifade etmiştir.

Rusya, menfi güvenlik garantilerini* Antlaşmaya taraf devletlerin tümüne vermeye hazırды. Fakat her bir ülke için ne kadar verileceği belli değildi.

Rusya temsilcileri, NSAB Antlaşması'nın, önceden imzalanmış herhangi bir uluslararası antlaşmayı etkilemeyeceğine dair 12. maddeyi uygun bulmuştur. Rusya, burada 1992'de Taşkent'te imzalanan Kolektif Güvenlik Antlaşması'nı kastetmiştir. Rusya KGAÖ Antlaşması görevlerinin tamamen uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. KGAÖ Antlaşması'na taraf ülkelerin hepsine askeri siyasi garantilerin (nükleer garanti de mevcut) sağlanması söz konusu olmuştur. Eylül 1997'de Taşkent'te düzenlenen konferansta Rusya Stratejik Araştırma Enstitüsü Başkanı, Rusya tarafından KGAÖ Antlaşması'na herhangi bir değişiklik yapılmayacağını yada herhangi bir protokolün eklenmeyeceğini belirtmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁸ "Pozitsiya RK na zamechaniya R-5 k proektu Dogovora TSA ZSYAO i Protokola k nemu", / "Orta Asya'da NSAB Anlaşması taslağına ve protokolüne R-5 eleştirisine Kazakistan pozisyonu", **Tekushii Arhiv MID RK, Kazakistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Güncel Arşivi**, 2002.

* *NSYÖ Anlaşması kapsamında nükleer silahlara sahip ülkeler tarafından nükleer güce sahip olmayan ülkelere nükleer silah dahil olmak üzere hiç bir kuvvet kullanmayacağına dair taahhüt etmektir.* Ayrıntılı bilgi için bakınız: Arbatov, Aleksey; "Pervii udar i garantiya bezopasnosti" / "İlk Darbe ve Güvenlik Garantileri", **Voenno-promışlenni kurier "VPK" Obşerossiiskaya ejenedelnaya gazeta / Askeri-Endüstriyel Kurye "VPK" Rusya Haftalık Gazetesi**, sayı 22 (338), 9 Haziran 2010, (Erişim) <http://vpk-news.ru/articles/6536>, Haziran 2013.

¹⁶⁹ "Otçet o komandirovke 1-go sekretarya OMBKV DMC MID RK D.R. Kairgeldinoy na mezhdunarodnuyu konferentsiyu v Taşkente, 15-16 Sentyabrya 1997 g." / "Kazakistan Dış İşleri Temsilcisi D.R. Kairgeldina'nın 15-16 Eylül 1997'de Taşkent'te gerçekleşen uluslararası konferansta ilgili rapor", **Tekuşii Arhiv MID RK za 1997 god, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dış İşler Bakanlığı'nın Güncel Arşivi** 1997 yıl.

Bunun yanı sıra, Rusya Federasyonu'nun Özbekistan Büyükelçisi V. Nikolayenko, Kazakistan'ın BM Daimi Temsilcisi M. Zharbosinova ile yaptığı görüşme sırasında Orta Asya'da NSAB Antlaşması'nın KGAÖ Antlaşması'yla çatıştığı takdirde Rusya tarafından bölge devletlerine güvenlik garantilerinin verilmeyeceğini ortaya koymuştur.¹⁷⁰ Moskova, Orta Asya'da NSAB kurulması konusunun BDT ülkeleri ve Rusya'nın ulusal güvenliğine zarar verebilecek olay olarak değerlendirmiştir.¹⁷¹

Rusya eski Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin, Moskova'nın pozisyonunu ilk kez 1999'da Bişkek'te gerçekleşen KGAÖ zirvesinde bildirmiştir. Rusya Cumhurbaşkanı, Orta Asya'da NSAB oluşturma fikrini desteklemiş ve bölge devletlerinin ulusal güvenliğinin tehlikeye uğramayacağını umut etmiştir.¹⁷²

Aynı zamanda Rusya temsilcilerine göre, Hazar Denizi'nin statüsünü belirleyene kadar, bu bölge, NSAB Antlaşması alanına girmemesi gerekmektedir. Yani deniz kenarları, NSAB sınırı olarak belirlenecektir. Fakat sorun çözüldükten sonra NSAB devletlerinin bölgesel suları NSAB'ne dahil olacaktır.

Antlaşmanın ekolojik tarafı Rusya'yı ilgilendirmemiş ve bu konuda ek protokolün kabul edilmesini desteklememiştir. Moskova, Antlaşmanın esas amaçları ve görevleri arasında eşitlik sağlanması ve Antlaşmanın ekolojik sorunlarından daha çok NSAB meseleleriyle ilgili olması gerektiğini açıklamıştır.¹⁷³ Moskova SSCB'nin Orta Asya'nın bazı devletlerinin topraklarında gerçekleştirdiği nükleer denemeler konusunda kendisini suçlu

¹⁷⁰ "Pismo Postpreda RK pri OON M. Zharbusinovoy pervomu zam.ministra inostrannih del RK E.A. Idrisovu ot 06.01.1999 g." / "BM eski daimi temsilcisi M. Zharbusinova'nın Kazakistan Dış İşleri Bakan Yardımcısı E.A. Idrisov'a 06.01.1999 tarihinde yazdığı mektubu", **Tekuşii Arhiv MID RK za 1999 god / Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dış İşler Bakanlığı'nın Güncel Arşivi 1999 yıl.**

¹⁷¹ "Pismo vitse-ministra K. Abuseitova Postpredu RK pri mejdunarodnih organizatsiyah v Jeneve N.J. Danenovu ot 18.08.00" / "Başkan Yardımcısı K. Abuseitov'un Cenevre'deki uluslararası örgütler eski başkanı N.J. Danenov'a 18.08.2000 tarihinde yazdığı mektubu", **Tekuşii Arhiv MID RK za 2000 god, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dış İşler Bakanlığı'nın Güncel Arşivi 2000 yıl.**

¹⁷² "Bişkekkskaya vstreça Glav gosudarstv-uçastnikov DKB" / "KGAÖ üyelerinin Bişkek zirvesi", **Izvestiya gazeta / "Izvestiya" gazetesi**, 26 Ağustos 1999, (Erişim) <http://izvestia.ru/news/553811>, Haziran 2013.

¹⁷³ Safranchuk, I.; **a.g.m.**, s. 47.

ya da borçlu olarak hissetmemiştir. Rusya'nın resmi temsilcilerine göre, SSCB'ye o dönemler sadece Rusya değil Orta Asya devletleri de dahildi. Bu yüzden Semey poligonundaki denemelerden tek Rusya sorumlu olamayacağını ileri sürmüşlerdir.

Açıkçası Rusya NSAB kurulması konusunda pek aktif değildi. Nükleer silahların coğrafik alanının daralmasını ve Orta Asya coğrafyasındaki askeri rolünün azaltılmasını istememişlerdir.

Eylül 2002'de Semerkant'ta düzenlenen Orta Asya ülkelerinden gelen uzmanlar meclisi sırasında Rusya'nın talepleri dikkate alınarak, antlaşma taslağı ve protokolü değiştirilmiştir. Yani Antlaşmanın çok tartışılan 12. maddesinin* ve nükleer silahların, mekanizmaların, malzemelerin, Antlaşmaya taraf ülkeler toprakları üzerinden geçmesiyle ilgili 4. maddesinin yeni versiyonu yapılmıştır.¹⁷⁴

Rusya NSAB'nin acil kurulmasını istememiştir. Çünkü Rusya, NSAB'nin oluşturulması ne kadar uzun sürerse, o kadar bölgeyi kendi kontrolünde tutabileceğini düşünmüştür. Eğer bu süreç hızlı bir şekilde sonuca ulaşırsa, Rusya, bölgedeki siyasi rolünün azalacağını hissetmiştir. Rusya temsilcileri, açık konuşmasa bile antlaşma sürecinin uzamasını istemişlerdir.

Rusya Orta Asya'da NSAB oluşturulması konusunda Özbekistan ve Kazakistan arasındaki rekabeti dışarıdan takip edip, Kazakistan'a destekte bulunmayı tercih etmiştir. Bu tür olaylar Orta Asya devletlerini kontrol altında tutmak ve etkilemek için Rusya'nın sık sık kullandığı bir yöntemdir.

* *Anlaşma'nın daha önce imzalanan diğer uluslararası antlaşmalarla, özellikle KGAÖ Anlaşması'yla uyumluluğu.*

¹⁷⁴ "Pismo Postpreda RK pri OON M. Zharbusinovoï pervomu vitse-ministru inostrannih del RK K.H.Abuseitovu (Ob itogah ekspertnoi vstreçi stran C-5 + R-5 v New Yorke po voprosam sozdaniya ZSYAO v TSA) ot 19.12.02 g." / Kazakistan'ın BM daimi temsilcisi M. Zharbusinova'nın Kazakistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakan Yardımcısı K.H.Abuseitov'a (C-5 + R-5 ülkeler eksperlerinin New York'ta gerçekleştirilen Orta Asya'da NSAB kurulması konusuna ilişkin görüşme sonucu hakkında) 19.12.02 tarihinde yazdığı mektubu", **Tekuşii Arhiv MID RK za 2002 god, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dış İşleri Bakanlığı'nın Güncel Arşivi 2002 yıl.**

B. Çin Halk Cumhuriyeti

1997'de Taşkent konferansında Çin temsilcisi, Pekin'in küresel ve bölgesel nükleer silahların yayılmasını önleme konusuna ilişkin dış politikasının değişmediğini bildirmiştir. Çin'in NSAB kurulması konusunu her zaman desteklediği söylenmiştir. Pekin, nükleer silahlara sahip olmayan devletlere ya da NSAB Antlaşması üyelerine karşı nükleer silah kullanmamayı ve kullanma tehdidinde bulunmamayı koşulsuz olarak kabul etmiştir.¹⁷⁵

Orta Asya'da NSAB oluşturulması, Çin'in çıkarlarına uygundu. Çünkü onun sayesinde bölgesel ve küresel değişikliklere tepki olarak Rusya'nın Orta Asya'da stratejik nükleer silahları yerleştirmesini engelleyebilirdi. Fakat bu zamana kadar Pekin'i Rusya'nın değil daha çok ABD'nin nükleer silahı rahatsız ediyordu.

Çin temsilcisi, Orta Asya devletlerini genel olarak destekleyip, söz konusu bölge kurucularının birkaç önemli meseleyi dikkate almaları gerektiğini belirtti. İşte o hususlar:

- NSAB, devletlerin kendi isteği esasında oluşması gerekmektedir;
- NSAB Antlaşması BM Sözleşmesi'nin amaçları ve prensiplerine uygun olması ve söz konusu bölgelere girmeyen ülkelerin iç işlerine müdahale etmek için kullanılmaması gerekmektedir;
- Bölgeye dahil devletler herhangi bir bahaneyi öne sürerek kendi görevlerini (askeri sendika dahil) yerine getirmekten vazgeçmemesi gerekmektedir;

¹⁷⁵ "Kıta Halk Respublikasının Kazakstanga kauipsizdik kepildikterin beru turalı malimdemesi" / "Çin tarafından Kazakistan'a güvenlik garantisinin verileceğine dair açıklaması", **Egemen Kazakistan / Bağımsız Kazakistan**, 9 Şubat 1995.

- NSAB Antlaşması'ndan "kıta sahanlıkları ve münhasır ekonomik bölgeler" hariç olması gerekmektedir.

Temmuz 2001'de Almatı'da "21. Yüzyılda: Nükleersiz Dünyaya Doğru" adlı konferansta konuşma yapan Çin Milli Siyasi Danışma Birliği Dış İşleri Komisyon Başkanı Tian Zenpei, böyle bir bölgeyi oluşturmanın nükleer silahların yayılmasını önleme konusunda efektif bir yöntem olduğunu ileri sürmüştür. Böylece bölgede barış, güvenlik ve istikrarın sağlanacağına inandıklarını ifade etmiştir.¹⁷⁶ Çin delegasyonu NSAB Antlaşması'yla ilgili söyledikleri dışında düzeltmelerin olmadığını açıklayarak, yapılacak değişikliklerin Çin'in çıkarlarına aykırı olmadığı takdirde, Antlaşmayı en kısa sürede imzalamaya hazır olduklarını belirtmiştir. Genel olarak Çin, Antlaşmanın temel kurallarıyla memnundu.

C. Amerika Birleşik Devletleri.

ABD, NSAB'nin oluşturulması konusunda hep destekte bulunmuştur. Ancak ABD için, NSAB Antlaşması'nın önceki antlaşmalarla uyum sağlaması şarttır. Washington, bu Antlaşmayı resmi olarak desteklemekle beraber Orta Asya devletlerinden şu konularda talepte bulunmuştur:

- NSAB oluşturulması sürecine her devlet kendi istekleri esasında katılması gerekmektedir;

- NSAB Antlaşması'na taraf olması gereken tüm devletlerin katılması gerekmektedir;

- NSAB Antlaşması, güvenlik konusunda diğer antlaşmalara aykırı olmaması, bölgesel veya uluslararası güvenliğe zarar vermemesi ve BM

¹⁷⁶ "Vistuplenie Predsedalelya Komissii Po İnostrannim Delam Narodnogo Politicheskogo Konsultativnogo Soveta KNR Tyan Tzenpeya" / "Çin Milli Siyasi Danışma Birliği Dış İşleri Komisyon Başkanı Tian Zenpei'in konuşması" **Mejdunarodnaya konferentsiya "XXI vek: navstrechu miru, svobodnomu ot yadernog orujiya" / "21. yüzyıl: Nükleersiz Dünyaya Doğru" Uluslararası Konferansı, Almatı, 2001, s. 42.**

Kararı esasında sağlanan bağımsız ya da kolektif meşru müdafaa gibi haklarını sınırlamaması gerekmektedir;

- NSAB Antlaşması'na taraf olan ülkelerin, kara, deniz ve hava sahası (uçakların havaalanına inmesi dahil) üzerinden nükleer güce sahip ülkelerin nükleer silahlarının transferini gerçekleştirme konusunda izin vermesi veya yasaklaması haklarıyla ilgili maddenin Antlaşmada yer almaması gerekmektedir.

- NSAB Antlaşması, taraf ülkelere uluslararası hukuk normlarıyla sağlanan, özellikle Açık denize, bölgesel ve takımda sularına çıkma haklarını sınırlamaması gerekmektedir.¹⁷⁷

D. Büyük Britanya ve Fransa.

Orta Asya'da NSAB'nin kurulması konusu Rusya, Çin ve ABD için birkaç jeopolitik ve jeostratejik çelişkileri yaratmıştır. Büyük Britanya ve Fransa, daha çok bu bölgedeki ekonomik çıkarlarına odaklanarak tutumlarını belirtmiştir.

Genel olarak Büyük Britanya, Orta Asya devletlerinin bölgedeki NSAB'nin oluşturulması çabalarını desteklemiştir. Aynı zamanda daha önce NSAB'nin kurulması konusundaki tecrübelerini bölge devletleriyle paylaşmaya hazır olduklarını açıklamıştır. Ancak NSAB Antlaşması taslağı konusunda Büyük Britanya 12. maddeyi çok eleştirmiştir. Londra, 12. maddenin tüm Antlaşma metnini bozduğunu ileri sürmüş ve Antlaşmanın esas amacına aykırı bulmuştur.¹⁷⁸

¹⁷⁷ **Zoni svobodnie ot yadernogo orujiya (voprosi i otveti). / Nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler (sorular ve yanıtlar)**, Almatı, 1997, s. 9.

¹⁷⁸ Dokument Velikobritanii v otnoshenii zoni, svobodnoi ot yadernogo orujiya v Tsentralnoi Azii ot 10.01.2003 g. (neofitsyalnii perevod) / 10.01.2003 tarihindeki Orta Asya'da NSAB kurulması konusunda Büyük Britanya pozisyonu (gayri resmi tercüme), **Tekuşii Arhiv MID RK** za 2003 god, **Kazakistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Güncel Arşivi**, 2003 yıl.

Londra, bu açıklamadan sonra uzun süre sessiz kalmıştır. Bunun sebebi eğer Büyük Britanya, NSAB Antlaşması'nı imzalayıp onaylarsa, nükleer güç olarak katılımcı devletlere menfi güvenlik garantileri vermek zorunda kalacaktı. Bu yüzden Londra, konuyu ayrıntılı inceleyip, dikkatli davranmayı tercih etmiştir.

Orta Asya inisiyatifine Fransa'nın resmi tutumunu ilk kez 1997'de Taşkent Konferansı sırasında Fransa'nın Özbekistan Büyükelçisi açıklamıştır. Açıklamada NSAB'nin oluşturması konusunda Fransa'nın her zaman destekte bulunacağı ifade edilse de Paris'in bu inisiyatife soğuk baktığı anlaşılmıştır. Büyükelçi, bu konu üzerinde daha detaylı çalışmaların devam edeceğine inandığını bildirmiştir.

Eylül 2002'de Orta Asya devletleri tarafından Antlaşma taslağı kararlaştırınca Paris pozisyonu daha net bir şekilde bildirilmiştir.¹⁷⁹ Özetle, Fransa'nın ABD ile Büyük Britanya pozisyonlarından hiç bir farkı yoktu.

Böylece nükleer güçler özellikle ABD, Büyük Britanya ve Fransa Antlaşma taslağına ilişkin önemli değişikliklerde bulunmamışlardır. Bu üç devlete göre, Antlaşmanın onların isteklerine uyması uzun süreyi gerektirir. Kararlaştırılması on sene süren Rarotonga Antlaşması buna örnek olabilir.

Ekim 2002'de New York'ta Orta Asya devletleri ve resmi olarak nükleer silaha sahip devletler temsilcileri arasında görüşme gerçekleşmişti. Görüşme sırasında nükleer devlet temsilcileri, kendilerinin Antlaşma metnini ayrıntılı incelemesi gerektiğini açıklamışlardır. Nükleer güce sahip devletler isteğiyle Antlaşma'nın imzalama tarihi ertelenmişti. Bir sonraki uzmanlar görüşmesi Aralık 2002'de yapılacağına karar verilmişti.

¹⁷⁹ "Predlojeniya i komentarii Frantsii k proektu Dogovora o zone, svobodnoi ot yadernogo orujiya v Tsentralnoi Azii ot 09.01.2003 g. (neofitsialnii perevod)" / 09.01.2003 tarihindeki Orta Asya'da NSAB Anlaşması'yla ilgili Fransa'nın önerileri ile eleştirileri, **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Güncel Arşivi 2003 yıl.**

17 Aralık 2002'de planlanan görüşme gerçekleşmiştir. Silahsızlanma Sorumlusu BM Genel Sekreter Yardımcısı J. Dhanapala ile BM Hukuk Departmanı'nın Temsilcileri, söz konusu görüşmeye katılmışlardı. Görüşme sırasında Antlaşmanın her bir maddesi tartışılıp, nükleer güç sahibi ülkeler, kendi fikirleri ile tekliflerini bildirmişlerdi. Onlar daha önce adı geçen 12. ve 4. maddeler dışında aşağıdaki maddelerle ilgili eleştiride bulunmuşlardı:

- 2. madde (Antlaşma fonksiyonları hakkında);
- 3. madde (Temel taahhütler);
- 5. madde (Nükleer silahları ya da diğer patlatma mekanizmalarının denenmesini yasaklama);
- 8. madde (IAEA garantileri);
- 10.madde (Danışma görüşmeler);
- 11. madde (Çatışma çözümleri);
- 14. (c) madde (herhangi başka bir devletin Antlaşma'ya taraf olması, Antlaşmayı imzalaması ve onaylaması hakkında satır).¹⁸⁰ Nükleer güç sahibi ülkeler, Orta Asya devletlerine verecek menfi güvenlik garantileri protokolünün bazı ögelerini kabul edemeyeceklerini söylemişlerdir. Böylece Antlaşma yukarıdaki taleplere uygun olduğu takdirde, nükleer güç sahibi ülkelerin NSAB katılımcılarına menfi güvenlik garantilerini verebileceklerini net açıklamışlardı.¹⁸¹

2004 sonbaharında Rusya ile Çin, Orta Asya'da NSAB oluşturulması inisiyatifinin oldukça önemli olduğunu açıklayarak, ortak deklarasyona imza

¹⁸⁰ "Popravki i zamechniya R-5 k tekstu Dogovora o sozdanii ZSYAO v TSA (iun 2003 g. komentarii k Samarkandskomu tekstu)" / "NSAB Anlaşması metnine ilişkin nükleer güce sahip devletler tarafından değişiklikler ve yorumlar", **Tekuşii arhiv MID RK** za 2003 god, **Kazakistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı'nın Güncel Arşivi**, 2003 yıl.

¹⁸¹ Nazarbayev, N.A.; "Globalni mir i yadernaya bezopasnost" / "Küresel dünya ve nükleer güvenlik", **"İzvestie" Portal Novostei / "İzvestie" Haber Portalı** 02.04.2010, (Erişim) <http://izvestia.ru/news/360242>, Haziran 2013.

atmışlardı. Deklarasyonda taraflar nükleer silahlardan arındırılmış bölgeleri, özellikle Orta Asya bölgesini, desteklediklerini bildirmişlerdi ve aynı zamanda "taraflar nükleer terörü engellemek üzere beraber hareket etmek gerektiğini açıklamışlardı.¹⁸² Rusya ile Çin, nükleer malzemelerin yasadışı yayılmasını yasaklama konusunda nükleer ihracatının kontrol altına alınması için çok taraflı mekanizmalar temelinde işbirliği yapılması gerektiği hakkında müzakerede bulunmuşlardı.¹⁸³

Uluslararası nükleer güvenliğin sağlanmasında NSAB'ler, nükleer silahların yayılması ile silahlanma sürecini engelleyecek en iyi seçenektir. NSAB kurarak, silahsızlanma sürecine bölgece katılmak, küresel silahsızlanmayı sağlayacaktır.

NSAB Antlaşması, sadece nükleer silahlara sahip olmayan devletler tarafından nükleer silahların üretilmemesini kontrol etmek için gerekli değildir. Aynı zamanda Antlaşma, nükleer güce sahip devletlerin nükleer silahı olmayan bölge ülkelerine karşı nükleer silahları kullanmamasını ya da bu tür silahlarla tehdit etmemesini sağlayacaktır. Eğer nükleer silahlara sahip olmayan devletler topraklarına nükleer silahların yerleştirilmeyeceğine dair antlaşma yaparlarsa, bu NSAB'nin oluşturulmasını kolaylaştıracak bir faktör olacaktır.

NSAB'nin ve bu bölgede nükleer silahlarının yayılmasını önleme meselesinin başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için, bölge ülkelerinin nükleer tehditlere ve güney komşularındaki istikrarsızlıklara karşı güvenliğinin garanti

¹⁸² "Rossiya i Kitay zayavlyayut o neobhodimosti sozdaniya bezyadernoi zoni v Tsentralnoi Azii" / "Rusya ve Çin: Orta Asya'da NSAB oluşturulmalı", **RIA Novosti**, 14 Ekim 2004, (Erişim) <http://ria.ru/politics/20041014/707110.html>, Haziran 2013.

¹⁸³ "Vstuplenie na spetsyalnom torjestvennom zasedanii Generalnoi Assamblei po sluchaiu pyatidesyatoi godovşini OON, New York, 24 oktyabrya 1995 g." / "Birleşmiş Milletler ellinci yıldönümü ile ilgili düzenlenen Genel Kurul özel toplantısı, New York, 24 Ekim 1995", Karimov, İslam; **Ot regionalnoi bezopasnosti k globalnoi bezopasnosti**, Tom 4, Taşkent, Uzbekiston, 1996, str. 57. / **Bölgesel güvenlikten küresel güvenliğe**, 4. cilt, Taşkent, Uzbekistan Yayınları, 1996, s. 57, aktaran Abdimuninov, O.B.; "OON i Tsentralnaya Aziya: regionalnaya bezopasnost, mir i sotrudniçestvo po problemam stabilnogo razvitiya" / " BM ve Orta Asya: bölgesel güvenlik, sürdürülebilir kalkınma konusunda barış ve işbirliği", **Molodoi uçeni / Genç Bilim Adamı Dergisi**, sayı 3.T.2., 2011, (Erişim) <http://www.moluch.ru/archive//26/2828/>, Haziran 2013, s. 68-71.

altına alınması gerekmektedir. Ayrıca Orta Asya ülkelerinin kendileri de, topraklarındaki terörizm tehdidiyle mücadele edebilmek için gerekli araç ve imkanları bulmak zorundadır. Bu sadece askeri hareket anlamına gelmemekte ve ülke içi siyasal düzenlemeleri de kapsamaktadır. Etkin sınır güvenliğinin oluşturulması ve güvenlik birimlerinin güçlendirilmesi, terörizme karşı mücadelede kilit rol oynamaktadır. Bu aynı zamanda nükleer silahların yayılmasını engellemenin de bir önkoşuldur. Bu anlamda NSAB, nükleer yayılmazlığın hayata geçirilmesinde bölge ülkeleri için çok önemli bir fırsat olarak görülmelidir.¹⁸⁴

V. ORTA ASYA DEVLETLERİNDE YER ALAN NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASINI ÖNLEME ALANINDAKİ GÜNCEL SORUNLAR

SSCB döneminde Sovyet ihracat kontrol sistemi "hassas" ürünler ve nükleer teknolojilerle ilgili bilgilerin yayılmaması konusunda tedbirli olmak zorundaydı. Çünkü Batı'yla aradaki rekabet vardı. Devlet sırlarını katı bir şekilde korumak gerekliydi. Nükleer silah kaynakları, malzemeleri ve bilgilerini dışarı çıkarma kararları tek merkezden veriliyordu.

Soğuk Savaş zamanında nükleer tehlikeyi önlemek için hem SSCB hem de ABD bütçesinden milyar dolarlar harcanmıştır. O zamanlar tehlikenin teknolojik ve coğrafik işaretleri belliydi. Şimdi ise, nükleer malzemelerin yayılmasıyla ilgili bilgi almak son derece zordur. Özellikle terör gruplarının faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmak güçtür. Bu nedenle nükleer malzemeleri yoğun bir şekilde kontrol etmek, ülkeler gündeminden yer almıştır.

SSCB'nin on beş cumhuriyetinin her birinde her nükleer kaynak ya da nükleer silahın bölünmez parçaları vardı. 1950'lere kadar nükleer silahlar üretiminde kullanılan uranyum kaynağı, Kırgızistan'ın Güney tarafında

¹⁸⁴ Amanov, Şatlık; a.g.e., s. 278.

bulunmaktaydı. Tüm maden yatakları, mayınlar ve geri dönüşüm sanayi organizasyonları, SSCB'nin askeri sanayi kompleksi tarafından yönetilmekteydi.

Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan'da gelişen atom kaynakları bulunmaktaydı. Onunla beraber "Ak-tüyiz" (uranyum, toryum ve yeryüzünde nadir bulunan metaller üretimi), "Orlovka" (uranyum üretimi), "Granitogorsk" (uranyum üretimi ve işleme), "Kara Balta" (uranyum üretimi), "Kajı Say" (uranyum üretimi), "Kızıl Jar" gibi maden yatakları mevcuttu.¹⁸⁵

Fakat tecrübeli uzmanların ve özel yöntemler eksikliğinden bu kadar önemli kaynağa sahip Kırgızistan'ın nükleer malzemeleri kontrol etme sistemi çok zayıftı ve bu konuda gelişmiş devletlerin yardımına ihtiyacı vardı. Kırgızistan yöneticileri, gelişmiş devletlerden teknolojik ve mali yardımlar istemişti.

Kırgızistan, nükleer silah üretiminde kullanılan uranyum atıkları ve diğer radyoaktif malzemeler meselesini gündeme getirmiştir. Ülkede radyoaktif atıklarının büyük miktarı toplanmış ve sanayi tesislerinin yanına gömülmüştür.

Dolayısıyla ülkede yaşayan yerli halk söz konusu radyoaktif atıklarıyla zehirlenmektedir. Sel, heyelan, çığ, deprem gibi doğa felaketleri sonucunda tehlikenin daha da yükselme ihtimali vardı. Su rezervlerinin radyoaktif kirlenme olasılığı da yüksektir.

Orta Asya bölgesinin merkezi Özbekistan Cumhuriyeti'nde Nurabad, Uşkudık, Zafarabad, Zarafşan gibi dört büyük uranyum yatakları bulunan Navoiy Madencilik ve Metalurji Kombinesi, SSCB dağılmasından sonra çalışmalarını durdurmuştur. Aynı zamanda Taşkent Nükleer Fizik

¹⁸⁵ "Uranovii bum v Kırgızstane: riski i perspektivi" / "Kırgızistan'da uranyum patlama: riskler ve perspektifler", **Analiticheskii Tsentr "Prudent Solutions" / "Prudent Solutions" Analitik Merkezi**, 31.07.2007, (Erişim) <http://analitika.org/kyrgyzstan/kg-economics/452-20070724020504265.html>, Haziran 2013.

Enstitüsü'nde gücü 20 MW, WWR-SM modeli, sekiz kilograma kadar %90 zenginleştirilmiş uranyum-255 kullanılarak, çalıştırılan nükleer reaktörler mevcuttu. Mayıs 1992'de Özbekistan NSYÖ Antlaşması'nı onayladığına dair belgeyi Rusya'ya teslim ettikten sonra bu reaktörlerin çalışmaları durdurulmuştur. Bu konuda çalışan uzmanlara göre, söz konusu cihazlar herhangi bir tehlike yaratmayacaktır.¹⁸⁶ Ülkedeki tüm nükleer malzemeler ile cihazlar IAEA'nin garanti altına alınmıştır.

Tacikistan'da ise savaş sırasında sanayi kuruluşların çoğu çalışmalarına son vermiş, bazı cihazlar ise ortadan kayıp olmuştur. Bazı kuruluşlarda kullanılan iyonik ışınım ocakları kontrolsüz bırakılmıştır. Genel kurallar hiç bir şekilde uygulanmamıştır.

Tacikistan'da nükleer maden yataklarından en büyükleri Adrasman, Taboşar (uranyum üretimi), Hocent yanındaki Vostokredmet, Tuya-Muyun, Kızıl Jar, Çkalovsk'tır. Fakat bunların tümü SSCB dağıldıktan sonra çalışmalarını durdurmuştur.¹⁸⁷

Tacikistan, Ağustos 1996'da "Nükleer Malzemeleri Fiziksel Koruma Sözleşmesi"ne taraf olmuştur. Ülke, Ekim 1996 Nükleer Denemelerin Uygulanmasını Yasaklayan Antlaşma'ya imza atmış, Haziran 1998'de onaylamıştır. Ocak 1997'de ise, NSYÖ Antlaşması'na taraf olmuştur. NSYÖ Antlaşması'na ilişkin Garantileri Kullanma Antlaşması'nı imzalamak, IAEA örgütüne üye olmak ve Orta Asya'da NSAB Antlaşması'na taraf olmak için Ağustos 1999'da Tacikistan Devlet Komisyon'u kurulmuştur.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Potter, U., "Otsenivaya opasnost yadernih hishenii iz gosudartstv bivshego Sovetskogo Soyuza" / "Eski SSCB ülkelerde gerçekleşen nükleer hırsızlığın tehlikesini değerlendirmek", **Yadernii Kontrol / Nükleer Kontrol**, sayı 13, 1996, s.10-14.

¹⁸⁷ "Obzor. Uranovie hvostohranilişa v Respublike Tadjikistan: problemi i puti ih reşeniya", "Rapor. Tacikistan Cumhuriyeti uranyum atık depoları: problemler ve çözüm yolları", Materyalı k Mejdunarodnomu Forumu v Jeneve. 29.06.2009. / 29.06.2009 tarihli Cenevre Uluslararası Forum Bilgileri, **Tacikistan Cumhuriyeti Enerji ve Sanayi Bakanlığı ve BM Kalkınma Programı**, Duşanbe, 2009, (Erişim) <http://www.undp.tj/files/Uranium%20tailings%20Russ.pdf>, Haziran 2013.

¹⁸⁸ "12-19.08.2002. OON privetstvuyet namerenie pyati sredneazyatskih gosudarstv o zakluchenii dogovora o sozdanii v regione bezyadernoi zoni" / "12-19.08.2002. BM Orta Asya ülkelerinin bölgede NSAB kurma niyetine sıcak bakıyor ", **Tsentr Strategicheskikh İsledovaniı Pri Prezidente**

Aralık 1997'de Tacikistan'da "Silahların askeri teknoloji ve nükleer malzemelerin ihracatını kontrol edecek" yasa kabul edilmiştir. Söz konusu yasa, devlet güvenliğini sağlamak, kitle imha silahların yayılmasını önlemek ve ülkenin uluslararası yükümlülüğünü yerine getirmek gibi meseleleri içermiştir.¹⁸⁹ Haziran 2001'de Tacikistan, IAEA üyeliğine kabul edilmiştir.¹⁹⁰

Kazakistan hükümeti, ihracat kontrol meselesinde büyük sorumluluk göstermiştir. Buna Kasım 1998'de Astana'da Kazakistan Enerji, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ile ABD Ticaret Bakanlığı'nın ortak düzenlediği "Orta Asya ve Kafkas ülkelerindeki ihracat kontrolü ile kitle imha silahların yayılmasını önleme meselelerine ilişkin uluslararası bölgesel forumu" örnek olmuştur. Bu forumun esas amacı, nükleer silahların yayılma tehlikesiyle ilgili bölgesel meseleleri konuşmak, bölgesel işbirliği hakkında fikir alışverişinde bulunmaktır. Bu foruma Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan temsilcileri katılmıştır.¹⁹¹

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, Savunma Bakanlığı ve Dış İşler Bakanlığı tarafından hazırlanan "İhracat kontrolü" yasa taslağını, Aralık 2002'de Kırgızistan Parlamentosu onaylamıştır. Ocak 2003'te yürürlüğe girmiştir. Kasım 2002'de Özbekistan Dış Ekonomik İletişim Ajansı, "İhracat kontrolü" ile ilgili yasa taslağını hazırlayıp, Bakanlar Kurulu'na

Respubliki Tadjikistan / Tacikistan Cumhurbaşkanı Stratejik Araştırma Merkezi,12.08.2002, (Erişim)

http://mts.tj/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=9&Itemid=107&lang=ru Haziran 2013

¹⁸⁹ "Zakon Respubliki Tajikistan o Gosudarstvennom kontrole za eksportom vooruzhenii, voennoi tehniki i produktsii dvojnogo naznaçeniya. 1997 god, № 23-24/97" / "1997 yıl, 23-24/97 Nolu Tacikistan Cumhuriyeti'nin Silah, Askeri Teçhizat ve Çift Kullanımlı Mallar İhracatının Devlet Kontrolüne Dair Yasası", **Parlament Respubliki Tajikistan / Tacikistan Cumhuriyeti Parlamentosu**, Duşanbe, 13.10.1997, (Erişim) <http://www.majlisimilli.tj/ru/index/index/pageId/201/>, Haziran 2013.

¹⁹⁰ "Tajikistan v sisteme mejdunarodnih otnoşenii" / "Uluslararası İlişkiler Sisteminde Tacikistan", **Ofitsyalni website Ministerstvo İnostrannih Del Respubliki Tajikistan / Tacikistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Resmi Sitesi**, (Erişim) <http://mfa.tj/index.php?node=article&id=57>, Haziran 2013.

¹⁹¹ Razumov, Yaroslav; "V Astane proidet mejdunardni forum po kontroly za nerasprostroneniem yadernogo orujija" / "Astana, nükleer silahların yayılmasını önleme ve kontrolü adlı uluslararası foruma ev sahipliği yapacak", **Kazakhstanskaya ejenedelenaya gazeta "Panorama" № 43, 6 Noyabr 1998/ "Panorama" Kazakistan Haftalık Gazetesi**, sayı 43, 6 Kasım 1998, (Erişim) <http://panoramakz.com/archiv/1998/43.htm>, Haziran 2013.

sunmuştur. Bakanlar Kurulu bu yasa taslağını onaylayıp parlamentoya iletmiştir.¹⁹²

Genel olarak Orta Asya ülkeleri ihracat kontrol sisteminin verimliliğini artırmak sorununu hukuksal ve politik temelleri oluşturarak, yetkili belirleyerek çözmek mümkün değildir. Bu ancak Orta Asya devletleri tarafından antlaşmalar esasında işbirliği yaparak çözülebilir. Ulusal programların hazırlanmasında yardımda bulunmak, bölge devletleri arasında bilgi alışverişi yapmak, ortaklaşa belli bir sorunları çözecek net görevleri belirlemek ve uygulamak gerekmektedir.

Orta Asya bölgesiyle ilgili dış faktörleri de unutmamamız gerekmektedir. Bu bölge beş devletin toprağını kapsamaktadır. Bu kadar büyük bölgede nüfusun az olması (özellikle Kazakistan'la ilgili) ve bölgedeki altyapının gelişmemesi, kontrollerin yeterince güçlü olmasını engellemektedir. Bu kadar büyük bölgenin güvenliğini sağlamak kolay değildir. Fakat söz konusu mesele ilgisiz kalmaması gereken önemli bir meselelerdir.

Orta Asya bölgesinde NSAB statüsünün korunması için şu görevlerin yerine getirilmesi gerekmektedir:

- Bölgenin tüm özelliklerini kullanarak nükleer silahların yayılmasını önleyecek mekanizmalar oluşturulmalıdır.

- İhracat kontrolü. Bu meseleyle ilgili nükleer güvenlik konusunda Uluslararası Eğitim Merkezi'nin kurulması teklif edilmiştir. Teklif edilen merkez çerçevesinde gerekli saha çalışmaları ve seminerleri gerçekleştirilmelidir.¹⁹³

¹⁹² Usupov, Marat; "Prinyatie zakona ob eksportnom kontrole v Kırgızstane" / "Kırgızistan İhracat Kontrol Kanun'unun Kabulü", **NIS Export Control Observer, A Publication of the Center for Nonproliferation Studies, Monterey Institute of International Studies**, March 2003, (Erişim) http://cns.mii.edu/observer/pdfs/ob_0303r.pdf, Haziran 2013, s. 2.

¹⁹³ Nazarbayev, N.A.; **a.g.m.**, s. 64.

- Nükleer silahlara sahip devletler tarafından NSAB taraf ülkelere resmi olarak menfi güvenlik garantilerin verilmesi sağlanmalıdır.

Nükleer silahlar, artık istikrar faktörü değildir. Uluslararası güvenlik için bir tehlikedir. Terörist ve radikal gruplar için bu silah türü, tercih edilen silahlardan biridir. Zira nükleer silahları kullanmak, terörist grupların bencil hedeflerine ulaşmaları için en etkili ve yıkıcı bir yöntemdir. Böylece terörist ve radikal grupların canlanması sürecinde Orta Asya bölgesinde NSAB statüsünü korumak son derece önemlidir.

Orta Asya devletlerinde ihracat kontrol sistemi uluslararası ve donör örgütlerin her türlü yardımına muhtaçtır. Bu tür örgütler devlet kurumlarına teknolojik yardım ederek, ihracat kontrolüyle ilgili işleri destekleyip güncellemektedirler. Fakat bu tür yardımların da sınırlı olduğu bellidir. Bu nedenle nükleer ve diğer radyoaktif malzemelerin düzenli kontrol edilmesi için verimli ulusal sistemin kurulması gerekmektedir. Bunun için Orta Asya devletlerinin isteklerini, güçlerini ve tecrübelerini bir araya getirerek işbirliğinde olması şarttır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASINI ÖNLEME KONUSUNDA KAZAKİSTAN POLİTİKASI

I. BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI

Kazakistan 16 Aralık 2013 tarihinde bağımsızlığının 23. senesini kutlayacaktır. Karmaşık jeopolitik, çevresel ve küresel sorunlara rağmen, ülke 23 senelik sürede büyük başarılar elde etmiştir. Uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Kazakistan, çok yönlü dış politikası sayesinde dünyada tüm haklara sahip, saygın ve önemli devlet haline gelmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin dış politikası, küresel ve bölgesel güvenlik, adalet ve ilerleme adına çok yönlülük ve entegrasyon ilkeleri üzerine kurulmuştur. SSCB'nin çökmesinden sonra ortaya çıkan çeşitli sorunlara rağmen Kazakistan, dış politika sistemini oluşturmuştur. Ülke, birçok dış politika inisiyatiflerini hayata geçirmiştir. Kazakistan dış politikasının en önemli beş ilkesine göz atalım.

1. Ülkenin iç gelişimini ve ulusal güvenliğini sağlayacak pragmatik bir dış politika. Kazakistan, çok yönlü politika esasında dünyanın önemli ülkeleriyle karşılıklı ilişkilerini geliştirmektedir. Ülke, Rusya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Türkiye gibi önemli partnerlerle yüksek düzeyde ilişkiler kurmaktadır. Aynı zamanda kardeş komşu ülkelerle, Asya ve İslam Dünyası ülkeleriyle dostça ve karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler sürdürmektedir.

Kazakistan 138 ülke ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve 64 uluslararası siyasi ve ekonomik teşkilatlara üye olmuştur. Kazakistan'da 70 civarında

yabancı ve diplomatik temsilcilik ve uluslararası organizasyonların büroları faaliyet göstermektedir.¹⁹⁴

2. Karşılıklı verimli ve dostça ilişkiler politikası. Yıllardır komşu ülkelerle kurulan ilişkiler herhangi bir ülke için en karmaşık, aynı zamanda en önemli ilişkilerden biri olmuştur.¹⁹⁵ Komşu ülkelerin egemenliği ile bölgesel bütünlüğüne saygı göstermek Kazakistan'ın dış politika ilkelerinden biridir. Bu ilke esasında Kazakistan, tüm komşu devletlerle, özellikle Rusya ve Çin gibi iki küresel güçle, coğrafik yakınlık, finansal, askeri ilişkiler ve insan kaynakları gibi çeşitli alanlarda sıkı ilişkiler geliştirmektedir. Kazakistan'ın dış politikasının şekillenmesine, Rusya ve Çin ile olan sınırların uzunluğu ve ülkede yoğun olan Rus nüfusu büyük rol oynamıştır. Astana yönetimi, çoğu zaman Moskova ve Pekin'in çıkarlarını ve eğilimlerini dikkate alarak hareket etmiştir. Kazakistan'ın başlıca müttefiki Rusya Federasyonu olarak görülmektedir. Günümüzde ise Astana yönetiminin Çin ile ilişkilerini daha pragmatik bir yaklaşımla ele aldığı gözlemlenmektedir. Kazak hükümeti, enerji sektöründe daha fazla Çin yatırımı çekmeye ve böylece Batılı firmalara olan aşırı bağımlılığı kırmaya çalışmaktadır.¹⁹⁶

3. Bölgesel güvenlik sisteminin pekiştirilmesi. Kazakistan uluslararası toplumun sorumlu bir üyesidir. Ülkenin aktif katılımıyla BDT, Avrasya Ekonomik Topluluğu, KGAÖ ve ŞİÖ gibi bölgesel mekanizmalar oluşturulmuştur.¹⁹⁷ Kazakistan, BDT Gümrük Birliği olarak kurulan ve daha sonraları Avrasya Ekonomik Topluluğu (EURASEC) olarak değişen oluşumun üyesidir. Diğer üyeler de Rusya, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan olan bu topluluk, bütünleşme açısından bölgede somut bir yapılanmayı hedeflemektedirse de henüz beklentileri karşılamaktan oldukça uzaktır. Kazakistan'ın üye olduğu diğer bir bölgesel oluşum Orta Asya İşbirliği

¹⁹⁴ Tukumov, E.B.; "Vneşnyaya politika Kazakhstana za godı nezavisimosti: itogi, rezultati, dostijeniya" / "Bağımsızlık sonrası Kazakistan Dış Politikası: neticeler, sonuçlar, başarılar", **İzvestiya Kazakistan** / **İzvestiya (Haber) Kazakistan**, 14 Aralık 2011, (Erişim) <http://www.izvestia.kz/node/20473>, Temmuz 2013.

¹⁹⁵ Tukumov, E.B.; **a.g.m.**, s.1.

¹⁹⁶ "Kazakistan Ülke Bülteni 2012", **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu DEİK**, (Erişim) www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2597, Temmuz 2013. s. 7.

¹⁹⁷ Tukumov, E.B.; **a.g.m.**, s.1.

Teşkilatı (CACO) ise, üye ülkeler arasında bazı konularda görüş birliğine varılmaması nedeniyle işlevsellik kazanamamıştır.¹⁹⁸ Fakat bazı başarısızlıklara rağmen zaman geçtikçe bu tür bölgesel yapıların önemi ve yararı artmaktadır.

4. Küresel güvenlik sistemine Kazakistan'ın katkısı. 2010'da ABD başkenti Washington'da nükleer güvenlik konusunda düzenlenen Global Zirvesinde ABD Devlet Başkanı Barak Obama, Nursultan Nazarbayev'ı "Uluslararası Silahsızlanma Lideri" olarak adlandırmıştır.¹⁹⁹

Kazakistan, SSCB'nin dağılmasından sonra miras kalan ve ülkeyi dünyanın dördüncü büyük gücü yapan nükleer silahlardan vazgeçerek, Semey nükleer deneme poligonunu kapatma kararını almıştır. Böylece nükleer silahlardan kendi iradesiyle vazgeçen ilk ülke olarak tarihe geçmiştir. Kazakistan, silahsızlanma ve kitle imha silahların yayılmasını önleme konusunda başarılı çalışmalar yapmıştır. Kazakistan isteği üzerine Birleşmiş Milletler tarafından 29 Ağustos "Dünya Nükleer Silahlardan Vazgeçme Günü" olarak kabul edilmiştir. 29 Ağustos, Kazakistan için özel bir tarihtir. Zira Sovyetler Birliği'nin ilk nükleer denemesi 29 Ağustos 1949 tarihinde Kazakistan'ın Semey bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Daha sonra 40 yıl içinde yapılan 450 nükleer deneme sonucunda, bölge nüfusu ile çevre inanılmaz zarara uğramıştır.²⁰⁰

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen terör olaylarından sonra ABD'nin Orta Asya bölgesinde başlattığı askeri hareket sırasında ABD savaş uçaklarının, hava sahasını ve havaalanlarını kullanmasına izin veren Kazakistan, ABD ile olan ilişkilerini geliştirerek, uluslararası terörle mücadele sürecine katkıda bulunmuştur.²⁰¹

¹⁹⁸ Tokayev, K. K.; **Pod Styagom Nezavisimosti: ocherki o vneshnei politike Kazakhstana / Bağımsızlık Bayrağı Altında: Kazakistan Dış Politikası İle İlgili Makaleler**, Almatı, 1997, s. 21.

¹⁹⁹ Tukumov, E.B.; **a.g.e., s.**

²⁰⁰ Kara, Abdulvahap; Yeşilot, Okan; **Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan**, İstanbul, Altınoluk Yayın San., 2011, s. 99

²⁰¹ DEİK, **a.g.r.**, s. 9.

Bununla birlikte Kazakistan, medeniyetler arası küresel diyalog süreçlerinde önemli rol oynamıştır. 2003'te Dünya Dini Liderleri Zirvesi Astana'da gerçekleştirilmiştir. 2006 ve 2009 yıllarında devam eden bu forum dünya medeniyetlerinin yakınlaşmasını sağlamıştır.²⁰²

5. Kazakistan, güvenilir bir ülkedir. Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren yürütülen bölgesel ve küresel işbirlikleri son yıllarda meyvelerini vermeye başlamıştır. Kazakistan, BM Genel Asamblesinin oturumlarında, UNESCO, UNICEF ve UNDP gibi komisyon ve kurullarının çalışmalarında yer almaktadır. Kazakistan'ın dış politikasının en önemli taraflarından biri, Avrupa Birliği, Şanghay İşbirliği Teşkilatı ve Asya'da İşbirliği Ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA), Türk Konseyi gibi örgütler çerçevesinde entegrasyon süreçlerinin geliştirilmesidir. Kazakistan, 1300'ün üzerinde uluslararası antlaşmaya taraf olmuştur. Kazakistan'ın Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası gibi uluslararası finans kurumlarına İslam Kalkınma Bankası, Asya Kalkınma Bankası'na katılımına büyük önem verilmektedir. Kazakistan, AGİT, Avrupa Birliği kurumları ve NATO ile karşılıklı etkileşimde önemli rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra 2007'den itibaren Kazakistan, dünyada birçok uluslararası kuruluşlara başkanlık yapmıştır. Şu ana kadar ülke, AGİT (2010), ŞİÖ (2010-2011), İİÖ (2011) ve KGAÖ (2012) gibi birçok uluslararası örgütlere dönem başkanlığını üstlenmiştir. Bunu dünya ülkelerinin Kazakistan'a duydukları güveninin bir göstergesi olarak değerlendirebiliriz.²⁰³ Kazakistan'ın dış politikasının en önemli konularından biri, Avrupa Birliği, Asya'da İşbirliği Ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA), Türk Konseyi gibi örgütler çerçevesinde entegrasyon süreçlerinin geliştirilmesidir.²⁰⁴

²⁰² Amreyev, Bagdad; **Dönemimizde Kazakistan Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası**, İstanbul, Hayat Yayın Grubu, 2011, s. 65.

²⁰³ "Kazakistan Dış Politikası", **Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği resmi web sitesi**, (Erişim) <http://www.kazakhstan.org.tr/index.asp?sayfa=35>, Temmuz 2013.

²⁰⁴ Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği resmi web sitesi, **a.g.m.**, s.1.

II. KAZAKİSTAN'IN NÜKLEER SİLAHLARDAN VAZGEÇMESİ

Sovyetler Birliği 1949'da ilk nükleer silahını denedikten sonra yirmi yıl içinde yaklaşık 35 bin adet nükleer başlık üretmiştir. Bu nükleer başlıkların bir kısmı depolarda saklanırken, bir kısmı da Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusya'yı kapsayan geniş coğrafyaya konuşlandırılmıştır.

Kazakistan sınırlarında gerçekleşen nükleer denemelerin toplam sayısı 85'i termonükleer silah olmak üzere, 459 olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁵ Bu tür askeri amaçlı denemelerin dışında, Kazakistan sınırlarında 40 kadar "barışçıl nükleer deneme de yapılmıştır.

Aralık 1991'de Sovyetler Birliği dağıldığında Kazakistan'ın elinde 1400'den fazla kıtalararası stratejik nükleer başlık (SS-18) bulunmuştur. 21 Aralık 1991'de nükleer silahların statüsünü konu alan Almatı Deklarasyonu'na Ukrayna ve Beyaz Rusya ile birlikte imza atan Kazakistan, elindeki tüm taktik nükleer silahları Temmuz 1992'ye kadar Rusya Federasyonu'na devretmeyi kabul etmiştir. Nükleer silahsızlanma alanında Kazakistan'ın, Sovyet nükleer silahlarının konuşlandırıldığı Beyaz Rusya ve özellikle Ukrayna'ya göre çok hızlı adımlarla ilerlemesi uluslararası toplumu şaşırtmıştır.²⁰⁶

Bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın nükleer silahların yayılmasını önleme konusundaki tutumu, ülkenin resmi belgelerinde yer almıştır. Kazakistan Cumhuriyeti askeri doktrininde, kitle imha silahlarının, onları taşıma yöntemi ile modern teknolojilerinin Asya bölgesinde yayılma tehlikesi ve onların terör gruplarının eline ulaşma olasılığı, güvenliğin esas tehdidi olarak belirlenmiştir.²⁰⁷

²⁰⁵ Laumulin, Murat; "Nuclear Politics And The Future Security Of Kazakhstan", **The Nonproliferation Review**, Cilt 1, Sayı 2, Kış, 1994, s. 61-65, aktaran Mustafa Kibaroglu; "**Orta Asya'da Kitle...**", s. 322.

²⁰⁶ Kibaroglu, Mustafa; "**Orta Asya'da Kitle...**", s. 320-321.

²⁰⁷ "Kazakistan Respublikası Askeri Doktrinası" / "Kazakistan Cumhuriyeti Askeri Doktrini", **Zan gazetesi / Zan (Yasa) Gazetesi**, 10 Şubat 2000, (Erişim) http://adilet.zan.kz/rus/docs/U070000299_/links, Haziran 2013.

Kazakistan siyasetçileri, nükleer teknolojilerin yayılması ve onların bazı devletler ile özel gruplar tarafından ülkeye karşı kullanılması olasılığı, hatta Kazakistan'ın büyük nükleer güce sahip iki devlet arasında yer almasını ulusal güvenliğe dışarıdan gelen tehdit olarak görmektedirler.²⁰⁸ Kitle imha silahlarını ele geçirmek isteyen terör örgütleri, durdurulması zor uluslararası politik subjelere dönüştüğünü itiraf etmeliyiz. Bu tür örgütlerle mücadele konusunda sözleşmeler ya da anlaşmalar imzalamak, ekonomik yatırım uygulamak, nükleer silahları sınırlamak veya kısıtlamak, silah kullanmak gibi "geleneksel" yöntemlerle bir sonuca varmak zordur.

Bugünleri nükleer ve radyoaktif malzemelerin yasadışı ticareti ve transferi NSYÖ ve silahsızlanma sürecini engellemektedir. IAEA örgütünün resmi bilgilerine göre nükleer ve radyoaktif malzemelerinin yasadışı transferinin 550 olayı gerçekleştirilmiş ve bunun sadece üçte ikisi katılımcı ülkeler tarafından itiraf edilmiştir. 1993-2001 arasında tüm dünyada yaklaşık 200 adet radyoaktif malzemelerin ticareti kayda alınmıştır. Onların 8'i plütonyum, 10'u yüksek zenginleştirilen uranyum, 58'i alçak zenginleştirilmiş uranyum ve 115'i uranyum veya toryum ticaretidir.²⁰⁹

Kazakistan, bağımsızlığını ilan etmesinden itibaren nükleer silahların yayılmasını önleme sürecini geliştirme konusunda sağlam ve aktif hareketlerde bulunmuştur. Bunlar:

- Semey nükleer deneme poligonunun kapatılması;
- Kazakistan'ın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na nükleer silaha sahip olmayan devlet olarak taraf olması;

²⁰⁸ Satpayev, D.; Spanov, M.; "Natsyonalnaya bezopasnost Respubliki Kazakhstan: opit opredeleniya" / "Kazakistan Cumhuriyeti ulusal güvenliği: belirleme tecrübesi", **Evrasiiskoe soobşestvo: obşestvo, politika, kultura / Avrasya topluluğu: toplum, siyaset, kültür**, sayı 4, 1998, (Erişim) [http://www.webirbis.ksu.kz/cgi-bin/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=S&I21DBN=ST&P21DBN=ST&S21FMT=briefwebr&S21ALL=\(K%3DEBPA3ИЙCKOE\\$\)&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20](http://www.webirbis.ksu.kz/cgi-bin/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=S&I21DBN=ST&P21DBN=ST&S21FMT=briefwebr&S21ALL=(K%3DEBPA3ИЙCKOE$)&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20), Temmuz 2013, s. 68-69.

²⁰⁹ Ashimbayev, M.; Laumulin, M.; "Rol yadernogo orujiya v sovremennom mire" / "Çağdaş dünyada nükleer silahların önemliliği", **Aktualnie problemi mirovoi politiki / Uluslararası politikada aktüel sorunlar**, sayı 6, Almatı, 1994, s. 14.

- Nükleer savaş başlıklarının ülke sınırları dışına çıkarılması;
- Eski SSCB'nin mirasçısı olarak ABD ile SSCB arasındaki Stratejik Saldırı Silahların Azaltılması ve Sınırlanması Antlaşması'na taraf olması;
- Eski SSCB'nin mirasçısı olarak ABD ile SSCB arasındaki Orta ve Uzun Menzilli Füzeleri İmha Etme Antlaşması'na taraf olmasıdır.²¹⁰

SSCB'nin dağılmasından sonra Kazakistan'a büyük miktarda nükleer altyapı miras kalmıştır. Altyapı, uranyum sanayi ve uranyum işleme yerleri, çeşitli nükleer cihazlar için yakıt üreten sanayi kuruluşlar, nükleer reaktörler ve nükleer silahların büyük cephaneliklerinden oluşmuştur. Kazakistan toprağında bulunan nükleer cephanelerin hacmi çok büyük olması nedeniyle Kazakistan, dünyanın dördüncü nükleer gücüne sahip ülke olmuştur. Bu olay, ülke yönetimi için, en kısa zamanda, nükleer silahlar konusunda kamu politikası stratejisinin ve nükleer sanayi alanındaki devlet iç politikasının belirlenmesini gerekli kılmıştır.

Yüzlerce nükleer deneme ve on binlerce ton nükleer atığın yetersiz güvenlik önlemleri altında depolandığı, nükleer çöplük haline getirilmiş bu ülkede her türlü girişime karşı büyük bir antipati oluşmuştur. Ülkede 1989 yılında Kazak ünlü yazarı, şair, Kazakistan'ın UNESCO Daimi Temsilcisi, Oljas Suleymenov'un yöneticiliğiyle Semey nükleer deneme poligonunun kapatılmasını talep eden büyük anti-nükleer hareketi gerçekleşmiştir. Böylece halkın isteği ile, Cumhurbaşkanı N.Nazarbayev kararı esasında, Ağustos 1991'de Semey nükleer deneme poligonu kapatılmıştır. Ekim 1990'da imzalanan Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bağımsızlık deklarasyonunda "Ülke topraklarında nükleer silahların denenmesi, kitle imha silahlarının diğer çeşitleri için deneme poligonlarının inşa edilmesi ve çalıştırılmasına yasak konulmuştur."²¹¹

²¹⁰ Tokayev, K.K., a.g.e., s. 79.

²¹¹ "Kazak SSR'nın memleketlik egemendiği turalı Deklaratsiyası, 28.10.1990" / "Kazak SSC'nin bağımsızlık deklarasyonu, 28.10.1990", (Erişim) <http://magistr.kz/referat/show/136/45/2>, Temmuz 2013.

III. KAZAKİSTAN'IN NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASINI ÖNLEME VE SİLAHSIZLANMA POLİTİKASI

1990'ların ilk başında ABD'nin Orta Asya'daki stratejik çıkarlar listesinin başında, Kazakistan'ın nükleer silahlardan arındırılmış bölge olarak adlandırılması, bölgede ve bölge dışı ülkelerde kitle imha silahlarının ve teknolojisinin yayılmasının önlenmesi yer almıştır. 1991-1992 arasında Kazakistan coğrafyasında nükleer silahlarla ilgili ülke tutumunu etkilemek hedefiyle ABD spesifik hareketlerde bulunmuştur.

ABD ve Kazakistan arasında birkaç defa önemli görüşmeler gerçekleşmiştir. ABD eski Dış İşleri Bakanı J. Baker, Aralık 1991'de Almatı'ya ziyareti sırasında Bill Clinton'un, Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'a ilettiği davetiyeyi teslim etmiştir. Davetiyede Bill Clinton, N. Nazarbayev'ı ABD'yi resmi ziyarete davet etmiştir. Bu ziyaret konusunun Kazakistan sınırında bulunan nükleer silahlarla ilgili olacağı belliydi. O dönemdeki zor durumlarda ABD gibi uzaktaki ülkelerin askeri yardımına güvenmek Kazakistan için sakıncalı olmuştur. Bu yüzden ülkeye hem yakın hem sağlam ve dayanaklı bir müttefik seçmek doğru olacaktı.²¹²

Mayıs 1992'de Taşkent'te düzenlenen BDT üyelerinin zirvesi sırasında Kazakistan ve Rusya inisiyatifiyle KGAÖ kurulmuştur. Ertesi gün 16 Mayıs'ta Kazakistan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında dostluk, işbirliği ve karşılıklı yardım konusunda bir antlaşmanın imzalanmasına karar verilmiştir.²¹³

Mayıs 1992'de Devlet Başkanı N.Nazarbayev, ABD'ye ilk resmi ziyaretini yapmıştır. Ziyaretin ilk günü Genel Sekreter J.Baker ile görüşme sırasında N.Nazarbayev, nükleer güce sahip ülkelere güvenlik garantisinin yanı sıra, Kazakistan'ın NSYÖ Antlaşması'na katılması karşılığında

²¹² Nazarbayev, Nursultan; "Gasırlar togısında" / "Yüzyıllar kavşağında", Almatı, Atamura yayınları, 2003, s. 63-76.

²¹³ "Dogovor o kollektivnoj bezopasnosti" / "KGAÖ Antlaşması", KGAÖ Resmi Web sitesi, http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=126, Temmuz 2013.

Washington'dan ekonomik yardımların yapılmasını talep etmiştir. Ziyaretin ikinci günü Bill Clinton'la görüşme sırasında taraflar nükleer silahlarla ilgili konuşmuşlardır.²¹⁴

Böylece Kazakistan, KGAÖ çerçevesinde Rusya tarafından sağlanacak güvenlik meselesi resmi onaylandıktan sonra, Mayıs 1992'de Lizbon'da Beyaz Rusya, Kazakistan, Rusya, Ukrayna ve ABD temsilcileri tarafından Lizbon Protokolünü imzalamıştır. Antlaşmada dört ülke topraklarında bulunan stratejik nükleer güçlerle ilgili stratejik saldırı silahlarının azaltılması ve sınırlandırılması konusu ele alınmıştır. Lizbon Protokolünde Beyaz Rusya, Kazakistan ve Ukrayna nükleer silahlara sahip olmayan devletler olarak, NSYÖ Antlaşması kapsamındaki görevlerini beyan etmiştir.²¹⁵

Güvenlik, Sovyet dönemine ait kitle imha silahlarının azaltılması ve yayılmasının önlenmesi konusunda Ekim 1993'te ABD Kongresi tarafından kabul edilen "Tehditleri Azaltma Amaçlı İşbirliği Yasası" (Nanna-Lugara Yasası) ile sağlanmıştır. Bu yasa kapsamında, "nükleer, kimyasal ve diğer silahların imha edilmesi, güvenli bir şekilde taşınması ve korunması", "nükleer silahların imhası sırasında ortaya çıkan füzyon atıklarının ve parçacıklarının uygun olarak depolanması", kitle imha silahlarının ve üretim teknolojisinin yayılmasının önlenmesi, silahsızlandırmanın gerçekleştirilmesi konularında yeni bağımsız cumhuriyetlere yapılacak yardımlar ve teknik destekler öngörülmektedir.²¹⁶

Nanna - Lugara programı kapsamında verilen yardımlar sonucunda, Kazakistan, nükleer silahlardan vazgeçmeye karar vererek, nükleer silahlardan arındırılmış ülke statüsünü kabul etmiştir. Bu tarihi ve son derece

²¹⁴ Nazarbayev, N.A.; "Gasırlar toǵısında", s. 63-74.

²¹⁵ "Dogovor o nerasprostraneniı yadernogo orujıya ot 1968 goda" / "1968 Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması", **İnformatsyonno-pravovaya sistema normativnih pravovih aktov Respubliki Kazakhstan "Adilet"** / "Adilet" **Kazakistan Cumhuriyeti Yasal Bilgi Sistemi**, 10.11.1994, (Erişim) http://adilet.zan.kz/rus/docs/B940004500_, Temmuz 2013, s. 257-258.

²¹⁶ National defense authorization act for fiscal year 1994, Title XII, <http://www.fas.org/spp/starwars/congress/1993/h930804a.htm>, 4 Aralık 2002, aktaran Şatlık Amanov, **a.g.e.**, s. 207.

önemli bir karar olmuştur. Cumhurbaşkanı N.Nazarbayev, "Yüzyılların Kavşağında" adlı eserinde nükleer güçler tarafından Kazakistan'a verilecek güvenlik garantilerinin son derece zor görüşmeler sonucunda sağlandığını anlatmıştır.²¹⁷

Nanna - Lugara programı kapsamında "Tehdidi Beraber Azaltma" adlı Kazakistan - Amerikan programı oluşmuştur. Bu program çerçevesinde ABD Başkan Yardımcısı Gore Almatı'ya kısa süreliğine ziyarette bulunmuş ve Kazak ve Amerikan Savunma Bakanlıkları arasında, Kıtalararası Balistik Füzeleri fırlatma rampalarının imha edilmesi, kitle imha silahlarının yayılmasını önleme ve nükleer kazaları bertaraf etme konusunda antlaşma ve tane nihai antlaşma imzalanmıştır.²¹⁸ Bu maksatla Nanna - Lugara programı çerçevesinde ABD, Kazakistan'a 154 milyon 328 bin ABD doları çıkarında finansal yardımda bulunmuştur.²¹⁹ Başka bir kaynağa göre bu yardım 172 milyon dolara kadar yükselmiştir. ABD'nin eski Savunma Bakanı U.Perry'ye göre, "Tehdidi Beraber Azaltma" programı hem ekonomik hem de verimliliği yüksek politikalardan biri olmuştur.²²⁰

13 Aralık 1993'te Kazakistan, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı onaylamıştır. Kazakistan'ın NSYÖ Antlaşması'na taraf olması ülkenin dış politikasında nükleer silahsız geleceğe attığı önemli adımlardan biri olmuştur. Aynı zamanda Kazakistan, yeni bağımsız ülke olarak dış işlerine büyük sorumlulukla yaklaşp aktüel meseleleri çözüme konusunda büyük çaba göstermiştir. Kazakistan, günümüzde NSYÖ Antlaşması'na ilişkin görevlerini hiç bir sıkıntısız yerine getirmektedir.²²¹

²¹⁷ Nazarbayev, N.A.; "Gasırlar toğısında" s. 66.

²¹⁸ Nicol, Jim; Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, **Congressional Research Service CRS Issue Brief**, 19 Aralık 1996, aktaran Şatlık Amanov, **a.g.e.**, s. 208.

²¹⁹ Kozhahmetulu, K.; "Aziya men Afrikadagı halıkaralık katınastar" / "Asya ve Afrika bölgesindeki uluslararası ilişkiler", **Kazak Tarihi**, sayı 3, 1991, s. 119.

²²⁰ Pikayev, V.; **Yadernie nasledniki Sovetskogo Soyuza / Sovyetler Birliğı'nin nükleer mirasçıları**, sayı 5, Moskova, 1998, s. 82.

²²¹ Butler, Kenley., "Weapons Of Mass Destruction in Central Asia", **The Nuclear Threat Initiative NTI**, 1 Ekim 2002, <http://www.nti.org/analysis/articles/weapons-mass-destruction-central-asia/>, aktaran Amanov, Şatlık; **a.g.e.**, s. 209.

Nanna - Lugar programı çerçevesinde, ABD tarafından Kazakistan'a farklı konularda finansal yardımlar sağlanmaya devam etmiştir. 1990'ların sonunda ABD'li uzmanlar, Sovyet döneminde biyolojik silah deneme laboratuvarında Aral denizinin Vozrojdenie adasında dezenfekte çalışmaları yapmışlardır.²²²

1990'lı yıllarında Washington yönetimi, Kazakistan'ın nükleer silahlardan arındırılması ve her türlü maddenin Orta Asya bölgesinin dışına çıkmaması yönünde tutarlı ve kararlı bir strateji takip etmiştir. ABD'nin sağlam ihracat denetim sistemi neticesinde nükleer silah ve maddelerin kaçak alınıp satılması önlenmiştir.²²³

Şubat 1994'te Kazakistan Cumhuriyeti IAEA üyesi olarak kabul edilmiştir. NSYÖ Antlaşması maddelerine göre, Temmuz 1994'de Almatı'da Kazakistan Hükümeti ile IAEA arasında garantilerle ilgili antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma, Cumhurbaşkanı tarafından onaylandıktan sonra Haziran 1995'te yürürlüğe girmiştir. Günümüzde ülkenin tüm nükleer kuruluşları, IAEA garantileri altında ve Ajans kuralları ile standartlarına göre çalışmaktadır.

Aralık 1995'te AGİT'in Budapeşte Zirvesinde Rusya, ABD ve Büyük Britanya Başkanları tarafından mutabakat antlaşmasına imza atılmıştır. Bu antlaşma esasında Kazakistan Cumhuriyeti'nin ulusal güvenliği garanti altına alınmıştır. Söz konusu garantilerin verilmesiyle ilgili Çin Hükümeti'nin açıklamasını Şubat 1995'te "Xinhua" ajansı dağıtmıştır. Fransa'nın tutumu bu ülkelerden önce eski Başkanı F. Mitterand tarafından Eylül 1993'te Kazakistan'a yaptığı ziyaret sırasında yapılmıştır.²²⁴ Böylece Kazakistan'ın nükleer silahların çıkartılması konusunda uyguladığı görevler uluslararası topluluk tarafından onaylanmıştır.

²²² "Cooperative Threat Reduction Program", **Defense Threat Reduction Agency**, <http://www.dtra.mil/Missions/Nunn-Lugar/GlobalCooperationInitiative.aspx>, aktaran Şatlık Amanov, **a.g.e.**, s. 209.

²²³ Butler, Kenley., **a.g.m.**, s. 2.

²²⁴ Nazarbayev, N.A.; **Beibitşilik Kindigi / Barış Göbeği**, Astana, Elorda Yayınları, 2001, s. 133.

Mart 1994 yılında Kazakistan ve Rusya arasında Kazakistan'daki tüm nükleer savaş başlıklarının Rusya'ya 14 ay ve kalan nükleer malzemelerin 3 sene içerisinde taşınması konusunda antlaşma imzalanmıştır. 1995 yılının Nisan ayının sonuna doğru askeri mühendislik kuruluşlarının yardımıyla tüm stratejik ve taktik nükleer silahlar, Rusya bölgesine ulaştırılmıştır. Mayıs ayında Rusya Nükleer Merkezi ile Kazak Milli Nükleer Merkezi Atom Gücü Enstitüsü Uzmanları'nın katılımıyla Semey nükleer poligonundaki Sovyetler zamanından beri 130 metre derinlikte bulunan son derece güçlü plütonyum, kimyasal patlayıcı aracılığıyla imha edilmiştir. Cumhurbaşkanı N.Nazarbayev Kazakistan Cumhuriyeti vatandaşlarına seslenişinde, bu olayı "ülkenin nükleer tarihindeki son nokta" olarak değerlendirmiştir.²²⁵ Böylece Kazakistan nükleer silahsız bölgeye dönüşmüştür.

Sonraki dönemlerde Kazakistan, nükleer ve yardımcı amaçlı ürünleri dış pazara çıkarmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren ülke, ihracat kontrol sisteminin oluşturulmasıyla ilgili yoğun çalışmalarda bulunmuştur. Haziran 1993'te Kazakistan, BDT ülkelerinden önce ulusal ihracat kontrol sisteminin temeli sayılan "İhracat kontrolü" konusunda yasa kabul etmiştir.²²⁶ Söz konusu yasaya göre, sadece hükümet kararı esasında ülke dışına çıkarmaya ya da ülke içine sokmaya izin verilen ürünler listesi yapılmıştır. Bu ürünlerin sadece belli bir alanlarda kullanılmasına izin verilmiştir. Tüm işlemler yoğun kontrol altında gerçekleştirilmiştir. Kurallara aykırı durumlarda cezalar uygulanmıştır.²²⁷

Sonuç olarak nükleer silahların yayılmasını önleme alanındaki birkaç uluslararası antlaşmaya taraf olan Kazakistan, zorunlu tüm görevleri yerine getirmekte ve kitle imha silahlarının, özellikle nükleer silahların, yayılmasını önleme politikasını iyi bir şekilde uygulamaya devam etmektedir. Ülkenin tüm

²²⁵ "Poslednaya tochka v yadernoi biografii Kazakhstana" / "Kazakistan'ın nükleer biyografisindeki son nokta", **Kazakhstan i mirnoe soobshestvo / Kazakistan ve Dünya topluluğu**, sayı 2, 1995, s. 112-113.

²²⁶ Tokayev, K.K.; Sholnik, V.S.; **CTR v Kazakhstane / Kazakistan'da CTR**, Almatı, 2003, s. 14.

²²⁷ Ashimbayev, M.; Laumulin, M.; **a.g.e.**, s. 175.

nükleer kurulum ve malzemeleri IAEA garantileri altındadır. Onların dışarı çıkarılmasıyla ilgili ihracat kontrolünün ulusal sistemi oluşturulmuştur.

IV. ORTA ASYA'DA NÜKLEER SİLAHLARDAN ARINDIRILMIŞ BÖLGE KURULMASI KONUSUNDA KAZAKİSTAN TUTUMU

Kazakistan, Orta Asya'da NSAB'nin kurulması fikrini desteklemiştir. 1997'de BM kapsamında Orta Asya'da NSAB kurulması konusunda Antlaşma taslağını hazırlamak için bölge uzmanlarının çalışma grubu kurulmuştur. Bu tarihten itibaren müzakere süreci başlamış ve Kazakistan bu sürece aktif bir şekilde katılmıştır.²²⁸

Kazakistan'ın Orta Asya'da NSAB'nin kurulması konusuna yönelik tutumu, ülkeyi nükleer silahlardan arındırılması ve nükleer güce sahip devletler tarafından güvenlik garantilerinin alınması konusunu kapsamıştır. Kazakistan Dış İşleri Bakanlığı tarafından Orta Asya'da NSAB kurulması konusunda Kazakistan'ın hedefleri belirlenmiştir. NSAB Antlaşması'na taraf olarak kitle imha silahlarının yayılmasını önleme düzenini güçlendirmek, uluslararası, bölgesel güvenliğin ve istikrarın sağlanmasında katkıda bulunmak bu hedeflerin temelini oluşturmuştur.²²⁹

Orta Asya'da NSAB kurulması konusundaki Kazakistan tutumu ilk defa Eylül 1997'de Taşkent Konferansı'nda Dış İşler Bakanı E.Idirisov tarafından açıklanmıştır. E.Idirisov, NSAB kurulması sürecinde BM prensiplerine bağlı olması gerektiğini ve gelecek Antlaşmanın, Kazakistan'ın bundan önce onayladığı uluslararası antlaşmalarla uyum sağlaması gerektiğini belirtmiştir. E.Idirisov'a göre, Orta Asya'da NSAB fikrinin önem kazanması için:

²²⁸ **Problema Sozdaniya v Tsentralnoi Azii Zoni, Svobodnoi Ot Yadernogo Orujiya / Orta Asya'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge'nin Kurulması, a.g.e., s. 17.**

²²⁹ "Zapis besedi direktora DMS MID RK E.Kazihanova s direktorom regionalnogo tsentra OON po voprosam razorujeniya v ATR TS.Ishiguri" / "Kazakistan'ın Dış İşleri Bakanlığı çok taraflı işbirliği departman başkanı E. Kazihanov'un BM Asya Pasifik okyanusu bölgesi silahsızlanma işleri merkez başkanı TS. Ishiguri ile konuşması", **Tekuşii Arhiv MID RK za 1998 god / Kazakistan Dış İşleri Bakanlığı Arşivi 1998 yıl.**

1. NSAB Antlaşması'na taraf olma ihtimali yüksek katılımcılar sayısının artırılması;
2. NSAB Antlaşması'na ekolojik protokolü eklenmesi;
3. Antlaşmanın hazırlanması sona erene kadar NSAB coğrafik sınırlarının belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.²³⁰

Ağustos 2002'de Orta Asya ülkelerine yaptığı gezi sırasında BM Genel Sekreteri'nin Silahsızlanma İşleri Yardımcısı J.Dhanapala Kazakistan'ın Dış İşleri Bakanı K.Tokayev ile görüşmüştür. Bu görüşme amacı, kitle imha silahlarının yayılmasını önleme sorunları, Orta Asya'da NSAB Antlaşması taslağı ve silahsızlanma konusuyla ilgili meseleler olmuştur. BM Temsilcisi söz konusu Antlaşmanın 4. maddesi etrafındaki çelişkilerin çözülmesini teklif etmiştir. J.Dhanapala, her devlet kendi toprağı üzerinden nükleer silahların taşınmasına izin verip vermeyeceğı konusunda bağımsız davranırsa, bu söz konusu madde üzerinde bir antlaşma sağlanacağını ifade etmiştir. Antlaşmanın 4. maddesi J.Dhanapala'nın teklifi üzerine değiştirilmiştir.²³¹

18 Ekim 2002'de BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Kazakistan'a yaptığı resmi ziyareti sırasında Kazakistan, 2002'nin Ekim ayının sonuna doğru New York'ta Orta Asya ülkelerinin resmi olarak nükleer silahlara sahip beş ülkeyle görüşmesi gerektiğini belirlemiştir. Nükleer güce sahip devletler tarafından verilecek güvenlik garantileri görüşme konusu olmuştur.²³²

Kazakistan, Orta Asya'da NSAB Antlaşması'nın imzalama tarihinin 2002'nin sonu ya da 2003'ün ilk dönemlerine ertelenmesiyle ilgili teklif

²³⁰ "O sozdanii v TSA ZSYAO: Vstuplenie 1-go zamestitelya ministra inostrannih del RK E.A.Idrisova na Almatinskoi Konferentsii, 8-12 sentyabrya 1997 g." / "Orta Asya'da NSAB'nin kurulması konusuna dair Kazakistan Dış İşleri Bakan Yardımcısı E. A. Idrisov'un 8-12 Eylül 1997 yılında düzenlenen Almatı Konferansı'nda Yaptığı Konuşması", **Tekuşii Arhiv MID RK za 1997 god / Kazakistan Dış İşleri Bakanlığı Arşivi 1997 yıl.**

²³¹ "Pismo Postpredu RK pri mejdunarodnih organizatsiyah v Vene. O zakluçenii MAGATE po kazahstanskoi popravke k proektu Dogovora TSA ZSYAO" / "Kazakistan'ın Vena'daki uluslararası örgütler eski temsilcisine mektubu IAEA örgütünün Kazakistan tarafından yapılan Orta Asya'da NSAB Anlaşması taslağına yönelik değışiklerine ilişkin sonucu", **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god / Kazakistan Dış İşleri Bakanlığı Arşivi 2003 yıl.**

²³² "Kofi Annan v Centralnoj Azii" / "Kofi Annan'ın Orta Asya'ya ziyarete", **Deutsche Welle DW International Broadcaster Germany**, 23.10.02, <http://www.dw.de/кофи-аннан-в-центральной-азии/a-659756>, Temmuz 2013.

sunmuştur. Bu teklife, Orta Asya'nın diğer dört ülkesi sıcak davranmamışlardır. Özbekistan ve Türkmenistan temsilcileri, Antlaşmanın imzalama tarihi ertelenirse, görüşmelere gerekli seviyede katılamayacaklarını belirtmişlerdir.²³³

Kazakistan böyle bir teklifte bulunmasını şu sebeplere dayandırmıştı:

1. Resmi olarak nükleer silahlara sahip ülkeler tarafından güvenlik garantilerinin sağlanması, bu ülkelerle ayrıntılı müzakere yapılmasını gerektirmektedir;

2. Antlaşma taslağının tüm ülke içi devlet kurumları tarafından incelenmesi gerekmektedir. Ülke yönetiminin, böyle bir teklifte bulunmasının sebebi, belge metniyle ilgili tanışma süresinin ilk dönemlerinde Kazakistan Enerji ve Maden Kaynakları Bakanlığının, Orta Asya bölgesinde bulunan radyoaktif atıklarının gömülmesini yasaklayan kuralları kabul etmeyeceğini açıklamasıyla ilgiliydi. 2001 yılında Başkan N.Nazarbayev, mediaya yaptığı konuşmasında Kazatomprom Ulusal Atom Şirketi uzmanlarının, yurtdışından gelecek alçak ve orta radyoaktif atıkları ülke topraklarına gömülmesi meselesine sıcak baktığını, meselenin halka detaylı anlatılması gerektiğini belirtmiştir.²³⁴ Cumhurbaşkanının böyle bir açık ve net konuşmasından sonra Enerji ve Maden Kaynakları Bakanlığı, söz konusu mesele üzerinde aktif bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Enerji ve Maden Kaynakları Bakanlığı, Antlaşmanın 3. maddesine "yüksek radyoaktif" kelimesinin eklenmesini de teklif etmiştir.²³⁵

²³³ "Pismo Postpredu RK pri mejdunarodnih organizatsiyah v Vene. O zaklučenii MAGATE po kazahstanskoi popravke k proektu Dogovora TSA ZSYAO" / "Kazakistan'ın Vena'daki uluslararası örgütler eski temsilcisine mektubu. IAEA örgütünün Kazakistan tarafından yapılan Orta Asya'da NSAB Anlaşması taslağına yönelik değişikliklerine ilişkin sonucu ", **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god, Kazakistan Dış İşleri Bakanlığı Arşivi 2003 yıl.**

²³⁴ **Kz Today Haberleri**, 28 Ağustos 2001, (Erişim) <http://www.today.kz/ru/news/kazakhstan/2013-07-30/91374>, Temmuz 2013.

²³⁵ "Informatsiya Komiteta po atomnoi energetike RK ot 14.12.2002 g. (O radyoaktivnih othodov v Kazahstane)" / "Kazakistan Atom Enerji Komitesi'nin 14.12.2002 tarihinde Kazakistan'daki radyoaktif atıklara dair bilgisi", **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god / Kazakistan Dış İşleri Arşivi 2003 yıl.**, s. 2

Antlaşma taslağının onaylanması konusunda Orta Asya'nın diğer ülkelerinin, Kazakistan teklifine karşı çıkacağı belliydi. Kırgızistan, bu meseleyi asla kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Kırgızistan'ın BM Temsilcisi, Kazakistan tarafına soruları yönelmiştir. İlk olarak, Kazakistan'ın bundan önce radyoaktif atıkları nereye gömmekte olduğunu ve ileride nereye gömecekleriyle ilgili, ikinciden gömme çalışmaları için yeterli sayıda cihazların olup/olmadığıyla ilgili ve bu faaliyetler IAEA örgütünün prensipleri veya kuralları kapsamında yapılıp/yapılmayacağıyla ilgili, son olarak da radyoaktif atıklarının yer altı sulara düşmeyeceğine garanti verip/veremeyecekleriyle ilgili meseleler dile getirilmiştir.²³⁶

14 Aralık 2002'de Kırgızistan Dış İşleri Bakanlığı'na, Kazakistan Dış İşleri Bakanlığı resmi mektup yollamıştır. İlk soruya Kazakistan, bundan önce radyoaktif atıkları gömme çalışmalarının uygulanmadığını, fakat ileride böyle bir faaliyetin gerçekleşmesi mümkün olduğuna dair yanıt vermiştir. Son iki soru ise, yanıtız kalmıştır. Bir süre sonra Kazakistan'ın Kırgızistan Büyükelçisi N.Sagadiyev, söz konusu proje sel, erozyon, heyelan, çığ nedeniyle ortaya çıkacak ekolojik felaketlerin Fergana hasatlarına büyük zarar vereceğini ifade etmiştir.²³⁷ Kırgızistan tarafı, böyle bir açıklamadan sonra Kazakistan teklifini kabul etmeyeceğinden bir daha emin olmuştur.

Tacikistan tarafı ise, Kazakistan tarafından teklif edilen "yüksek radyoaktif" kelimesinin eklenmesini kabul etmeyeceğini ifade ederek, ilk başta karşı çıkmıştır.²³⁸ Ancak sonradan Tacikler fikrini değiştirmiştir. Tacikistan Dış İşleri Bakanlığı, söz konusu değişikliğin ülke politikasını

²³⁶ "Informatsiya Komiteta po atomnoi energetike RK ot 14.12.2002 g. (O radyoaktivnih othodov v Kazahstane)" / "Kazakistan Atom Enerji Komitesi'nin 14.12.2002 tarihinde Kazakistan'daki radyoaktif atıklara dair bilgisi", **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god, Kazakistan Dış İşleri Arşivi 2003 yıl.**, s. 1.

²³⁷ "Pismo Vremennogo poverennogo v delah RK v Kırgızskoi Respublike N.Sagadiyeva ot 10.09.2003 g." / "Kazakistan'ın Kırgızistan Büyükelçisi N.Sagadiyev'in 10.09.2003 tarihindeki mektubu", **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god, Kazakistan Dış İşleri Arşivi 2003 yıl.**

²³⁸ "Pismo Postreda RK pri OON M. Zharbusinovoı pervomu vitse-ministru inostrannih del RK K.H.Abuseitovu ot 26.11.2002 g." / " Kazakistan'ın BM daimi temsilcisi M. Zharbusinova'nın Kazakistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakan Yardımcısı K.H.Abuseitov'a 26.11.2002 tarihinde yazdığı mektubu", **Tekuşii Arhiv MID RK za 2002 god, Kazakistan Dış İşleri Arşivi 2002 yıl.**

etkilemeyeceğini, bu nedenle Antlaşma taslağına değişiklikler yapma konusunda Kazakistan teklifini desteklediğini bildirmiştir.²³⁹

Türkmenistan'ın resmi tutumu oluşmamıştır, fakat Kazakistan teklifine de olumlu bakmamıştır. Özbekistan ise, Orta Asya'nın diğer devletlerin kabul ettiği halde kendisinin de kabul etmeye hazır olduğunu açıklamıştır.²⁴⁰

Orta Asya'da NSAB kurulması konusundaki meseleleri çözmek kolay değildir. Zira bölge devletlerinin arasında birçok sıkıntılar ve anlaşmazlıklar bulunmaktaydı ve bulunmaktadır. Bölge devletleri kendi menfaatlerine dayanarak hareket etmişlerdir. Dolayısıyla her ülkenin Orta Asya'da NSAB'nin oluşturulması konusunda farklı tutumları mevcuttur.

V. NÜKLEERSİZ DÜNYA İÇİN KAZAKİSTAN'IN YENİ ULUSLARARASI İNİSİYATİFLERİ

Küresel nükleer silahsızlanma süreci 29 Ağustos 1991'de Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev kararıyla Semey deneme poligonunun sonsuza kadar kapatılmasıyla başlamıştır. Bu süreç Bağımsızlığına yeni kavuşan Kazakistan için de, küresel topluluk için de, son derece önemli bir süreçtir.

Semey deneme poligonunun kapatılmasından sonra "Novaya Zemlya" (Rusya), "Nevada" (ABD), "Mororua" (Fransa) ve "Lobnor" (ÇHC) gibi dünyanın en büyük poligonlarında nükleer silahların denenmesi konusunda moratoryum ilan edilmiştir.

²³⁹ "Nota MID Respubliki Tadjikistan ot 08.12.2003 g." / "Tacikistan Dış İşleri Bakanlığı'nın 08.12.2003 tarihindeki mektubu", **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god, Kazakistan Dış İşleri Arşivi 2003 yıl.**

²⁴⁰ "Pismo Postpreda RK pri OON E.Kazıhanov'a pervomu vitse-ministru RK K.Abuseitovu ot 04.06.2003 g." / "Kazakistan'ın BM Eski Temsilcisi E.Kazıhanov'un Kazakistan Dış İşleri Bakan Yardımcısı K.H.Abuseitov'a 04.06.2003 tarihinde yazdığı mektubu", **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god, Kazakistan Dış İşleri Arşivi 2003 yıl.**

Semey deneme poligonunda ilk nükleer patlama 29 Ağustos 1949'da, son patlama ise, 19 Ekim 1989 yılında gerçekleştirilmiştir. N.Nazarbayev, bu konuda "...40 sene içinde Semey deneme poligonunda bir buçuk milyon insanı etkileyen 450 deneme gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle 29 Ağustos 1991'de tereddüt etmeden Semipalatinsk (Semey) Nükleer Deneme Poligonu'nun kapatılmasıyla ilgili karar verdim. Yıllar sonra 29 Ağustos Kazakistan inisiyatifiyle Uluslararası Nükleer Denemelere Karşı Eylem Günü olarak ilan edildi" demiştir.²⁴¹

Kazakistan tarafından sunulan "Uluslararası Nükleer Denemelere Karşı Eylem Günü" önergesi, 2 Aralık 2009'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 64. oturumunda Birinci Komite'nin oybirliğiyle kabul edilmiştir. Önergeye onaylayan ülkeler arasında Brezilya, Beyaz Rusya, Türkmenistan, Tacikistan, Ermenistan, Moğolistan, Kırgızistan, Japonya da yer almıştır. Böylece 29 Ağustos Uluslararası Nükleer Denemelere Karşı Eylem Günü olarak belirlenmiştir. Bu ülkeler böyle bir uluslararası günün belirlenmesi sayesinde nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya inşasının hızlı devam etmesine inandıklarını ifade etmişlerdir.²⁴²

Kazakistan aynı perspektif doğrultusunda, Seul'deki Nükleer Güvenlik Zirvesi'nden hemen önce, Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev tarafından Astana'da 2012'de gerçekleşen "Nükleer Denemelere Karşı Nükleer Silahlardan Arındırılmış Dünyaya" adlı forumda Uluslararası Nükleer Yakıt Bankası'nın kurulması teklifini sunmuştur. Bu öneri, nükleer enerjiden yararlanmak isteyen bütün ülkelerin tek merkezden güvenli ve meşru bir şekilde enerjiyi temin edebilmesini öngörmüştür. ABD dahil, uluslararası bir

²⁴¹ Masatova, Bagdat; "Bezyadernie initsiyatıvı Kazakhstana: integratsyonni potentsiyal"/ "Kazakistan'ın nükleersiz dünya inisiyatıfleri: entegrasyon potansiyeli", **İnstitut Obşestvennoi Politiki / Kamu Politikası Enstitüsü**, 05.06.2013, (Erişim) http://www.ipd.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=550:masatova-bezyadernie-initsiyatıvı-statya&catid=124:2011-08-17-04-29-16&Itemid=157, Temmuz 2013.

²⁴² "Kazakistan'ın Yeni Uluslararası İnisiyatifi: Uluslararası Nükleer Denemelere Karşı Eylem Önerisi", **TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi)**, 21.06.2011, (Erişim) http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1301/kazakistanin_yeni_uluslararası_inisiyatifi_uluslararası_nukleer_denemelere_karsi_eyl em_önerisi, Temmuz 2013.

nükleer yakıt bankası kurulmasını destekleyen ülkeler ve kuruluşlar böyle bir bankanın, ülkeleri kendi yakıtlarını kendi başlarına üretmekten caydırarak, uluslararası güvenliği güçlendireceğini savunmuştur.²⁴³

Kazakistan, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması yerine Nükleer Silahların Yatay ve Dikey Yayılmasının Önlenmesi konusunda uluslararası antlaşmanın oluşması gerektiğini söylemiştir. Kazakistan tarafından sunulan diğer bir teklif ise, ATOM Nükleersiz Dünya Projesi'dir. Projenin başlangıç tarihi, 29 Ağustos 2012, "Uluslararası Nükleer Denemelere Karşı Eylem Günü"dür. Projenin temel hedefi, nükleer silahların denenmesini ve kullanılmasını tamamen yasaklamaktır.

Şubat 2013'te İran'ın nükleer politikası konusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ABD, İngiltere, Fransa, Çin, Rusya ve Almanya'nın katılımıyla gerçekleşen toplantıya Kazakistan, ev sahipliği yapmıştır. AB Dış İlişkileri ve Güvenlik Politikası Temsilcisi Catherine Ashton'un başkanlık yaptığı bu toplantıda, bölgedeki mevcut sorunların diplomatik yöntemlerle çözülmesi görüşülmüştür.²⁴⁴

20. yüzyılın sonunda dünyada dördüncü nükleer güce sahip olduğu halde ondan kendi isteğiyle vazgeçen Kazakistan, nükleer silahların yayılmasını önleme siyasetinin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu katkı, uluslararası topluluk tarafından son derece önemli adım olarak değerlendirilmiştir.

Kazakistan, nükleer silahsızlanma ve barışçıl amaçlarla nükleer kullanımı adına yürüttüğü çalışmalarına aktif bir şekilde devam etmektedir. Kazakistan'ın nükleersiz gelecek konusunda yaptığı stratejik seçimi, ülkenin

²⁴³ "Kazakistan'da Nükleer Yakıt Bankası Kurulması Planı", **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, 14 Nisan 2009, (Erişim) <http://www.usakgundem.com/haber/32846/kazakistan-39-da-nukleer-yakit-bankasi-kurulmasi-planı.html>, Temmuz 2013.

²⁴⁴ "Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçisi Canseyit Tüymebayev'in 8 Nisan 2013 tarihinde USAK-Uluslararası Stratejik Araştırma Kurumu'nda "Nükleersiz Dünya İçin Kazakistan İnişiyatifleri" konulu yuvarlak masa toplantısında yaptığı konuşması", **Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği**, (Erişim) <http://www.kazakhstan.org.tr/index.asp?sayfa=55>, Temmuz 2013.

güvenlik politikasındaki önceliğini göstermiştir. Uluslararası güvenliğin güçlenmesine yönelik politika, devletler arası işbirliğinin geliştirilmesi ve küresel sorunlarla anlaşmazlıkların çözülmesi konusunda, uluslararası örgütlerin rolünü artırmak için gösterilen çaba, prensipler ve sürdürülebilir kalkınma girişimleri, Kazakistan'ın nükleer silahsızlanma alanında uyguladığı barışçıl politikasının sağlam bir temelini oluşturmuştur. Kazakistan, bağımsızlık sonrası belirlenen hedeflere başarılı bir şekilde ulaşmıştır.

SONUÇ

20. yüzyıl tarihte Soğuk Savaş'ın yüzyılı olarak adlandırılmaktadır. Soğuk Savaş döneminde iki kutup arasındaki rekabet sırasında ortaya çıkan nükleer silahlar, büyük nükleer güçler arasındaki dengeyi korumak üzere icat edilmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla bu rekabet sona ermiştir. Uluslararası toplum, medeniyetin bir tehlikeden kurtulduğunu düşünmüştür. Fakat nükleer silahlar, hem kalitesi hem de sayısı açısından gelişerek, dünyanın en tehlike silahları haline gelmiştir. Uluslararası güvenlik sistemi nükleer silahların yayılmasını önleme konusunda yeni yöntemler aramaya devam etmiştir.

Nükleer silahlardan arındırılmış bölgelerin kurulması konusuna ilişkin fikirler 50 sene içinde tüm dünyaya yayılmış ve önemli siyasi faktör olarak milyonlarca insan tarafından desteklenmiştir. Soğuk Savaş döneminde nükleer silahlardan arındırılmış bölgelerin kurulması, savaş sonrası da devam etmiştir. Latin Amerika ve Karayip Adası, Pasifik Okyanusu'nun güney tarafı, Güney Doğu Asya, Afrika kıtası, NSAB'ler olarak önceden ilan edilmiştir. NSAB'ler, nükleer silahların yayılmasını önleme ve silahsızlanma rejiminin pekiştirilmesi ve geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Günümüzde nükleer silahlarından ve diğer kitle imha silahlarından arındırılmış bölgelerin Ortadoğu, Kore Yarımadası gibi askeri siyasi gerilimin yükseldiği bölgelerde kurulması konusu ortaya koyulmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya ülkelerinin yerleştiği coğrafyada da böyle bir bölgenin kurulması gündeme gelmiştir. Orta Asya'da NSAB fikrinin tarihi Moğolistan'ın kendisini nükleer silahlardan arındırılmış bölge olarak ilan ettiği 1992'de başlamıştır. Orta Asya'da NSAB'nin kurulması konusuna dair ilk teklif 1993'te Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Karimov ve sonraki teklif 1995'te Kırgızistan eski Cumhurbaşkanı Askar Akayev tarafından yapılmıştır. Beş sene sonra bu teklif Birleşmiş Milletler tarafından da desteklenmeye başlamıştır. Şubat 1997'de Orta Asya ülkelerinin cumhurbaşkanlarının bir araya gelerek imzaladıkları Almatı Deklarasyonu kapsamında NSAB'nin oluşturulmasına

karar verilmiştir. 8 Ekim 2006'da SSCB tarafından nükleer silahların denemesi yapılan Kazakistan'ın Semey şehrinde bir araya gelen beş Orta Asya ülkesi kurucu antlaşmanın nihai metnini imzalamışlardır. Antlaşmanın bölümleri arasında nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımı, nükleer tesislerin fiziksel olarak korunması ve nükleer silahların güvenli bir şekilde taşınması gibi konular yer almaktadır.

1998'de Hindistan ve Pakistan tarafından gerçekleştirilen nükleer denemeler sonucunda Orta Asya ülkelerinin kendi güvenliğini koruma isteği ortaya çıkmıştır. Bu olay, NSAB Antlaşması'nın hızlı bir şekilde imzalanmasını sağlamıştır. Batılı devletler, Orta Asya ülkelerinin böyle bir girişimde bulunmasını genel olarak desteklemişlerdir. Nükleer güce sahip beş devlet tarafından Antlaşmanın birkaç maddesine değişiklikler yapılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kazakistan'ın elinde dünyanın dördüncü gücü olarak adlandırılması için yeterli nükleer silahlarının çok büyük miktarı bulunmuştur. Fakat 1991'de elindeki tüm taktik nükleer silahlardan kendi isteğiyle vazgeçen Kazakistan, Ukrayna ve Beyaz Rusya ile birlikte 1992'de bu silahların Rusya Federasyonu'na devretmeye karar vermiştir. Böylece Orta Asya bölgesinin güvenliğe kavuşmasını sağlayarak, NSAB'nin kurulması sürecine katkıda bulunmuştur.

Çalışmamızın sonunda aşağıdaki meselelerden bahsetmek isteriz.

- 20. yüzyılın sonundan başlayarak günümüze kadar devam eden nükleer silahların kontrol edilmesi, sınırlandırılması ve engellenmesi için yapılan çalışmalar sonucunda uluslararası hukuksal belgelerin çerçevesinde hukuksal bir düzen oluşmuştur. Nükleer silahsızlanma meselesi, yüksek maliyeti ve uzun süreyi gerektiren süreç olması nedeniyle, nükleer silahların yayılmasını önleme düzeninin en zayıf yönlerinden biri haline gelmiştir. Ancak bu zayıflık nükleer silahsızlanma sürecinin yakın gelecekte tamamen faaliyetine son vereceği anlamına gelmemektedir. Bu sürecin mutlaka devam etmesi gerekmektedir.

- Nükleer silahlar, uluslararası toplum için bir tehdittir. Miktarı ve kuvveti açısından hacimli nükleer silaha sahip Rusya ve ABD, bu silahları adım adım imha etmek konusunda iki taraflı müzakerelere devam etmeleri gerekmektedir. Gelecekte bu sürece diğer nükleer güçlerin de katılması beklenilmektedir.

- Hindistan ile Pakistan tarafından nükleer silahlarının denenmesi, İsrail, Kuzey Kore ve İran'ın bu silahlara ilişkin politikaları, nükleer güvenlik sisteminin sağlanmasını engellemektedir. Söz konusu ülkelerin politikası nükleer silahların yayılmasını önleme konusundaki uluslararası düzenin bozulmasına sebep olmaktadır.

- Nükleer silahlanma süreci, dünyanın kuzey yarım küresinden, nükleer silahlardan arındırılmış bölgelerin oluşması ise, güney yarım küresinden başlamıştır. İlk olarak 1959 yılında Antarktika kıtasına nükleer silahların yerleştirilmesi yasaklanmıştır. Tarihi açıdan Antarktika dünyanın ilk NSAB'dir. Antarktika'da sadece nükleer silahların yerleşmesi değil, aynı zamanda nükleer atıklarının gömülmesi de yasaktır. Antarktika Antlaşmasının imzalanmasından itibaren söz konusu Antlaşmaya hiç değişiklikler yapılmamıştır. Bundan sonra Latin Amerika'da, Karayıp Adası'nda, Pasifik okyanusunun güney tarafında, Güney Doğu Asya'da, Afrika kıtasında NSAB'ler kurulmuştur. Bu süreç sayesinde bugün dünyanın tüm güney yarısında nükleer silah bulunmamaktadır.

- Nükleer silahların yayılmasını önleme ve NSAB'nin oluşturulması birbirine yakın meselelerdir. NSAB'nin oluşturulması kitle imha silahlarının yayılmasını önleme konusunda yapılan hareketlerden biridir ve aynı zamanda bölgesel istikrarı ve güvenliği sağlamakta önemi yüksektir. Bu nedenle önceden kurulan NSAB tecrübesi, Orta Asya ülkeleri için son derece önemlidir.

- Günümüzde nükleer silahlara sahip ya da sahip olmayan devletlere yakın olan herhangi bir bölgeyi nükleer silahlardan arındırılmış bölge olarak ilan etmek kolay bir iş değildir. Bölgesel sorunların ve güvenlik konusundaki

meselelerin çözülmesi, genel olarak bölgenin çeşitli konularda hazırlık yapması gerekmektedir. Örneğin, Güney Doğu, Doğu Avrupa ya da Ortadoğu bölgeleri, kırk seneden fazla NSAB'nin kurulması konusunda çaba göstermektedirler.

- Şubat 2006'da Orta Asya ülkeleri kendilerinin bulunduğu bölgeyi NSAB olarak ilan etmişlerdir. Orta Asya ülkeleriyle beraber nükleer silahlara sahip olmayan diğer devletler, ülkelerin silahsızlanma sürecine katılmaları ve nükleer silah üretmemeleri için faaliyet göstermektedir. Özellikle nükleer silahlara sahip olmayan devletler için bu tür silahlar son derece tehlikelidir. Nükleer silahsızlanmanın çok taraflı sürecinin yenilenmesi için Güvenlik Konseyi'nin, söz konusu meseleyi gündeme getirmesi gerekmektedir.

- Uluslararası barışın sağlanması konusunda yükümlü BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri, nükleer güce sahip beş devlet, Orta Asya'da NSAB'nin oluşturulması konusunda ilgili tutumlarını açıklamıştır. Nükleer güçler, kendi tarafından Orta Asya'da NSAB Antlaşması'nın kapsamında belirlenen taleplere uygun olduğu halde, Orta Asya devletlerine menfi güvenlik garantilerinin verileceğini belirtmişlerdir. Nükleer silaha sahip ülkeler, NSAB Antlaşması'nın bazı maddeleri konusunda değişikliklerin yapılması gerektiğini öne sürmüşlerdir.

- Nükleer silahların üretiminde kullanılan malzemelerin yayılma tehlikesi konusunda Orta Asya ülkeleri büyük sorumluluk göstermektedir. Bölge devletlerinin, nükleer malzemelerinin saklanması, hesabının yürütülmesi, kontrol edilmesi konusunda iki ve çok taraflı işbirliğine ihtiyacı vardır.

- Günümüzde Orta Asya ülkeleri ihracat kontrolünün ulusal sistemini geliştirme konusunda uluslararası örgütlerin finansal yardımına muhtaçtır. Uluslararası örgütler, bölge devletlerine maddi ve teknolojik cihazlar konusunda ya da entelektüel yardımda bulunarak, ihracat kontrolü ile ilgili çalışmaları desteklemektedirler. Orta Asya ülkeleri, bağımsız olarak harekete geçmesi için nükleer ve diğer radyoaktif maddelerin kontrol edilmesinin

verimli ulusal sisteminin oluşması, bölge ülkelerinin tecrübelerinin bir araya getirilmesi gerekmektedir. Böylece Orta Asya ülkelerinin nükleer silahsızlanma politikası ile nükleer maddelerin kontrol sistemi önemli netice gösterecektir.

- Çalışmamızda nükleer silahlardan arındırılmış dünyanın sağlanması konusuna ilişkin Kazakistan dış politikası ayrı bir konu olarak incelenmiştir. Kazakistan nükleer silahlar konusunda dünyanın dördüncü ülkesinden nükleer silahsız bir ülkeye dönerek, nükleer silahsız yeni bir tarihini yazmıştır. Kazakistan silahsızlanma, nükleer silahları barındırmama, nükleer denemeleri yasaklama faaliyetlerinde bulunarak, nükleer silahların yayılmasını önleme sürecine katkıda bulunmuştur.

NSAB'lerin ve nükleer silahların yayılmasını önleme sürecinin başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için, bölge ülkelerinin nükleer tehditlere ve güney komşularındaki istikrarsızlıklara karşı güvenliğinin garanti altına alınması gerekmektedir. Ayrıca Orta Asya ülkelerinin kendileri de, topraklarındaki terörizm tehdidiyle mücadele edebilmesi için gerekli araç ve imkanları bulmak zorundadırlar. Bu sadece askeri hareket anlamına gelmemektedir. Sınır güvenliğinin oluşturulması ve güvenlik birimlerinin güçlendirilmesi, terörizme karşı mücadelede önemli rol oynamaktadır. Bu aynı zamanda nükleer silahların yayılmasını önleme sürecinin de bir önkoşuludur. Bu anlamda NSAB'ler, bölge ülkeleri için çok önemli bir fırsat olarak değerlendirmelidir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKBULUT, Saffet; ERTEKİN, Süleyman; **Dünyadaki Silahsızlanma Çalışmaları ve Türkiye**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1995

AMREYEV, Bagdad; **Dönemimizde Kazakistan Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası**, İstanbul, Hayat Yayın Grubu, 2011

ANDERSON, David; The Achievements of the Strategic Reduction Treaty and Future Possibilities for Strategic Arms Reduction, **Published by the Department of the Parliamentary Library**, Australia, 1991

ARI, Tayyar; **Uluslararası İlişkiler Teorisi: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 3. baskı, İstanbul, Alfa Yay. Dağ., 2004

ARI, Tayyar; **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2004

ATAÖV, Türkkaya; **Silahsızlanma Gereği**, Doğan Basımevi, Ankara, 1979.

BRZEZİNSKİ, Zbigniew; **Büyük Satranç Tahtası**, İstanbul, İnkilap Yayınları, 2005

DABAĞYAN, Levon Panos; **Pearl Harbor'dan Hiroşima'ya (1941-1945)**, İstanbul, Kum Saati Yayıncılık, 2004

DİKBAŞ, Yılmaz; **İsrail'in Nükleer Silah Cephaneliği**, İstanbul, Asya Şafak Yayınları, 2006

DOĞANAY, M.; Atun, A.F.; **Ortadoğu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Değerlendirilmesi: Körfez Harbi ve Alınan Dersler**, Ankara, Nurol Matbaası, 1994

FRANK, Andre Gunder; **The Centrality Of Central Asia**, Amsterdam, VU University Press, 1992, s. 5, aktaran Şatlık Amanov; **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, Gökkubbe Bilim Evi Basın Yayın, İstanbul, 2007

GERGER, Haluk; **Soğuk Savaştan Yumuşamaya**, Ankara, Işık Yayınları, 1980

GÖNLÜBOL, Mehmet; **Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.

HENDERSON, Conway W.; **International Relations, Conflict and Cooperation at the Turn of the 21th Century**, New York, McGraw Hill, 1998

Institut strategicheskoy stabil'nosti posatoma / Rosatom Stratejik İstikrar Enstitüsü; Yadernoe Oruzhie i Nacional'naja Bezopasnost' / Nükleer Silah ve Ulusal Güvenlik, Moskova, Krasnii Oktyabr Yayınları, 2008

İŞBİLEN, Evren; **Nükleer Satranç: İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye**, İstanbul, Ozan Yayıncılık Ltd., 2009

KARA, Abdulvahap; Yeşilot, Okan; **Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan**, İstanbul, Altınoluk Yayın San., 2011

KARİMOV, İslam; **Ot regionnoi bezopasnosti k globalnoi bezopasnosti**, Tom 4, Tashkent, Uzbekistan, 1996 / **Bölgesel güvenlikten küresel güvenliğe**, 4. cilt, Taşkent, Uzbekistan Yayınları, 1996

KASENOV, U.T.; **Bezopasnost Tsentralnoi Azii: Globalnie, Regionalnie i Natsionalnie Problemi / Orta Asya Güvenliği: Küresel, Bölgesel ve Ulusal Sorunlar**, Almatı, Kitap Yayınları, 1998

KİBAROĞLU, Mustafa; Orta Asya'da Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma, Derleyen AYDIN, Mustafa; **Küresel Politikada Orta Asya**, Avrasya Üçlemesi I, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005

KİBAROĞLU, Mustafa; **Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Japonya'nın Güvenliği**, V. cilt, Sayı 2, Avrasya Dosyası, Yaz 1999

KOZHAHMETULU, K.; Aziya men Afrikadagi halıkaralıq katınastar / Asya ve Afrika bölgesindeki uluslararası ilişkiler, **Kazak Tarihi**, sayı 3, 1991

LEVITAS, Gloria; **Peace and Disarmament Education**, New York, Town Crier Printing, 2004

NAZARBAYEV, N.A.; **Beibitşilik Kindigi / Barış Göbeği**, Astana, Elorda Yayınları, 2001

Nazarbayev, Nursultan; **Gasırlar togısında / Yüzyıllar kavşaağında**, Almatı, Atamura yayınları, 2003

ORLOV, V.; **Yadernoe Nerasprostranenie / Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme**, 1. Cilt , Moskova, PIR-Tsentr Politicheskikh Isledovaniı, 2002

OSADA, Arata; **Atom Bombası Çocukları**, çeviren Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 1965

ÖZGÜR, Salih; **Kitle İmha Silahları**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006

PİKAYEV, V.; **Yadernie nasledniki Sovetskogo Soyuza / Sovyetler Birliği'nin nükleer mirasçıları**, sayı 5, Moskova, 1998

Problema Sozdaniya v Tsentralnoi Azii Zoni, Svobodnoi Ot Yadernogo Orujiya / Orta Asya'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge'nin Kurulması, Almatı, 1998

SÖNMEZOĞLU, Faruk; **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2000

SÖNMEZOĞLU, Faruk; **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitapevi, 2000

TOKAYEV, K. K.; **Pod Styagom Nezavisimosti: Ocherki o vneshnei politike Kazakhstana / Bağımsızlık Bayrağı Altında: Kazakistan Dış Politikası**, Almatı, 1997

TOKAYEV, K. K.; **Organizatsiya Obedinennih Natsii: Polveka Sluzheniya Miru / Birleşmiş Milletler Örgütü: Elli Sene Barış İçin Hizmet**, Almatı, 1995

TOKAYEV, K.K.; SHOLNİK, V.S.; **CTR v Kazakhstane / Kazakistan'da CTR**, Almatı, 2003

TUĞLACI, Pars; **Okyanus Ansiklopedik Sözlük**, VIII. cilt, İstanbul, Cem Yayınevi, 1983

USUBALİYEV, Esen; "İstoriko-Etnicheskaya Haraktiristika Turkestana" / "Türkistan'ın Tarihi-Etnik Karakteristiği", **İstitut Strategicheskogo Analiza i Prognoza - İSAP / Stratejik Analiz ve Tahminler Enstitüsü - İSAP**, aktaran NOGAYEVA, Ainur: **Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin'in Stratejik Denge Arayışları**, Usak Yayınları, Ankara, 2011

YÜCE, Çağrı Kürşat; **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerine Mücadele**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006.

MAKALELER

ASHİMBAYEV, M.; Laumulin, M.; Rol yadernogo orujiya v sovremennom mire" / "Çağdaş dünyada nükleer silahların önemliliği, **Aktualnie problemi mirovoi politiki / Uluslararası politikada aktüel sorunlar**, sayı 6, Almatı, 1994

Azyadağı Özara İs-Kimıl jane Senim Şaraları Jözindeğı Kenes Sammitinin Korıtındı Kujatı / AİGK Zirvesi Karalarına İlişkin Antlaşma, **Egemen Kazakstan / Bağımsız Kazakistan**, 17 Ağustos 1999

BAYCAUN, Saule; SSCB Sonrası Orta Asya'da Entegrasyon Arayışları: Olumlu ve Olumsuz Faktörler, **Stratejik Analiz**, cilt 2, sayı 25, 2002

BUU Bas Hatşısı K. Annanın Yadrolık Karu Taratpau Maseleleri Jönindegi 2. Halıkaralık Konferentsiyağa Katisuşılarğa Joldagan Ündeui / BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Nükleer Silahlarının Yayılmasını Yasaklama Konusuna Dair 2. Uluslararası Konferans Katılımcılarına Yönelik Konuşması, **Egemen Kazakstan / Bağımsız Kazakistan**, 9 Eylül 1997

Kıtai Halk Respublikasının Kazakstanga kauipsizdik kepildikterin beru turalı malımdemesi / Çin tarafından Kazakistan'a güvenlik garantisinin verileceğine dair açıklaması, **Egemen Kazakstan / Bağımsız Kazakistan**, 9 Şubat 1995

Orta Azya Respublikaları Basşılarının Almatı Deklaratsiyası. 28 Akpan 1997 jil / 28 Şubat 1997 Alma-Ata Deklarasyonu, **Egemen Kazakstan / Bağımsız Kazakistan**, 28 Şubat 1997

Poslednaya tochka v yadernoi biografii Kazakhstana / Kazakistan'ın nükleer biyografisindeki son nokta, **Kazakhstan i mirnoe soobshество / Kazakistan ve Dünya topluluğu**, sayı 2, 1995.

Vistuplenie Predsedatelya Komissii Po Inostrannim Delam Narodnogo Politicheskogo Konsultativnogo Soveta KNR Tyan Tzenpeya / Çin Milli Siyasi Danışma Birliği Dış İşleri Komisyon Başkanı Tian Zenpei'in konuşması **Mejdunarodnaya konferentsiya XXI vek: navstrechu miru, svobodnomu ot yadernog orujiya / 21. yüzyıl: Nükleersiz Dünyaya Doğru Uluslararası Konferansı**, Almatı, 2001

LAUMULİN, Murat; Nuclear Politics And The Future Security Of Kazakhstan, **The Nonproliferation Review**, Cilt 1, Sayı 2, Kış, 1994, s. 61-65

NICOL, Jim; Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, **Congressional Research Service CRS Issue Brief**, 19 Aralık 1996.

POTTER, U., Otsenivaya opasnost yadernih hishenii iz gosudartstv bivshego Sovetskogo Soyuzu / Eski SSCB ülkelerde gerçekleşen nükleer hırsızlığın tehlikesini değerlendirmek, **Yadernii Kontrol / Nükleer Kontrol**, sayı 13, 1996

Problemı Nerasprostraneniya / Silahsızlanma Sorunları, sayı 1, 1998

SAFRANCHUK, I.; Sozdanie zoni, svobodnoi ot yadernogo oruzhiya, v Tsentralnoi Azii: Chto dumayut v Rossii / Orta Asya'da NSAB oluşturmak: Rusya ne düşünüyor?, **Yadernii kontrol / Nükleer kontrol**, sayı 4, 1999

Zoni svobodnie ot yadernogo orujiya (voprosi i otveti) / Nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler (sorular ve yanıtlar), Almatı, 1997

ARŞİV BİLGİLERİ

Informatsiya Komiteta po atomnoi energetike RK ot 14.12.2002 g. (O radyoaktivnih othodov v Kazahstane) / Kazakistan Atom Enerji Komitesi'nin 14.12.2002 tarihinde Kazakistan'daki radyoaktif atıklara dair bilgisi, **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god / Kazakistan Dış İşleri Arşivi 2003 yıl**

Informatsiya Komiteta po atomnoi energetike RK ot 14.12.2002 g. (O radyoaktivnih othodov v Kazahstane) / Kazakistan Atom Enerji Komitesi'nin 14.12.2002 tarihinde Kazakistan'daki radyoaktif atıklara dair bilgisi, **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god, Kazakistan Dış İşleri Arşivi 2003 yıl**

Nota MID Respubliki Tadjikistan ot 08.12.2003 g. / Tacikistan Dış İşleri Bakanlığı'nın 08.12.2003 tarihindeki mektubu, **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god, Kazakistan Dış İşleri Arşivi 2003 yıl**

O sozdanii v TSA ZSYAO: Vstuplenie 1-go zamestitelya ministra inostrannih del RK E.A.Idrisova na Almatinskoi Konferentsii, 8-12 sentyabrya 1997 g. / Orta Asya'da NSAB'nin kurulması konusuna dair Kazakistan Dış İşleri Bakan Yardımcısı E. A. Idrisov'un 8-12 Eylül 1997 yılında düzenlenen Almatı Konferansı'nda Yaptığı Konuşması, **Tekuşii Arhiv MID RK za 1997 god / Kazakistan Dış İşleri Bakanlığı Arşivi 1997 yıl**

Otçet o komandirovke 1-go sekretarya OMBKV DMC MID RK D.R. Kairgeldinoy na mezhdunarodnuyu konferentsiyu v Taşkente, 15-16 Sentyabrya 1997 g. / Kazakistan Dış İşleri Temsilcisi D.R. Kairgeldina'nın 15-16 Eylül 1997'de Taşkent'te gerçekleşen uluslararası konferansla ilgili rapor, **Tekuşii Arhiv MID RK za 1997 god, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dış İşler Bakanlığı'nın Güncel Arşivi 1997 yıl**

Pismo Postpreda RK pri OON M. Zharbusinovoy pervomu zam.ministra inostrannih del RK E.A. Idrisovu ot 06.01.1999 g. / BM eski daimi temsilcisi M. Zharbusinova'nın Kazakistan Dış İşleri Bakan Yardımcısı E.A. Idrisov'a

06.01.1999 tarihinde yazdığı mektubu, **Tekuşii Arhiv MID RK za 1999 god / Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dış İşler Bakanlığı'nın Güncel Arşivi 1999 yıl**

Pismo vitse-ministra K. Abuseitova Postpredu RK pri mejdunarodnih organizatsiyah v Jeneve N.J. Danenovu ot 18.08.00 / Başkan Yardımcısı K. Abuseitov'un Cenevre'deki uluslararası örgütler eski başkanı N.J. Danenov'a 18.08.2000 tarihinde yazdığı mektubu, **Tekuşii Arhiv MID RK za 2000 god, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dış İşler Bakanlığı'nın Güncel Arşivi 2000 yıl**

Pismo Postpreda RK pri OON M. Zharbusinovi pervomu vitse-ministru inostrannih del RK K.H.Abuseitovu ot 26.11.2002 g. / Kazakistan'ın BM daimi temsilcisi M. Zharbusinova'nın Kazakistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakan Yardımcısı K.H.Abuseitov'a 26.11.2002 tarihinde yazdığı mektubu, **Tekuşii Arhiv MID RK za 2002 god, Kazakistan Dış İşleri Arşivi 2002 yıl**

Pismo Postpreda RK pri OON M. Zharbusinovi pervomu vitse-ministru inostrannih del RK K.H.Abuseitovu (Ob itogah ekspertnoi vstreçi stran C-5 + R-5 v New Yorke po voprosam sozdaniya ZSYAO v TSA) ot 19.12.02 g. / Kazakistan'ın BM daimi temsilcisi M. Zharbusinova'nın Kazakistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakan Yardımcısı K.H.Abuseitov'a (C-5 + R-5 ülkeler eksperlerinin New York'ta gerçekleştirilen Orta Asya'da NSAB kurulması konusuna ilişkin görüşme sonucu hakkında) 19.12.02 tarihinde yazdığı mektubu, **Tekuşii Arhiv MID RK za 2002 god, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dış İşler Bakanlığı'nın Güncel Arşivi 2002 yıl**

Pozitsiya RK na zamechaniya R-5 k proektu Dogovora TSA ZSYAO i Protokola k nemu, / Orta Asya'da NSAB Anlaşması taslağına ve protokolüne R-5 eleştirisine Kazakistan pozisyonu, **Tekushii Arhiv MID RK, Kazakistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Güncel Arşivi 2002 yıl**

Pismo Postpreda RK pri OON E.Kazıhanov'a pervomu vitse-ministru RK K.Abuseitovu ot 04.06.2003 g. / Kazakistan'ın BM Eski Temsilcisi E.Kazıhanov'un Kazakistan Dış İşleri Bakan Yardımcısı K.H.Abuseitov'a 04.06.2003 tarihinde yazdığı mektubu, **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god, Kazakistan Dış İşleri Arşivi 2003 yıl**

Pismo Postpredu RK pri mejdunarodnih organizatsiyah v Vene. O zakluçenii MAGATE po kazahstanskoi popravke k proektu Dogovora TSA ZSYAO / Kazakistan'ın Vena'daki uluslararası örgütler eski temsilcisine mektubu IAEA örgütünün Kazakistan tarafından yapılan Orta Asya'da NSAB Anlaşması taslağına yönelik değişikliklerine ilişkin sonucu, **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god / Kazakistan Dış İşleri Bakanlığı Arşivi 2003 yıl**

Pismo Vremennogo poverennogo v delah RK v Kırgızskoi Respublike N.Sagadiyeva ot 10.09.2003 g. / Kazakistan'ın Kırgızistan Büyükelçisi N.Sagadiyev'in 10.09.2003 tarihindeki mektubu, **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god, Kazakistan Dış İşleri Arşivi 2003 yıl**

Popravki i zamechniya R-5 k tekstu Dogovora o sozdanii ZSYAO v TSA (iun 2003 g. komentarii k Samarkandskomu tekstu) / NSAB Anlaşması metnine ilişkin nükleer güce sahip devletler tarafından değişiklikler ve yorumlar, **Tekuşii arhiv MID RK za 2003 god, Kazakistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı'nın Güncel Arşivi, 2003 yıl**

Predlojeniya i komentarii Frantsii k proektu Dogovora o zone, svobodnoi ot yadernogo orujiya v Tsentralnoi Azii ot 09.01.2003 g. (neofitsiyalniı perevod) / 09.01.2003 tarihindeki Orta Asya'da NSAB Anlaşması'yla ilgili Fransa'nın önerileri ile eleştirileri, **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Güncel Arşivi 2003 yıl**

Zapis besedi direktora DMS MID RK E.Kazihanova s direktorom regionalnogo tsentra OON po voprosam razorujeniya v ATR TS.Ishiguri / Kazakistan'ın Dış İşleri Bakanlığı çok taraflı işbirliği departman başkanı E.

Kazihanov'un BM Asya Pasifik okyanusu bölgesi silahsızlanma işleri merkez başkanı TS. Ishiguri ile konuşması, **Tekuşii Arhiv MID RK za 1998 god / Kazakistan Dış İşleri Bakanlığı Arşivi 1998 yıl**

Dokument Velikobritanii v otnoshenii zoni, svobodnoi ot yadernogo orujiya v Tsentralnoi Azii ot 10.01.2003 g. (neofitsyalnii perevod) / 10.01.2003 tarihindeki Orta Asya'da NSAB kurulması konusunda Büyük Britanya pozisyonu (gayri resmi tercüme), **Tekuşii Arhiv MID RK za 2003 god, Kazakistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Güncel Arşivi 2003 yıl**

ELEKTRONİK YAYINLAR

12-19.08.2002 OON privetstvuyet namerenie pyati sredneazyatskih gosudarstv o zakluchenii dogovora o sozdanii v regione bezyadernoi zoni / 12-19.08.2002 BM, Orta Asya ülkelerinin bölgede NSAB kurması konusuna sıcak bakıyor, **Tsentr Strategicheskikh İsledovanii Pri Prezidente Respubliki Tadjikistan / Tacikistan Cumhurbaşkanı Stratejik Araştırma Merkezi,** 12.08.2002
http://mts.tj/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=9&Itemid=107&lang=ru

21 vek: navstrechu miru, svobodnogo ot jadernogo oruzhija / 21. yüzyıl: nükleer silahlardan arındırılmış dünyaya doğru bir yol, **Po Materialam Mezhdunarodnoj Konferencii / Uluslararası Konferans Materyalleri,** Almatı, 29-30 Ağustos 2001,
<http://photos.state.gov/libraries/amgov/30145/publications-russian/EJ-nuclear-0210-ru.pdf>

ABDİMUNİNOV, O.B.; OON i Tsentralnaya Aziya: regionalnaya bezopasnost, mir i sotrudničestvo po problemam stabilnogo razvitiya / BM ve Orta Asya: bölgesel güvenlik, sürdürülebilir kalkınma konusunda barış ve işbirliği,

Molodoi uçeni / Genç Bilim Adamı Dergisi, sayı 3., 2011,
<http://www.moluch.ru/archive//26/2828/>

ABDRAHMANOV, A.S.; Vneshnaya Politika Turkmenistana: Kluçivie Tendentsii" / "Türkmenistan Dış Politikası: Temel Esasları, **İnstitut Mirovoi Ekonomiki i Politiki Pri Fonde Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan / Kazakistan Cumhuriyeti Birinci Cumhurbaşkanı Vakfı Dünya Ekonomi ve Politika Enstitüsü (IWEPE)**, 05.03.2008,
http://iwep.kz/stariysite/index.php?option=com_content&task=view&id=236&Itemid=63

ACHARYA, Amitav; The Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone Treaty,
<http://www.amitavacharya.com/sites/default/files/The%20Southeast%20Asia%20Nuclear%20Weapon-Free%20Zone%20Treaty.pdf>,

AHMETOVA, Albina; Geneticheskij genocid. Postradavshie ot Semipalatinskogo poligona (Kazakhstan) stanovjatsja izgojami obshhestva / Genetik soykırım. Semipalatinsk kurbanları toplum tarafından dışlanmakta,
TsentrAsya Orta Asya Araştırma Merkezi, 22 Ağustos 2003,
<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1061504640>.

ARBATOV, Aleksey; Pervii udar i garantiya bezopasnosti / İlk Darbe ve Güvenlik Garantileri, **Voенno-promıshlennii kurier "VPK" Obşerossiiskaya ejenedelnaya gazeta / Askeri-Endüstriyel Kurye "VPK" Rusya Haftalık Gazetesi**, sayı 22 (338), 9 Haziran 2010, <http://vpk-news.ru/articles/6536>.

Atom Nedir?, **Diyadinnet Haber İletişim ve Yayıncılık**,
<http://www.diyadinnet.com/YararliBilgiler-58&Bilgi=atom-nedir>

Atomun Tarihi. Atomun Anlamı. Atomun Tarihçesi, **Diyadinnet Haber İletişim ve Yayıncılık**, <http://www.diyadinnet.com/YararliBilgiler-957&Bilgi=atomun-tarihi-atomun-anlamı-atomun-tarihçesi>

BAL, Çetin; Manhattan Projesi, **Zamanda Yolculuk**, Haziran 2005
<http://www.zamandayolculuk.com/cetinbal/manhattanprojesi.htm>

BARADAY, Muhammed; Nükleer silahsızlanma rejimi, **Yeni Şafak**, 26 Mart 2006
<http://yenisafak.com.tr/arsiv/2006/mart/29/dusunce.html>

Birleşmiş Milletler Antlaşması, **Kamu Denetçiliği Kurumu (OMBUDSMAN)**,
<http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/35501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>

Birleşmiş Milletler Antlaşması. Güvenlik Konseyi, **The United Nations Today**,
<http://www.unicankara.org.tr/today/1.html#1g>

Bişkekşkaya vstreça Glav gosudarstv-uçastnikov DKB / KGAÖ üyelerinin
 Bişkek zirvesi, **Izvestiya gazeta / Izvestiya gazetesi**, 26 Ağustos 1999,
<http://izvestia.ru/news/553811>

BOZBIYIK, Arif; HANCI, Hamit; ÖZDEMİR, Çağlar; DEMİRKAN, Özgür;
 Nükleer Silahlar: Üretimi ve Etkileri, **Türk Tabipleri Birliği**,
<http://www.ttb.org.tr/STED/sted1001/nukleer.pdf>

BROCKHAUS, Efron; Ansiklopedik Sözlük: Srednaya Asya, Tsentralnaya Asya) / Orta Asya, Merkezi Asya, <http://www.centrasia.ru/cnt.php>

BUDAK, Turkan; Orta Asya'da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye, **Bilge Strateji**, V. cilt, 9. sayı, Güz 2013,
http://www.bilgesam.org/tr/images/stories/dergiler/bilgestrateji_2013/Makale%207%20-%20Orta%20Asya.pdf

BUTLER, Kenley; Weapons Of Mass Destruction in Central Asia, **The Nuclear Threat Initiative NTI**, 1 Ekim 2002,
<http://www.nti.org/analysis/articles/weapons-mass-destruction-central-asia/>,

CARTER, Jimmy; ABD'nin nükleer çifte standartı barışın altını oyuyor, 23 Eylül 2007, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=233642>

FISHER, David; History Of The International Atomic Energy Agency. The First Forty Years", **A Fortieth Anniversary Publication**, http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1032_web.pdf

Committee on Proliferation, **North Atlantic Treaty Organization Official Website**, http://www.nato.int/cps/ar/natolive/topics_69282.htm.

Cooperative Threat Reduction Program, **Defense Threat Reduction Agency**, <http://www.dtra.mil/Missions/Nunn-Lugar/GlobalCooperationInitiative.aspx>

GUJVENKO, Yulya; Semipalatinsk ili Semey? Neskolko slov k istorii nazvaniya odnogo goroda / Semipalatinsk mi? Semey mi? Bir şehir adının değişmesi ile ilgili bir kaç cümle, **Fergana News Bilgi Ajansı**, 27 Ağustos 2007, <http://www.fergananews.com/articles/5305>.

Funkcii upravlenie po voprosam razoruzhenija / Silahsızlanma Departmanı Fonksiyonlar, **Birleşmiş Milletler Resmi Web Sitesi**, <http://www.un.org/ru/peace/disarmament/oda.shtml>

Hiroshima And Nagasaki Bombings, **ICAN International Campaign To Abolish Nuclear Weapons**, <http://www.icanw.org/the-facts/catastrophic-harm/hiroshima-and-nagasaki-bombings/>

İBRAGİMOV, Sagınbay; Orta Asya mı, Merkezi Asya mı?, Karakalpakstan'ın (Özbekistan) ünlü yazar gazetecisi, siyasetçi **Sagınbay İbragimov Eserleri Resmi Sitesi**, <http://www.katharsis.su/newspaper/15-asia.html>

IMANGAZİYEV, Almaz; Geopoliticheskaya rol Tsentralni Azii v 21 veke / 21. yüzyılda Orta Asya'nın Jeopolitik Rolü, www.rau.su/observer/N9_2007/001_004.pdf

Jadernoe ispytanie i sozdanie jadernogo oruzhija / Nükleer Silahlar ve Nükleer Denemeler, **Vsjakaja vsjachina bibliotechka zhurnal'nyh statej i inyh publikacii / Bilimsel makaleler ve diğer yayınların elektronik kütüphanesi**, http://wsyachina.narod.ru/history/nuclear_testing_1.html

Jadernoe Razoruzhenie, Nerasprostranenie i Nacional'naja Bezopasnost' / Nükleer Silahsızlanma, Nükleer Silahların Yayılmaması ve Ulusal Güvenlik Dergisi, **Elektronik Kitap**, Moskova, 2000, <http://www.iss-atom.ru/book-22/>

Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçisi Canseyit Tüymeabayev'ın 8 Nisan 2013 tarihinde USAK-Uluslararası Stratejik Araştırma Kurumu'nda Nükleersiz Dünya İçin Kazakistan İnisiyatifleri konulu yuvarlak masa toplantısında yaptığı konuşması, **Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği**, <http://www.kazakhstan.org.tr/index.asp?sayfa=55>.

Kazakistan Dış Politikası, **Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği resmi web sitesi**, <http://www.kazakhstan.org.tr/index.asp?sayfa=35>

Kazakistan Ülke Bülteni 2012, **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu DEİK**, www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2597

Kazakistan'ın Yeni Uluslararası İnisiyatifi: Uluslararası Nükleer Denemelere Karşı Eylem Önerisi, **TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi)**, 21.06.2011, (Erişim) http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1301/kazakistanin_yeni_uluslararası_inisiyatifi_uluslararası_nukleer_denemelere_karsi_eylem_önerisi

Kazakistan'da Nükleer Yakıt Bankası Kurulması Planı, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, 14 Nisan 2009, (Erişim) [http://www.usakgundem.com/haber/32846/kazakistan-39-da-nükleer-yakit-bankası-kurulması-planı.html](http://www.usakgundem.com/haber/32846/kazakistan-39-da-nukleer-yakit-bankasi-kurulmasi-planı.html)

Klaus Fuchs", **Sluzhba Vneshnej Razvedki Rossijskoj Federacii / Rusya Federasyonu Dış İstihbarat Hizmeti**, <http://svr.gov.ru/history/fx.htm>

Kofi Annan v Centralnoj Azii / Kofi Annan'ın Orta Asya'ya ziyarete, **Deutsche Welle DW International Broadcaster Germany**, 23.10.02, <http://www.dw.de/кофи-аннан-в-центральной-азии/a-659756>

KÜRŞAT Yüce Çağrı; Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Enerji Potansiyelleri ve Önemi, **Uluslararası İlişkiler Portalı**, 26 Ocak 2012, <http://www.uiportal.net/bagimsiz-turk-cumhuriyetlerinin-enerji-potansiyelleri-ve-onemi.html>.

Kz Today Haberleri, 28 Ağustos 2001, <http://www.today.kz/ru/news/kazakhstan/2013-07-30/91374>

MAKSATOVA, Bagdat; Bezyadernie initsyativı Kazakhstana: integratsyonniı potentsiyal / Kazakistan'ın nükleersiz dünya inisiyatifleri: entegrasyon potansiyeli, **Institut Obşestvennoi Politiki / Kamu Politikası Enstitüsü**, 05.06.2013, http://www.ipd.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=550:masatova-bezyadernie-initziativy-statya&catid=124:2011-08-17-04-29-16&Itemid=157

Mehanizm Razorujeniya / Silahsızlanma Mekanizmaları: Upravlenie po voprosam razorujeniya / Silahsızlanma Departmanı, **Birleşmiş Milletler Resmi Web Sitesi**, <http://www.un.org/ru/peace/disarmament/oda.shtml>

Military Threats To Israel: Signatories To The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons (NPT)", **Jewish Virtual Library**, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Threats_to_Israel/nptsigners.html

National defense authorization act for fiscal year 1994, Title XII, 4 Aralık 2002 <http://www.fas.org/spp/starwars/congress/1993/h930804a.htm>

NATO Handbook, Key To The Principal NATO Committees And Policy Bodies, **Brüksel, Public Diplomacy Division**, 2006, <http://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-en-2006.pdf>

NAZARBAYEV, N.A.; Globalnii mir i yadernaya bezopasnost / "Küresel dünya ve nükleer güvenlik, **İzvestie" Portal Novostei / İzvestie Haber Portalı** 02.04.2010, <http://izvestia.ru/news/360242>

Nuclear Weapon Design, **Federation of America Scientists**, October 21, 1998, <http://www.fas.org/nuke/intro/nuke/design.htm>

Obzor. Uranovie hvostohranilişa v Respublike Tadjikistan: problemı i puti ih reşeniya, Rapor. Tacikistan Cumhuriyeti uranyum atık depoları: problemler ve çözüm yolları, Materyalı k Mejdunarodnomu Forumu v Jeneve. 29.06.2009. / 29.06.2009 tarihli Cenevre Uluslararası Forum Bilgileri, **Tacikistan Cumhuriyeti Enerji ve Sanayi Bakanlığı ve BM Kalkınma Programı**, Duşanbe, 2009, <http://www.undp.tj/files/Uranium%20tailings%20Russ.pdf>

Ot regionalnoi bezopasnosti - k mirovoi / Bölgesel güvenlikten uluslararası güvenliğe, **Natsyonalnoe informatsyonnoe agenstvo Uzbekistana / Özbekistan Ulusal Haber Ajansı**, <http://www.uza.uz/>

PANOV, V.; Prezident Turkmenii obmenyalsya s zamestitelem genseka OON mneniyami po voprosam mejdunarodnoi i regionalnoi bezopasnosti /

Türkmenistan Cumhurbaşkanı ile BM Genel Sekreter Yardımcısı arasında uluslararası ve bölgesel güvenlik konusunda fikir alışverişi yapıldı, **RIA Novosti** / **RIA Haberleri**, 26.08.2004, <http://ria.ru/search/?query=turkmenistan>

PARAMANOV, V.; Geopolitika i Tsentralnaya Aziya / Jepolitik ve Orta Asya, **Irex Russia Uluslararası Araştırma ve Değişim Konseyi**, <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/05/par/>

RAZUMOV, Yaroslav; V Astane proidet mejdunardnii forum po kontrolu za nerastrostreniem yadernogo orujiya / Astana, nükleer silahların yayılmasını önleme ve kontrolü adlı uluslararası foruma ev sahipliği yapacak, **Kazakhstanskaya ejenedelenaya gazeta Panorama № 43, 6 Noyabr 1998/ Panorama Kazakistan Haftalık Gazetesi**, sayı 43, 6 Kasım 1998, <http://panoramakz.com/archiv/1998/43.htm>

Rossiya i Kitay zayavlayut o neobhodimosti sozdaniya bezyadernoi zoni v Tsentralnoi Azii / Rusya ve Çin: Orta Asya'da NSAB oluşturulmalı, **RIA Novosti**, 14 Ekim 2004, <http://ria.ru/politics/20041014/707110.html>

Tajikistan v sisteme mejdunarodnih otnoshenii / Uluslararası İlişkiler Sisteminde Tacikistan, **Ofitsyalni website Ministerstvo İnostrannih Del Respubliki Tajikistan / Tacikistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Resmi Sitesi**, <http://mfa.tj/index.php?node=article&id=57>

Tsentralno-azyatskoe turne zamestitya Generalnogo Sekretarya OON po voprosam razorujeniya D.Danapala / BM Genel Sekreteri Silahsızlanma İşleri Yardımcısı J. Dhanapala'nın Orta Asya gezisi, **Tacikistan Medya**, Ağustos, 2002, <http://www.tajikistan.tajnet.com/>

SATPAYEV, D.; Spanov, M.; Natsyonalnaya bezopasnost Respubliki Kazakhstan: opit opredeleniya / Kazakistan Cumhuriyeti ulusal güvenliği:

belirleme tecrübesi, **Evraziiskoe soobşestvo: obşestvo, politika, kultura / Avrasya topluluğu: toplum, siyaset, kültür**, sayı 4, 1998, [http://www.webirbis.ksu.kz/cgi-bin/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=S&I21DBN=ST&P21DBN=ST&S21FMT=briefwebr&S21ALL=\(K%3DEBPA3ИЙСКОЕ\\$\)&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20](http://www.webirbis.ksu.kz/cgi-bin/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=S&I21DBN=ST&P21DBN=ST&S21FMT=briefwebr&S21ALL=(K%3DEBPA3ИЙСКОЕ$)&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20),

SCHEINMAN, Lawrence; The Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT), 8 Ekim 2009, <http://www.nti.org/analysis/articles/comprehensive-nuclear-test-ban-treaty/>

SLİPCHENKO, V. S.; Dogovor o nerasprostraneniі jadernogo oruzhija / Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması, **Centr po izucheniju problem razoruzhenija, jenergetiki i jekologii pri MFTI / Moskova Fizik Enstitüsü Silahsızlanma, Enerji ve Ekoloji Araştırma Merkezi**, 23 Eylül 2004, <http://www.armscontrol.ru/course/lectures04b/vss040923.htm>

STARR, Frederick; Tsentralnaya Aziya. Devyat Voprosov Odnomu Ekspertu / Orta Asya. Bir uzmana Dokuz Soru, **Zona KZ İnternet Gazete**, 05 Şubat 2009, <http://www.zonakz.net/blogs/user/iparty/4389.html>

Struktura Upravlenie po voprosam razoruzhenija / Silahsızlanma Departmanının Yapısı, **Birleşmiş Milletler Resmi Web Sitesi**, <http://www.un.org/ru/peace/disarmament/oda.shtml>

TRUMAN, Harry S.; Truman Tells Stalin, July 24, 1945, **Year of Decisions**, 1955 <http://www.dannen.com/decision/potsdam.html>

TUKUMOV, E.B.; Vneşnyaya politika Kazakhstana za godı nezavisimosti: itogi, rezultati, dostijeniya / Bağımsızlık sonrası Kazakistan Dış Politikası: neticeler, sonuçlar, başarılar, **İzvestiya Kazakistan / İzvestiya (Haber) Kazakistan**, 14 Aralık 2011, <http://www.izvestia.kz/node/20473>,

Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, <http://www.taek.gov.tr/uluslararası/cok-tarafli-anlasmalar-sozlesmeler/134-npt.html>

TRUMAN, Harry S.; Truman Tells Stalin, July 24, 1945, **Year of Decisions**, 1955 <http://www.dannen.com/decision/potsdam.html>

TUKUMOV, E.B.; Vneşnyaya politika Kazakhstana za godı nezavisimosti: itogi, rezultatı, dostijeniya / Bağımsızlık sonrası Kazakistan Dış Politikası: neticeler, sonuçlar, başarılar, **İzvestiya Kazakistan / İzvestiya (Haber) Kazakistan**, 14 Aralık 2011, <http://www.izvestia.kz/node/20473>,

Under Secretary General To Visit Central Asia For Talks On Nuclear Weapon Free Zone, **The United Nations Press Release**, 12 Ağustos, 2002, <http://www.un.org/News/Press/docs/2002/dc2837.doc.htm>

Uranium and Nuclear Power in Kazakhstan, **World Nuclear Association**, 21 Nisan 2011, <http://world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-G-N/Kazakhstan/>,

Uranovii bum v Kirgıztane: riski i perspektivı / Kirgıztan'da uranyum patlama: riskler ve perspektifler, **Analiticheskii Tsent Prudent Solutions / Prudent Solutions Analitik Merkezi**, 31.07.2007, <http://analitika.org/kyrgyzstan/kg-economics/452-20070724020504265.html>.

USUPOV, Marat; Prinyatie zakona ob eksportnom kontrole v Kirgıztane / Kirgıztan İhracat Kontrol Kanun'un Kabulü, **NIS Export Control Observer, A Publication of the Center for Nonproliferation Studies, Monterey Institute of International Studies**, March 2003, http://cns.miis.edu/observer/pdfs/ob_0303r.pdf

World Investment Report 2013:Annex Tables, **UNCTAD**, 26 Haziran 2013, <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>

Zakon Respubliki Tajikistan o Gosudarstvennom kontrole za eksportom vooruzhenii, voennoi tehniki i produktsii dvojnogo naznaçeniya. 1997 god, № 23-24/97 / 1997 yıl, 23-24/97 Nolu Tacikistan Cumhuriyeti'nin Silah, Askeri Teçhizat ve Çift Kullanımlı Mallar İhracatının Devlet Kontrolüne Dair Yasası, **Parlament Respubliki Tajikistan / Tacikistan Cumhuriyeti Parlamentosu**, Duşanbe, 13.10.1997, <http://www.majlisimilli.tj/ru/index/index/pagelid/201/>

WA NGUGİ, Mukoma; Conversing with Africa: Politics of Change ve Hurling Words at Consciousness, <http://www.sendika.org/2007/10/afrika-ve-nukleer-silahlar-mukoma-ngugi/>

ANTLAŞMALAR, DEKLARASYONLAR VE DOKTRİNLER

African Nuclear Weapons Free Zone (ANWFZ) Treaty (Pelindaba Treaty), **Nuclear Threat Initiative (NTI) Official Website**, <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/african-nuclear-weapon-free-zone-anwfz-treaty-pelindaba-treaty/>

Anti-Ballistic Missiles Treaty (Anti Balistik Füzeler (ABM) Antlaşması), <http://www.fas.org/nuke/control/abmt/index.html>

Central Asia Nuclear-Weapon-Free-Zone (CANWFZ), **The Nuclear Threat Initiative Official Website**, <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/central-asia-nuclear-weapon-free-zone-canwz/>

Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty (CTBT), **United Nations Office For Disarmament Affairs**,
http://www.ctbto.org/fileadmin/content/treaty/treaty_text.pdf

Dogovor o kolektivnoj bezopasnosti / KGAÖ Antlaşması, **KGAÖ Resmi Web sitesi**, http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=126

Dogovor o nerastrostraneni yadernogo orujiya ot 1968 goda / 1968 Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması, **İnformatsyonno-pravovaya sistema normativnih pravovih aktov Respubliki Kazakhstan Adilet / "Adilet" Kazakistan Cumhuriyeti Yasal Bilgi Sistemi**, 10.11.1994,
http://adilet.zan.kz/rus/docs/B940004500_

Duşanbinskaya Deklaratsiya Glav Gosudarstv - Chlenov ŞOS / ŞİÖ üye başkanları tarafından imzalanan Duşanbe deklarasyonu, **Sbornik dokumentov / Belgeler derlemesi**, Almatı, 2001.

Kazak SSR'nın memlekettik egemendigi turalı Deklaratsiyası, 28.10.1990 / Kazak SSC'nin bağımsızlık deklarasyonu, 28.10.1990, (Erişim)
<http://magistr.kz/referat/show/136/45/2>

Kazakistan Respublikası Askeri Doktrinası / Kazakistan Cumhuriyeti Askeri Doktrini, **Zan gazetesi / Zan (Yasa) Gazetesi**, 10 Şubat 2000,
http://adilet.zan.kz/rus/docs/U070000299_/links

Kırmızı Telefon Antlaşması, **US Department of State Diplomacy in Action**,
<http://www.state.gov/t/ac/trt/4785.htm>

Lisbon Document From The Lisbon Summit, **Organization Of Security And Cooperation In Europe**, Aralık 1996, <http://www.osce.org/mc/58691>

Member States of the IAEA, **IAEA Resmi Websitesi**,
<http://www.iaea.org/About/Policy/MemberStates/>

Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Antlaşması", **Türkiye Atom Enerjisi Kurumu**,
http://www.taek.gov.tr/attachments/139_deneme_yasaklama_tr.pdf

South Pacific Nuclear-Free Zone (SPNFZ) Treaty of Rarotonga, **Nuclear Threat Initiative (NTI) Official Website**, <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/south-pacific-nuclear-free-zone-spnfz-treaty-rarotonga/>

The Central Asian Nuclear Weapons Free Zone (CANWFZ), **Russia and Central Asia**, 18 Kasım 2005, <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>

The Manhattan Project. Making the atomic bomb. The Manhattan Engineer District: Initial Problems, **United States Department of Energy**, January 2010, Part 3,
http://answers.usa.gov/system/selfservice.controller?CONFIGURATION=1000&PARTITION_ID=1&CMD=VIEW_ARTICLE&ARTICLE_ID=10706&USERTYPE=1&LANGUAGE=en&COUNTRY=US

Treaty Banning Nuclear Weapon Tests In The Atmosphere, In Outer Space And Under Water, **Arms Control Association**,
<http://www.armscontrol.org/documents/LTBT>

Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean (Treaty of Tlatelolco)", <http://cns.miis.edu/inventory/pdfs/tlat.pdf>

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), **Nuclear Threat Initiative (NTI) Official Website**, <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/treaty-on-the-non-proliferation-of-nuclear-weapons/>

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (nuclear weapons state olarak NPT antlaşmasında tanımlanmıştır), **Project of the Nuclear Age Peace Foundation**, <http://www.nuclearfiles.org/menu/library/treaties/non-proliferation-orijinali>

Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and Other Weapons of Mass Destruction on the Seabed and Ocean Floor and in the Subsoil Thereof (Seabed Treaty), **Nuclear Threat Initiative (NTI) Official Website**, <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/treaty-prohibition-emplacement-nuclear-weapons-and-other-weapons-mass-destruction-seabed-and-ocean-floor-and-subsoil-thereof-seabed-treaty/>,

Deniz Yatağı Antlaşması, **BM Resmi Websitesi**, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conv_disarmament.shtml

Hot Line Agreement (1963), <http://www.atomicarchive.com/Treaties/Treaty2.shtml>

START-I, <http://www.fas.org/nuke/control/start1/index.html>

START-II, <http://www.fas.org/nuke/control/start2/index.html>

Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Strategic Offensive Arms, **Arms Control Association**, <http://www.armscontrol.org/documents/salt2.asp>

Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone (Bangkok Treaty), **Nuclear Threat Initiative (NTI) Official Website**, <http://www.fas.org/nuke/control/seanwfz/text/asean.htm>

RAPOR

Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemler (CSBM'ler), Denetim, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme, Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma Seçenekleri Üzerinde", **NATO Raporu**, Basın Bildirisi İM-NAC 2(2000) 121, Aralık 2000.

TEZ

CAŞIN, Mesut Hakkı; **Çağdaş Dünyada Uluslararası Güvenlik Stratejileri ve Silahsızlanma**, Basılmış Doktora Tezi, Ankara, 1995.